

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛАВРІВСЬКИЙ ВАДИМ ВАДИМОВИЧ

УДК 141.7:[3101.1:340.134]

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФЕНОМЕН АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ
У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ АНАЛІЗІ**

За спеціальністю 033 – Філософія
Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Лаврівський В.В.

Науковий керівник:

Ель Гуессаб Карім

доктор філософських наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Лаврівський В.В. Феномен адвокатської етики у соціально-філософському аналізі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки, спеціальності 033 Філософія. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2026.

Нагальним завданням соціальної філософії є дослідження суспільного буття людини і в цьому аспекті актуальність філософського осмислення адвокатської етики не викликає сумнівів. В умовах турбулентності, невизначеності, конфліктності сучасного світу етична проблема взагалі та феномен адвокатської етики вимагають осмислення засадничих принципів етичності, головних засад етики адвоката. Етичні аспекти роботи захисника прав і свобод людини, її гідності і прагнення досягти справедливості в різноманітних суспільних відносинах мають велику значущість для соціуму, для життєдіяльності кожної людини. Проблема адвокатської етики торкається різноманітних сторін буття людини в суспільстві і філософське дослідження спрямовано на з'ясування належного та того, що існує в адвокатській етиці, на виокремлення «больових крапок», суперечок та проблем в її функціюванні.

У кваліфікаційній роботі проаналізовано теоретико-методологічні засади феномена адвокатської етики. Дослідження характеризується новизною завдяки соціально-філософському підходу до адвокатської етики, її генезі, сутнісних характеристик її змісту, форми, категоріального кола, людиновимірній спрямованості адвокатської діяльності на захист прав і свобод людини та ідейного впливу європейських (ЄС) норм адвокатської етики на українські Правила адвокатської етики. Робота систематизує наукові розвідки етичної проблематики, зокрема, дослідження адвокатської етики в сучасній світовій філософській думці, виявляє невирішені раніше частини загальної проблеми, виокремлює сучасні проблеми адвокатської практики та етики.

Методологічний комплекс соціально-філософського дослідження адвокатської етики складається з таких методів як: системний (адвокатська етика та її становлення аналізується як складна система, що містить різноманітні прості елементи і обумовлена зовнішніми об'єктивними та суб'єктивними чинниками); діалектичний (адвокатська етика розглядається через відображення впливу суспільних змін в її розвитку, через вирішення протиріч в її функціональному призначенні); соціокультурний, який передбачає визначення соціокультурної детермінації будь-якої професійної діяльності, виокремлення соціокультурних чинників, що впливають на буття суспільства та його соціальних інститутів, зокрема адвокатури та її працівників; компаративний (порівняння адвокатської етики в різних соціокультурних системах, з'ясування її особливостей в різноманітних соціокультурних традиціях як принцип отримання істинного знання); герменевтичний (інтерпретація текстів, осмислення цінностей, контексту та смислів, які лежать в основі професійної поведінки адвоката); екзистенціальний (спрямованість дослідження на характерні риси індивідуально-особистісного досвіду дослідника як практикуючого в українському та чеському суспільствах адвоката і представника Національної асоціації адвокатів України у Чеській Республіці (м. Карлові Вари) та досвід інших адвокатів); антропологічний (спрямованість дослідження на визначення «людиновимірного характеру» адвокатської діяльності та її етики).

У дисертаційному дослідженні важливим є використання принципу діалектичної єдності соціальної теорії і практики, що сприятиме уникненню схоластичних суджень. Слушним, на нашу думку і відповідно до традицій соціально-філософського аналізу, виокремити в розгляді адвокатської етики таких аспектів дослідження як: онтологічне підґрунтя адвокатської етики; гносеологічні засади її філософського розуміння; суспільно-організаційні засади функціонування адвокатури та адвокатської етики; принципи визначення адвокатської винагороди; специфіка взаємин з клієнтами та колегами в адвокатурі.

У межах дисертації висунуто низку положень, які конкретизують наукову новизну.

уперше:

– визначено методологічні підходи до аналізу феномена адвокатської етики як комплексного та багатогранного суспільного явища, сутність якого обумовлена специфікою соціокультурної та правової систем, природою і рівнем розвитку громадянського суспільства, особливостями її функціонування в різноманітних соцієтальних інститутах;

– визначено поняття «адвокатська етика» як соціально-філософську категорію, що позначає соціально-історично обумовлену, засновану на моральних та правових принципах систему регуляторів діяльності та екзистенції адвокатів в певному соціокультурному просторі. Це обумовлює залучення концепту «адвокатська етика» в систему сучасного соціально-філософського знання;

– обґрунтовується інтегроване розуміння феномена адвокатської етики як необхідного компонента комплексу досліджень правової системи серед інших соціальних інститутів;

– дається компаративний аналіз адвокатської етики в українському та чеському суспільствах; з'ясовано спільне та відмінне в їх змісті та адвокатській практиці;

удосконалено:

– поняттєво-категоріальний апарат соціально-філософського аналізу феномену адвокатської етики (честь, гідність, справедливість, свобода, незалежність, моральні зобов'язання, професійна компетентність, адвокатська таємниця, совість) у їх взаємозв'язку;

– розуміння того, що як різновид професійної етики адвокатська етика має такі риси: – зв'язок з специфічним видом активності людини - адвокатською діяльністю; – моральне регулювання взаємовідносин в професійному колі; – ситуативний характер, зумовлений різноманітністю професійних комунікацій, випадків та необхідністю здійснювати моральний

вибір; – аксіологічну та нормативну обумовленість, що знаходить свій вираз у вигляді оформлених та затверджених адвокатськими спільнотами етичних Правил;

уточнено:

– дані щодо генези адвокатської етики, яка в своєму розвитку пройшла кілька ключових етапів: античний, середньовічний, ренесансний, етап нового часу, просвітницький, модерновий, сучасний стан, з'ясовано їх змістовні особливості. Виявлені етапи обумовлені всіма соціальними змінами, перетворенням релігійної, світської моралі і ідеології на демократичних началах та розвитком адвокатури як соціального інституту;

– розуміння адвокатської етики як необхідної складової процесу захисту прав, свобод та законних інтересів людини в суспільстві, який носить людиновимірний характер, наявність сукупності методів і способів, обумовлених, чинним внутрішньодержавним і міжнародним законодавством;

– доведено, що в умовах воєнного стану в Україні захист адвокатом прав і свобод людини ускладнюється і вимагає дотримання адвокатської етики попри законодавче обмеження конституційних прав і свобод особи;

– зазначається, що діюча в Україні практика захисту прав та свобод людини не знайшла повністю схвалення у громадськості щодо визначення правомірності та виправданості обмеження прав та свобод людини, особливо щодо форм мобілізації чоловіків, позасудового покарання людини через застосування до неї санкцій; запроваджена державна монополізація інформування населення, зокрема, телебачення, обмеження «плюралістичного медіаландшафту»; позасудової заборони владними соціальними суб'єктами деяких форм соціокультурної діяльності;

– розуміння ідейного впливу європейської (ЄС) моделі адвокатської етики на її український формат; відокремлено спільні риси та відмінності в формулюванні основних принципів адвокатської етики; уявлення щодо вдосконалення адвокатської етики як результат врахування діалектики

об'єктивного та суб'єктивного, кристалізації адвокатської деонтології з боку соціального оточення, допомоги адвокату з боку штучного інтелекту (ШІ);

- уявлення про діяльність адвоката, стверджується думка, що адвокат певною мірою грає свою роль як актор, сховавши за професійною маскою справжнє ставлення до, можливо, негативних етичних сторін клієнта і буде комунікацію з ним відповідно до вимог адвокатської етики;

- визнано, що діяльність адвоката постійно супроводжують внутрішні моральні колізії між його укоріненими світоглядними та етичними настановами і ціннісними орієнтаціями клієнтів. Підкреслено, що згідно адвокатської етики захисник демонструє доброзичливе прагнення й здібність допомогти клієнту захистити його права, надавши оптимальний варіант вирішення конкретної проблеми клієнта;

- наголошено на вольовий та інтелектуальний компонентах, ораторському мистецтві в діяльності адвоката, його психологічній стійкості, які відіграють важливу роль в адвокатській діяльності;

набуло подальшого розвитку:

- розуміння того, що адвокатська етика похідна від адвокатської діяльності, структуру якої складають наступні елементи: суб'єкт (адвокат), об'єкт (клієнт); мета (консультація, захист прав і свобод), мотив (прагнення досягти справедливості, отримання гонорару як спосіб заробітку); засоби діяльності (знання чинного законодавства та адвокатської етики, які використовуються адвокатом для впливу на клієнта та судову систему); результат діяльності (захист прав і свобод клієнта, мінімальний судовий вирок, чи виправдання клієнта).

Ключові слова: соціальна філософія, право людини, адвокатська діяльність, адвокатська етика, європейський простір адвокатської етики, відмінність адвокатур України та Чеської Республіки.

ABSTRACT

Lavrivsky V.V. The phenomenon of legal ethics in social and philosophical analysis. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for a PhD degree in Philosophy in the field of knowledge 03 – Humanities, specialty 033 Philosophy. – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2026.

The basic teachings of social philosophy include the study of the successful life of a person and in this aspect the relevance of the philosophical understanding of legal ethics does not raise any doubts. In the minds of turbulence, insignificance, and conflict in the everyday world, an ethical problem has ignited and the phenomenon of lawyer ethics demands an understanding of the ambush principles of ethics, the main ambushes of lawyer ethics. Ethical aspects of the work of the guardian of human rights and freedoms, their integrity and the pursuit of justice in various commonwealths may be of great importance for society, for the vitality of the every person. The problem of legal ethics touches on different sides of people in marriage and philosophical investigation is aimed at explaining the importance of what is at the heart of the legal ethics, on the strengthening «pain spots», super-ear and problems in its functioning.

The qualification work analyzes the theoretical and methodological foundations of the phenomenon of lawyer ethics. The study is characterized by novelty due to the socio-philosophical approach to lawyer ethics, its genesis, essential characteristics of its content, form, categorical range, human-dimensional orientation of lawyer activity to the protection of human rights and freedoms and the ideological influence of European (EU) norms of lawyer ethics on the Ukrainian Rules of Lawyer Ethics. The work systematizes scientific research on ethical issues, in particular, the study of lawyer ethics, in modern world philosophical thought, reveals previously unresolved parts of the general problem, and identifies modern problems of lawyer practice and ethics.

The methodological complex of socio-philosophical research of legal ethics consists of the following methods: systemic (lawyer ethics and its formation are analyzed as a complex system containing various simple elements and are determined by external objective and subjective factors); dialectical (lawyer ethics are considered through the reflection of the influence of social changes in its development, through the resolution of contradictions in its functional purpose); socio-cultural, which involves the definition of the socio-cultural determination of any professional activity, the isolation of socio-cultural factors that influence the existence of society and its social institutions, in particular the bar and its employees; comparative (comparison of lawyer ethics in different socio-cultural systems, clarification of its features in various socio-cultural traditions as a principle of obtaining true knowledge); hermeneutic (interpretation of texts, understanding of values, context and meanings that underlie the professional behavior of a lawyer); existential (focus of the study on the characteristic features of the individual and personal experience of the researcher as a practicing lawyer in Ukrainian and Czech societies and a representative of the National Bar Association of Ukraine in the Czech Republic (Karlovy Vary) and the experience of other lawyers); anthropological (focus of the study on determining the «human-dimensional nature» of legal activity and its ethics).

In the dissertation research, it is important to use the principle of dialectical unity of social theory and practice, which will help avoid scholastic judgments. It is appropriate, in our opinion and in accordance with the traditions of socio-philosophical analysis, to distinguish in the consideration of legal ethics such aspects of the study as: the ontological basis of legal ethics; epistemological principles of its philosophical understanding; social and organizational principles of the functioning of the bar and bar ethics; principles of determining attorney fees; specifics of relationships with clients and colleagues in the legal profession.

The dissertation puts forward a number of provisions that specify scientific novelty.

it is the first time that:

- methodological approaches to the analysis of the phenomenon of lawyer ethics as a complex and multifaceted social phenomenon, the essence of which is determined by the specifics of socio-cultural and legal systems, the nature and level of development of civil society, and the peculiarities of its functioning in various societal institutions, have been identified;

- the concept of «lawyer ethics» is defined as a socio-philosophical category that denotes a socio-historically conditioned, moral and legal principles-based system of regulators of the activities and existence of lawyers in a certain socio-cultural space. This necessitates the inclusion of the concept of «lawyer ethics» in the system of modern socio-philosophical knowledge;

- an integrated understanding of the phenomenon of lawyer ethics as a necessary component of the complex of research on the legal system among other social institutions is substantiated;

- a comparative analysis of lawyer ethics in Ukrainian and Czech societies is given; common and different in their content and lawyer practice is clarified;

it has been improved:

- conceptual and categorical apparatus of socio-philosophical analysis of the phenomenon of lawyer ethics (honor, dignity, justice, freedom, independence, moral obligations, professional competence, lawyer's secrecy, conscience) in their interrelation;

- understanding that as a type of professional ethics, lawyer ethics has the following features: - connection with a specific type of human activity - lawyering; - moral regulation of relationships in the professional circle; - situational nature, due to the diversity of professional communications, cases and the need to make a moral choice; - axiological and normative conditionality, which finds its expression in the form of ethical Rules drawn up and approved by the lawyer community;

clarified:

- data on the genesis of lawyer ethics, which in its development went through several key stages: ancient, medieval, Renaissance, modern era, educational, modern, modern state, their substantive features are clarified. The

identified stages are due to all social changes, the transformation of religious, secular morality and ideology on democratic principles and the development of the bar as a social institution;

- understanding of lawyer ethics as a necessary component of the process of protecting human rights, freedoms and legitimate interests in society, which is of a human-dimensional nature, the presence of a set of methods and methods, determined by current domestic and international legislation;

- it is proven that in conditions of martial law in Ukraine, the protection of human rights and freedoms by a lawyer becomes more complicated and requires compliance with lawyer ethics despite the legislative restriction of constitutional rights and freedoms of the individual;

- it is noted that the current practice of protecting human rights and freedoms in Ukraine has not found full public approval in determining the legality and justification of restricting human rights and freedoms, especially regarding forms of mobilization of men, extrajudicial punishment of a person through the application of sanctions to him; state monopolization of informing the population, in particular, television, restrictions on the «pluralistic media landscape» have been introduced; extrajudicial ban by powerful social actors of certain forms of socio-cultural activity;

- understanding the ideological influence of the European (EU) model of lawyer ethics on its Ukrainian format; common features and differences in the formulation of the basic principles of lawyer ethics are identified; ideas about improving lawyer ethics as a result of taking into account the dialectics of the objective and subjective, crystallization of lawyer deontology from the social environment, assistance to the lawyer from artificial intelligence (AI);

- the idea of the lawyer's activity, the opinion is asserted that the lawyer to some extent plays his role as an actor, hiding behind a professional mask the true attitude towards the possibly negative ethical aspects of the client and builds communication with him in accordance with the requirements of lawyer ethics;

– it is recognized that the lawyer's activity is constantly accompanied by internal moral conflicts between his ingrained worldview and ethical guidelines and the value orientations of the clients. It is emphasized that according to lawyer ethics, the defender demonstrates a benevolent desire and ability to help the client protect his rights, providing the optimal solution to the client's specific problem;

– emphasis is placed on the strong-willed and intellectual components, oratory in the activities of a lawyer, and his psychological stability, which play an important role in legal practice;

further developments include:

– understanding that lawyer ethics is derived from advocacy activities, the structure of which consists of the following elements: subject (lawyer), object (client); goal (consultation, protection of rights and freedoms), motive (desire to achieve justice, receiving a fee as a way of earning money); means of activity (knowledge of current legislation and lawyer ethics, which are used by the lawyer to influence the client and the judicial system); result of activity. (protection of the client's rights and freedoms, minimum court sentence or acquittal of the client).

Keywords: social philosophy, human rights, legal practice, legal ethics, European space of legal ethics, differences between the bar associations of Ukraine and the Czech Republic

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України з філософських наук:

1. **Лаврівський В.В.** Генеза адвокатської етики: етапи та особливості. *Вісник гуманітарних наук.* 2025, № 7. С. 436-454. DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15503309> URL: <https://hvisnyk.com.ua/index.php/home/article/view/71/69>.
2. **Лаврівський В.В.** Наукові розвідки етичної проблематики в сучасній світовій філософській думці. *Humanities Studies.* 2025, № 23 (100). С.53-58. DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-06> URL: <https://humstudies.com.ua/article/view/335587/324479>.
3. **Лаврівський В.В.** Європейський простір адвокатської етики та його вплив на адвокатуру України. *Вісник гуманітарних наук.* 2025, № 11. С. 7-15. DOI <https://doi.org/10.32689/2523-4365-2025-11-7-15> URL: <https://hvisnyk.com.ua/index.php/home/article/view/230/223>.
4. **Lavrivsky V.** Axiological and praxeological basis of studying the phenomenon of lawyer ethics, *Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies.* 2024. Issue 53. P. 96–104. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.11> URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/53_2024/13.pdf.
5. **Лаврівський В.** Аспекти феномена адвокатської етики у історико-філософській традиції. «*Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*». 2024, № 52. С. 147–152. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.17> URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/52_2024/19.pdf.

Розділ монографії:

6. **Лаврівський В. В.** Інститут адвокатури в системі регуляторів сучасного європейського суспільства. Міжнародна колективна монографія «*Moderní aspekty vědy*»: Розділ XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie

/Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: 2024. С. 483-494. DOI :
<https://doi.org/10.52058/43-2024> URL:
<http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-43.pdf>.

Стаття, яка додатково відображає наукові результати дисертації:

7. **Лаврівський В. В.**, Ель Гуессаб К., & Білокопитова, Н. І. Адвокатська етика під час воєнного стану: реалізація захисту прав і свобод людини. *Академічні візії*, 2024, № 37. DOI :
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14212073> URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1501>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. **Lavrivsky V.** The value system in the field of law. *4 Uluslararası etik kongresi 9 Ekim. Ankara, 2023.* P. 336-337. URL: https://www.izdas.org/_files/ugd/d0a9b7_cf848dd4e2834611aded959af9253f5.pdf.

9. **Lavrivsky V.** Philosophical representation of the phenomenon lawyer ethics, 9. Uluslararası Ankara bilimsel araştırmalar kongresi 26-28 Aralık 2023, Ankara, 2023. P.1829. URL: https://753d5f54-1e4f-437a-9e75-f5baa8a89b3f.filesusr.com/ugd/d0a9b7_137eb35ad05c4da7bfb08ec077322082.pdf.

10. **Lavrivsky V.**, El Guessab K. Public administration in the age of digitalization: experience of MENA region, 2. *International Scientific Research Congress SILK ROAD* September 26-27, 2023 Iğdir University, Iğdir, Türkiye. 2023. P.514-515. URL:https://www.silkroadcongress.co.uk/_files/ugd/614b1f_ae11c9d01d8e4d08bb8d5ec17e2837dc.pdf.

11. **Лаврівський В.** Діалектичний підхід у дослідженні проблематики «між правом та мораллю». *Молода наука-2024: Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених. У 5 т. (Запорізький національний університет, 15 квітня 2024 року).* Запоріжжя: ЗНУ, 2024. Т.2. С. 65-67. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2009/tom_2_2024.pdf.

12. **Лаврівський В. В.** Методологічні засади соціально-філософського аналізу адвокатської етики. *Молода наука-2025*: збірник тез доповідей XVIII університетської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих учених 15 квітня 2025 року. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2025. Том 2 . С. 146-148. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2025/tom_2.pdf.

13. **Лаврівський В. В.**, Ель Гуессаб К. Філософія адвокатського захисту прав та свобод людини. «Current problems of modern inventions and theories»: матеріали тез доповідей VII Міжнародна науково-практичної конференції, 13-15 жовтня 2025 р., Софія, Болгарія. С. 107-108. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2025/08/CURRENT-PROBLEMS-OF-MODERN-INVENTIONS-AND-THEORIES.pdf>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ.....	25
1.1. Стан наукового опрацювання досліджуваної теми в філософській та інтелектуальній думці.....	25
1.2 Теоретико-методологічний комплекс соціально-філософського аналізу адвокатської етики.....	40
Висновки до першого розділу.....	51
РОЗДІЛ 2. АДВОКАТСЬКА ЕТИКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА СИСТЕМА РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	54
2.1. Генеза, сутність, складові адвокатської етики.....	54
2.1. Захист прав та свобод людини як соціально-конструктивна спрямованість адвокатської діяльності та як принцип адвокатської етики.....	88
Висновки до другого розділу.....	121
РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ ТА ЇЇ ЗМІСТОВНА НАПОВНЕНІСТЬ.....	125
3.1. Основні ідеї Кодексу поведінки європейських адвокатів РАПЮТЕ та його вплив на адвокатуру України.....	125
3.2. Компаративний аналіз адвокатської етики в українському та чеському суспільствах: спільне та відмінне.....	141
Висновки до третього розділу.....	157
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	164
ДОДАТКИ.....	181

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нагальним завданням соціальної філософії є дослідження суспільного буття людини і в цьому аспекті актуальність філософського осмислення адвокатської етики не викликає сумнівів. В умовах турбулентності, невизначеності, конфліктності сучасного світу етична проблема взагалі та феномен адвокатської етики вимагають осмислення засадничих принципів етичності, головних засад етики адвоката. Як практикуючий в Україні і Чеській Республіці адвокат вважаю, що етичні аспекти роботи захисника прав і свобод людини, її гідності і прагнення досягти справедливості в різноманітних суспільних відносинах мають велику значущість для соціуму, для життєдіяльності кожної людини. Проблема адвокатської етики торкається різноманітних сторін буття людини в суспільстві і філософське дослідження спрямовано на з'ясування належного та того, що існує в адвокатській етиці, на виокремлення «больових крапок», суперечок та проблем в її функціонуванні.

Актуальність дослідження адвокатської етики в сучасних складних соціальних умовах обумовлена воєнним станом українського суспільства, певним обмеженням прав і свобод громадян, що викликало зростання попиту на адвокатські послуги в аспекті захисту прав людини та встановлення справедливості в соціумі. Подальше післявоєнне відновлення України також потребує вдосконалення суспільних відносин, соціально-конструктивного діалогу між державою та громадянським суспільством, що буде відбуватися і через інститут адвокатури і знайде відображення в адвокатській етиці.

Практичні потреби життєдіяльності суспільства загострили проблему теоретичного осмислення адвокатської етики, її становлення та змістовного наповнення. Зазначимо, що в будь-якому суспільстві головними формами регуляції суспільних відносин виступають право і мораль. Еволюція людства свідчить про різноманітну роль і переплетення цих регуляторів в аспекті впливу на життєдіяльність соціуму, взагалі, і на регулювання діяльності

окремих професійних груп, зокрема. Важливим для філософського аналізу є виявлення формального та змістовного наповнення адвокатської етики, її соціальних та культурних витоків, етапів та форм історичної генези, сучасної модернізації. Особливу увагу до розвитку адвокатської етики привертає використання штучного інтелекту в адвокатській практиці сьогодення. Компаративний аналіз української та чеської форм адвокатської етики також додасть розуміння щодо тенденцій розвитку сучасної адвокатської етики, її можливостей та меж в європейському просторі.

Незначна кількість у вітчизняній філософській думці робіт, присвячених адвокатській етиці, свідчить про необхідність комплексного, соціально-філософського дослідження феномену адвокатської етики, з'ясування напрямків її вдосконалення та посиленню соціально-конструктивній ефективності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тем науково-дослідної роботи кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету: «Соціально-філософська концептуалізація особливостей розвитку сучасного соціуму» (державний реєстраційний № 0116U004847) і «Європейська філософська освіта як чинник інституційного дизайну креативних індустрій у сучасній Україні» (державний реєстраційний № 0121U112228). В рамках цих тем опубліковані статті та тези, які деталізували генезу, особливості адвокатської етики як соціокультурної системи правил, з'ясовано специфіку та проблеми її функціонування, тенденції розвитку в європейському просторі. Тема дисертації затверджена на науково-технічній раді Запорізького національного університету (протокол № 1 від 21 вересня 2023 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є соціально-філософський аналіз адвокатської етики в сучасному суспільстві.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, охарактеризувати джерельну базу;
- обрати відповідний методологічний інструментарій дослідження;
- дослідити генезу адвокатської етики, соціально-історичні та культурні особливості становлення адвокатури та адвокатської етики;
- охарактеризувати ідейно-теоретичне підґрунтя формування адвокатської етики;
- з'ясувати смисли, сутність, складові та структуру адвокатської етики, особливості адвокатської діяльності;
- охарактеризувати адвокатську етику як соціально-філософську категорію, складову процесу захисту прав, свобод та законних інтересів людини в суспільстві та з'ясувати проблеми цього процесу в сучасному українському суспільстві;
- з'ясувати основні ідеї Кодексу поведінки європейських адвокатів РАПЮТЕ та обґрунтувати значимість його впливу на адвокатуру та адвокатську етику України;
- здійснити компаративний аналіз адвокатської етики в українському та чеському суспільствах.

Об'єкт дослідження – адвокатська етика як феномен суспільного буття.

Предметом дослідження виступають мисленнєві моделі, конструкції щодо особливостей, сенсу та соціального призначення *адвокатської етики* як складової соціокультурної системи регуляції суспільних відносин.

Методи дослідження. У дисертації використовується методологічний комплекс, що містить такі підходи:

- *системний* (адвокатська етика та її розвиток розглядається як складна цілісна система, що, в кінцевому рахунку, складається із простих елементів та обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами);
- *діалектичний* (адвокатська етика розглядається в її процесуальній сутності як прояв та зв'язок);

– *соціокультурний*, який передбачає, що кожне соціальне явище та будь-яка професійна діяльність аналізується з позицій їхньої обумовленості конкретними соціокультурними факторами, що впливають на буття суспільства та людини;

– *компаративний* (порівняння адвокатської етики в різних соціокультурних системах, виокремлення її особливостей в різноманітних соціокультурних традиціях як принцип досягнення об'єктивного знання);

– *герменевтичний* (інтерпретація текстів, глибоке осмислення цінностей, контексту та смислів, які лежать в основі професійної поведінки адвоката);

– *екзистенціальний* (установка на виявлення і опис специфічного досвіду, ядро якого – індивідуально-особистісний досвід дослідника як практикуючого в українському та чеському суспільствах адвоката і представника Національної асоціації адвокатів України у Чеській Республіці (м. Карлові Вари) та досвід інших людей щодо адвокатської діяльності);

– *антропологічний* (його застосування до адвокатської етики полягає у з'ясуванні «людиновимірного характеру» адвокатської діяльності та її етики).

У дисертаційному дослідженні також використовується історико-ретроспективний ракурс та принцип діалектичної єдності соціальної теорії і практики.

Джерельна база дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження ґрунтувалися на науково-гуманітарних дослідженнях, що осмислюють духовно-моральну ситуацію та нормативно-правовий стан сучасної адвокатської етики та порушують проблему моральної відповідальності діяльності адвокатів; також вивчалися історико-теоретичні та філософсько-правові матеріали, нормативно-правові джерела, адвокатська практика.

Наукова новизна обумовлена тим, що адвокатська етика має значення чинника, який певною мірою характеризує розвиток соціуму; разом із тим, дана тема не була достатньо висвітленою в аспекті осмислення генези,

соціальних вимірів адвокатської етики, її принципів та особливостей, так і в аналізі сучасних процесів в адвокатській етиці в аспекті соціально-філософського дискурсу. Наукова новизна розкривається у таких положеннях, які виносяться на захист:

уперше:

– збагачено методологію рефлексії феномена адвокатської етики як комплексного та багатогранного суспільного явища, сутність якого обумовлена специфікою соціокультурної системи та природою і рівнем розвитку громадянського суспільства в ній та особливостями її функціонування в різноманітних соціетальних формуваннях;

– визначено поняття «адвокатська етика» як соціально-філософську категорію, що позначає соціально-історично обумовлену, засновану на моральних та правових принципах систему регуляторів діяльності та екзистенції адвокатів в певному соціокультурному просторі. Це обумовлює залучення концепту «адвокатська етика» в систему сучасного соціально-філософського знання;

– обґрунтовується інтегроване розуміння феномена адвокатської етики як необхідного компонента комплексу досліджень правової системи серед інших соціальних інститутів;

– дається компаративний аналіз адвокатської етики в українському та чеському суспільствах; з'ясовано спільне та відмінне в їх змісті та адвокатській практиці;

удосконалено:

– поняттєво-категоріальний апарат соціально-філософського аналізу феномену адвокатської етики (*честь, гідність, справедливість, свобода, незалежність, моральні зобов'язання, професійна компетентність, адвокатська таємниця, совість*) у їх взаємозв'язку;

– *розуміння того, що як різновид професійної етики, адвокатська етика має такі риси: – зв'язок з специфічним видом активності людини – адвокатською діяльністю; – моральне регулювання взаємовідносин в*

професійному колі; – *ситуативний характер*, зумовлений різноманітністю професійних комунікацій, випадків та необхідністю здійснювати моральний вибір; – *аксіологічну та нормативну обумовленість*, що знаходить свій вираз у вигляді оформлених та затверджених адвокатськими спільнотами етичних Правил;

уточнено:

– дані щодо генези адвокатської етики, яка в своєму розвитку пройшла кілька ключових етапів: *античний, середньовічний, ренесансний, етап нового часу, просвітницький, модерновий, сучасний* стан, з'ясовано їх змістовні особливості. Виявлені етапи обумовлені всіма соціальними змінами, перетворенням релігійної, світської моралі і ідеології на демократичних началах та розвитком адвокатури як соціального інституту;

– розуміння адвокатської етики як необхідної складової процесу захисту прав, свобод та законних інтересів людини в суспільстві, який носить людиновимірний характер, наявність сукупності методів і способів, обумовлених, чинним внутрішньодержавним і міжнародним законодавством;

– доведено, що в умовах воєнного стану в Україні захист адвокатом прав і свобод людини ускладнюється і вимагає дотримання адвокатської етики попри законодавче обмеження конституційних прав і свобод особи;

– зазначається, що діюча в Україні практика захисту прав та свобод людини не знайшла повністю схвалення у громадськості щодо визначення правомірності та виправданості обмеження прав та свобод людини, особливо щодо форм мобілізації чоловіків, позасудового покарання людини через застосування до неї санкцій; запроваджена державна монополізація інформування населення, зокрема, телебачення, обмеження «плюралістичного медіаландшафту»; позасудової заборони владними соціальними суб'єктами деяких форм соціокультурної діяльності;

– розуміння ідейного впливу європейської (ЄС) моделі адвокатської етики на її український формат; відокремлено спільні риси та відмінності в формулюванні основних принципів адвокатської етики; уявлення щодо

вдосконалення адвокатської етики як результат врахування діалектики об'єктивного та суб'єктивного, кристалізації адвокатської деонтології з боку соціального оточення, допомоги адвокату з боку штучного інтелекту (ШІ);

- уявлення про діяльність адвоката, стверджується думка, що адвокат певною мірою грає свою роль як актор, сховавши за професійною маскою справжнє ставлення до, можливо, негативних етичних сторін клієнта і буде комунікацію з ним відповідно до вимог адвокатської етики;

- визнано, що діяльність адвоката постійно супроводжують внутрішні моральні колізії між його вкоріненими світоглядними та етичними настановами і ціннісними орієнтаціями клієнтів. Підкреслено, що згідно адвокатської етики захисник демонструє доброзичливе прагнення й здібність допомогти клієнту захистити його права, надавши оптимальний варіант вирішення конкретної проблеми клієнта;

- наголошено на вольовий та інтелектуальний компонентах, ораторському мистецтві в діяльності адвоката, його психологічній стійкості, які відіграють важливу роль в адвокатській діяльності;

набуло подальшого розвитку:

- розуміння того, що адвокатська етика похідна від адвокатської діяльності, структуру якої складають наступні елементи: суб'єкт (адвокат), об'єкт (клієнт); мета (консультація, захист прав і свобод), мотив (прагнення досягти справедливості, отримання гонорару як спосіб заробітку); засоби діяльності (знання чинного законодавства та адвокатської етики, які використовуються адвокатом для впливу на клієнта та судову систему); результат діяльності (захист прав і свобод клієнта, мінімальний судовий вирок чи виправдання клієнта).

Практичне та теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в можливості використати матеріали дисертації при створенні нормативних курсів та спецкурсів із соціальної філософії, етики, соціології, філософії права й інших філософських дисциплін. Теоретичні напрацювання дисертаційного дослідження розширюють уявлення про феномен адвокатської етики, проблем

її практичної реалізації. Висновки дисертаційної роботи можуть бути використані для вдосконалення принципів та засад ефективної та результативної адвокатської діяльності в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки автора, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертантом особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача. Висновки та положення наукової новизни отримані автором на основі власних результатів, отриманих у процесі дослідження та здійснення адвокатської діяльності в Україні та Чеській Республіці, виконання функцій представника Національної асоціації адвокатів України у Чеській Республіці (м. Карлові Вари).

Апробація результатів дослідження. Дисертаційне дослідження обговорювалось на кафедрі філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету, на проблемних семінарах аспірантів та докторантів кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету. Принципові ідеї, теоретичні положення було викладено на таких конференціях: 2-му Міжнародному конгресі наукових досліджень «Шовковий шлях» (Ігдир, Туреччина, 26–27 вересня 2023 року); 4-ій Міжнародній конференції з етики (Анкара, Туреччина, 9 жовтня 2023 року); 9-ій Міжнародній конференції наукових досліджень (Анкара, Туреччина, 26–28 грудня 2023 року); на круглому столі «Запорізька адвокатура: історія та сучасність» (Запоріжжя, 6 лютого 2024 р.); XVII університетській науково-практичній конференції «Молода наука – 2024» (Запоріжжя, 17–22 квітня 2024 р.); XVIII університетській науково-практичній конференції «Молода наука – 2025» (Запоріжжя, 14–18 квітня 2025 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Current problems of modern inventions and theories» (Софія, Болгарія, 13–15 жовтня 2025 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження викладені автором у 13 публікаціях, серед яких: 5 статей, надруковані у наукових фахових виданнях України з філософії, затверджених МОН України категорії Б, 1 стаття у науковому фаховому виданні України з права, 1 розділ у колективній монографії в іноземному науковому видавництві, 6 матеріалів виступів на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 180 сторінок, з яких основний зміст – 163 сторінки. Список використаних джерел містить 161 позицію, із яких 48 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ

Соціально-філософський аналіз адвокатської етики, її сутнісних характеристик та специфіки соціального буття потребує перше за все з'ясування стану наукового опрацювання досліджуваної проблеми попередниками в філософській та інтелектуальній думці, а також створенню методологічного комплексу дослідження. Саме цим аспектам і будуть присвячені підрозділи першого розділу дисертаційної роботи.

1.1. Стан наукового опрацювання досліджуваної теми в філософській та інтелектуальній думці

Початкова вимога до наукового дослідження – це здійснення ретельного аналізу здобутку попередників, що в тій чи іншій мірі торкалися досліджуваної проблеми. Концепт «адвокатська етика» є *одиничним* по відношенню до *загального* – поняття «етика» – і *особливим* по відношенню до поняття «професійна етика». В такій послідовності – загальне, особливе, одиничне – ми і проаналізуємо віддзеркалення в сучасній філософській та інтелектуальній літературі ці концепти.

Розглядаючи *загальне* відносно досліджуваної теми, зазначимо наступне. Ми виходимо з того, що етика – це один із розділів філософії, який в історії філософської думки поступово виокремився в окрему галузь. Етика займається вивченням моральних настанов, норм і цінностей, які визначають, що є у поведінці людей правильним або неправильним. Етика аналізує питання про такі феномени соціального буття як добро і зло, гідність і чесність, свобода і обов'язки, справедливість і її порушення, а також про те, як люди повинні діяти в різних ситуаціях та обставинах. Етика може бути застосована до поведінки окремої людини, соціальних відносин, професійної діяльності.

Концепт «моральна філософія» – це більш широкий за обсягом концепт, який охоплює як етику, так і інші теоретичні дослідження про мораль, що стосуються природи моральних суджень, їх підґрунтя (наприклад, світська чи релігійна мораль), а також моральні теорії, що зображають різні погляди на моральність, такі як утилітаризм, деонтологія, етика добродіїв тощо.

Осмилення феномена етики в соціально-філософському аспекті у вітчизняній філософській думці має давні традиції і певні здобутки. Серед сучасних вітчизняних дослідників інтерес до моральної проблематики не вгасає. В цьому ракурсі можна виокремити праці Т. Аболіної [1-5], яка здійснює філософсько-етичний аналіз моральнісної культури в контексті соціокультурної динаміки [4], розглядає проблеми соціальної етики в сучасному суспільстві [5], з'ясовує статус, проблеми та перспективи прикладної етики [3].

Проблему відповідальності як соціально-етичну проблему аналізує А. Єрмоленко. Він займається питаннями етики в контексті сучасних соціальних і політичних реалій, зокрема в Україні [46]. Цей автор розглядає народження моралі зі світу уявлення [47, с. 53]. Дослідник фокусує увагу на таких питаннях моральної відповідальності (індивідуальної і колективної), етики взаємодії, політичної етики та етики громадянського суспільства, моральних аспектах національної ідентичності.

Наукові розвідки І. Маслікової присвячені етико-філософському аналізу спільного блага в контексті інституціоналізації соціальних практик [70-72]. На її думку, спільне благо є підґрунтям єдності окремих груп та суспільства в цілому, фактором організації громадського життя, а його всебічне дослідження виступає як мірило суспільної моралі [70, с. 5].

В. Надурак в своїх працях здійснює соціально-філософський аналіз системи суспільної моралі, спираючись на методологію синергетики [76-79]. Ним з'ясовано структура суспільної моралі, особливості зв'язку із зовнішнім середовищем, перебіг основних етапів її розвитку [78, с. 5]. У структурі системи суспільної моралі В. Надурак виділяє макро- та мікрорівень, де

перший є параметром порядку, а другий описує діяльність та поведінку суб'єктів. Взаємозв'язок макро- та мікро- рівнів відзначається циклічною причинністю, де суб'єкти в ході взаємодії не тільки підпорядковуються дії моралі, але й створюють нові моральні орієнтири [78, с. 24-25].

Дослідниця М. Рогожа акцентує увагу на колізіях мінімалізму суспільної моралі і вважає, що їй властиві «укоріненість в звичаях життєвого світу» та «інтуїціях здорового глузду» [96]. Вона вважає, що аналіз процесів у сучасній моральній практиці «засвідчив наявність двох стратегій моральної філософії, що осмислюють постмодерністські тенденції в царині моралі. Перша є дескриптивною фіксацією руйнації метанаративів модерної етики і ціннісного вакууму, що посідає їх місце. Друга тенденція визначена як індивідуальна етика елітарного перфекціонізму, що у своїй нормативній частині гомологічна програмам індивідуального удосконалення, пропонованих у рамках новоевропейської філософії моралі» [98, с. 25].

Дослідниця М. Сисак аналізує феномен світського гуманізму як етичний принцип, який зображає вихідні засади людської моральності [106]. Авторка акцентує увагу на тому, що «тема гуманізму є ключовою як для класичної, так і для сучасної етики» [105, с. 7].

Г. Ковадло у своїй роботі «Духовність і моральність: антропокультурні виміри філософії моралі» досліджує ключові аспекти моральності та духовності, розглядаючи їх через призму антропології та культури [53]. Дослідниця акцентує увагу на взаємозв'язку духовності і моральності, бо моральність є невід'ємним компонентом духовного життя людини і регулює її поведінку з точки зору добра і зла. Автор підкреслює, що моральність і духовність не існують у вакуумі, вони формуються та розвиваються в рамках певної культури та соціуму, певні соціальні, історичні та культурні умови впливають на формування моральних норм і світоглядних настанов. Ця науковиця пропонує розглядати моральність не лише як приватну сферу поведінки індивіда, але й як важливий фактор для соціальної гармонії, спільного життя та справедливості. Г. Ковадло звертає увагу на актуальні

виклики, з якими стикається сучасна моральність у контексті глобалізації, науково-технічного прогресу, а також культурних і соціальних змін [53].

Серед сучасних іноземних дослідників етичної проблематики можна виокремити наступних авторів. Так, Дерек Парфіт (Derek Parfit) – британський філософ у своїй роботі «Reasons and Persons» [132] розглядає питання моралі, піддаючи сумніву традиційні концепції моральної теорії. Він вважає, що за обґрунтуванням моральних вчинків повинні стояти пояснення теорій утилітаризму і деонтології. Всі моральні імперативи, на його думку, можуть бути аргументовані, зокрема, і через концепцію причинності. Людина має певну причину діяти в певний спосіб. Д. Парфіт порушує питання моральних обов'язків людей перед майбутніми поколіннями. Мається на увазі етика довгострокових ефектів вчинків сучасних людей в плані забезпечення добра та добробуту для майбутніх поколінь. Цей автор також звертається до проблеми морального релятивізму та універсалізму, розглядаючи питання, чи можуть існувати універсальні моральні принципи, які застосовуються в будь-яких культурах чи ситуаціях.

На це питання Д. Парфіт дає позитивну відповідь. Д. Парфіт у своїй книзі «Reasons and Persons» вважає, що існують універсальні моральні принципи, які можуть застосовуватися в будь-яких культурах і ситуаціях. Це одна з ключових ідей, яку він досліджує в контексті своїх аргументів про моральний універсалізм. Д. Парфіт вважає, що мораль не є повністю залежною від культури чи індивідуальних характеристик, а базується на раціональних міркуваннях, які можуть бути застосовані до всіх людей. Д. Парфіт стверджує, що моральні принципи мають бути обґрунтовані раціонально, а не лише традиціями або культурними практиками соціальних суб'єктів. Будь-яке моральне рішення, на думку Д. Парфіта, має розумне, логічне обґрунтування. Цей автор вважає, що обов'язки щодо добробуту можуть бути універсальними, оскільки добробут має значення для всіх людей, незалежно від культурного контексту. Хоча дослідник визнає, що мораль може мати різні прояви в різних культурах, він виступає проти повного релятивізму,

який стверджує, що мораль є абсолютно відносною до кожної культури або соціуму. Він вважає, що існують моральні принципи, які можуть бути застосовані всіма людьми, навіть якщо ці принципи проявляються по-різному в різних культурах. Отже, на думку Д. Парфіта, існують універсальні моральні принципи, хоча вони можуть мати різні прояви в різних соціокультурних системах. Головне, що ці принципи засновані на раціональних підходах людини до добробуту і моральних обов'язків. На думку Д. Парфіта, моральна теорія повинна узгоджувати етичні принципи з реаліями людського існування, зокрема з концепцією особистості, ідентичності та добробуту [132].

Наступний відомий іноземний представник теорії етики – це австралійський науковець Пітер Сінгер (Peter Singer). Він народився в 1946 році і є одним з найбільш впливових сучасних філософів в галузі етики та моральної філософії. Його роботи – «Animal Liberation» [135], «The Life You Can Save» [136] – містять розробки в галузі тваринної етики, глобальної справедливості та етики ефективності. Він вважає, що люди повинні однаково враховувати інтереси всіх живих істот, незалежно від їх виду. П. Сінгер є прихильником ефективного утилітаризму, етичної теорії, яка стверджує, що правильними є ті вчинки, які максимізують загальний добробут або щастя. Це означає, що наші моральні рішення мають враховувати не лише локальні або національні інтереси, але й інтереси людей та тварин в усьому світі. П. Сінгер також аналізує проблеми, які виникають у зв'язку з новими технологіями, запровадженням штучного інтелекту, біоетикою та іншими досягненнями. Він розглядає моральні дилеми, які виникають з розвитком технологій, і намагається оцінити їх вплив на людське суспільство і навколишнє середовище.

Втрату людьми моральної чутливості в сучасному світі досліджують Зигмунт Бауман, польсько-британський філософ та Леонідас Донскіс, литовський філософ. В їх книзі «Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності» [18] вони описують сучасний світ як «плинний», де традиційні структури, цінності, моральні настанови розмиваються, а

стабільність стає рідкістю. Це породжує відчуття невизначеності та ізоляції. На їх думку, люди стають байдужими до страждань інших через атомізацію суспільства, фрагментацію зв'язків і зростання індивідуалізму. В суспільстві поширюється моральна сліпота. Ці науковці підкреслюють, що і споживацька культура сприяє втраті емпатії (співчуття) та зосередженню на власних потребах, ігноруючи соціальні та моральні обов'язки. Тому в сучасному суспільстві домінує, як підкреслюють ці науковці, відчуження та споживання. Також ці автори вважають, що політичні та соціальні системи сприяють моральній байдужості, зокрема через бюрократизацію та відсутність відповідальності, і це викликає кризу в політиці та етиці [19]. Книга З. Баумана та Л. Донскіса закликає до переосмислення моральних цінностей та пошуку шляхів до відновлення чутливості в сучасному світі.

Етичним проблемам сучасності присвячені наукові розвідки Марти Нуссбаум (Martha Nussbaum). Вона народилася 6 травня 1947 року в Нью-Йорку. Американська філософиня в своїй праці «*Creating Capabilities: The Human Development Approach*» (2011) розвиває та пояснює підхід можливостей (Capability Approach), який вона розробила разом з економістом Амартією Сеном. Так ось, М. Нуссбаум в книзі «*Creating Capabilities: The Human Development Approach*» [131] розглядає етичні проблеми через аналіз підходу можливостей, який розглядає як модель оцінки соціальної справедливості в суспільстві. Ця модель фокусується не на ресурсах чи результатах суспільного виробництва, а на реальних можливостях людини реалізувати свою життєву стратегію, жити гідним життям. На думку автора, головне не те, що людина має (гроші, нерухомість, освіту), а те, чи мають люди можливості реалізувати свій потенціал саме у цьому суспільстві. Марта Нуссбаум виокремлює 10 ключових можливостей (capabilities) людини, які є необхідними для гідного життя. Це:

1. *Взаємодія з іншими людьми* – можливість брати участь у соціальному житті.
2. *Гра* – можливість відпочинку, розваг.

3. *Емоції* – можливість мати емоційні зв'язки, не боятися дискримінації.
4. *Життя* – можливість жити нормальним життям нормальної тривалості.
5. *Контроль над своїм життям* – політичні та матеріальні права (власність, участь у владі).
6. *Практичний розум* - свобода планувати власне життя.
7. *Сенсорне, уявне та мисленнєве життя* – право на освіту та самовираження.
8. *Турбота про інші види* – повага до тварин, природи.
9. *Фізична недоторканність* – захист від насильства, свобода пересування.
10. *Фізичне здоров'я* – доступ до їжі, води, медичного обслуговування [132].

Підхід можливостей, на думку автора, має перспективи застосування в політиці, освіті, медицині, соціальній сфері. Робота М. Нуссбаум «*Creating Capabilities: The Human Development Approach*» – це намагання автора переосмислити соціальну справедливість не через економічні показники, а через *людські можливості та свободи*. Нуссбаум наполягає, що справедливе суспільство – це таке, де кожна людина здатна реалізувати особистий потенціал та мати високий рівень життя.

Майкл Сандел (Michael Sandel), американський філософ, народився 5 березня 1953 року, в своїх працях досліджує питання справедливості, моральних меж ринку, біоетики. Так, в роботі «Справедливість: що правильно робити? («Justice: What's the Right Thing to Do?»)» [133] М. Сандел аналізує три підходи в історії філософії до розуміння справедливості та моральної філософії, а саме :

– *Утилітаризм* (Дж. Бентам, Дж. С. Мілль). Для цього підходу характерна максимізація загального блага. Але М. Сандел ставить запитання: чи правильно жертвувати інтересами меншості заради більшості?

– *Лібералізм* (І. Кант, Дж. Ролз). Для цього підходу, на думку М.Сандела, притаманна ідея, що справедливість базується на принципах свободи, рівності та автономії особистості.

– *Аристотелівський підхід*. В його рамках справедливість означає надання кожній особі належного в залежності від її чеснот, позиції і ролі в суспільстві [134].

М. Сандел робить висновок, що справедливість – це не просто питання індивідуального вибору чи загальної вигоди, в суспільстві, а питання моральних цінностей та громадянського дискурсу. В іншій своїй книзі «Що не можна купити за гроші: моральні обмеження ринків» («What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets») (2012) [134] М. Сандел критикує надмірну комерціалізацію життєдіяльності суспільства та піднімає питання: *чи має ринок свої моральні межі?* Автор вважає, що гроші змінюють значення речей – коли ми ставимо ціну на щось (наприклад, на освіту, охорону здоров'я чи права людини), це змінює його цінність. М. Сандел наводить приклади того, як ринки вторгаються у сфери, де їм не місце. Наприклад, продаж громадянства та візи за гроші; плата за права відвідування національних парків; купівля права на викиди CO₂; плата за наймання людей, які стоять у черзі за вас у черзі на квитки або у лікарню. М. Сандел стверджує, що не всі аспекти життя людини і життєдіяльності суспільства повинні підпорядковуватися ринковим відносинам і мораль, справедливість, довіру не можна виміряти грошима. І треба, на думку М. Сандела, критично осмислювати роль моралі в економіці, політиці та повсякденному житті [134].

Шотландсько-американський філософ, Аласдер Макінтайр (Alasdair MacIntyre) (1929-2025 рр.) прагнув відновити етичні концепції чеснот та моральної традиції. Його книга «Після чесноти: дослідження з теорії моралі» («After Virtue: A Study in Moral Theory») (1981) [128] є однією з найвпливовіших праць у сучасній етиці. Вона критикує сучасну моральну філософію та пропонує повернення до аристотелівської етики чеснот. Автор звертає увагу, що немає спільної згоди щодо того, що є добром або

справедливістю. Це обумовлює «моральний хаос» в сучасному суспільстві. А. Макінтайр стверджує, що сучасна етика є емотивістською – тобто моральні судження зводяться до особистих почуттів і емоцій, а не до об'єктивних принципів. А. Макінтайр пропонує повернутися до *аристотелівської етики чеснот*, де мораль базується на трьох елементах:

- *Практики (practices)* – діяльності, яка має суспільну цінність і вимагає від людини майстерності (наприклад, наука, мистецтво, медицина).
- *Телос (telos, мета людського життя)* – мораль має бути спрямована на досягнення блага людини.
- *Чесноти (virtues)* – такі як мужність, справедливість, мудрість, які розвиваються в рамках спільноти [128].

А. Макінтайр порівнює сучасний світ із занепадом *Римської імперії*. Він каже, що ми стоїмо перед моральною кризою і потребуємо «нового святого Бенедикта» – людини чи руху, який відродить моральну традицію та чесноти. Філософ стверджує, що справжня мораль можлива тільки в *спільноті, що має спільні традиції*. Сучасне суспільство втратило відчуття спільної мети, тому люди не можуть дійти згоди в етичних питаннях. А. Макінтайр закликає відмовитися від ліберального індивідуалізму та емотивізму і повернутися до *моралі, заснованої на спільнотах, традиціях і чеснотах*. Це б дозволило визначити, що означає жити добрим життям [128].

Цікавими і дотичними до досліджуваної теми є міркування щодо сучасної моралі та етики канадського філософа Чарльза Тейлора (Charles Taylor), він народився 5 листопада 1931 року. Дослідник у своїй праці «Джерела самого себе» («Sources of the Self») (1989) аналізує процес формування сучасної ідентичності. Ч. Тейлор вважає, що підґрунтям сучасної ідентичності є моральні «гіперблага», які і визначають життєві пріоритети та цінності людини [137]. Філософ аналізує вплив грецької, юдео-християнської та просвітницької традицій на формування світоглядних настанов сучасної людини. Ч. Тейлор виступає проти редуктивного натуралізму, який зводить моральні цінності до утилітарних чи емоційних моментів. Мислитель

підкреслює важливість повсякденного життя людини як джерела морального сенсу [138]. В роботі «Світська епоха» («A Secular Age») (2007) філософ досліджує, як західне суспільство перейшло від епохи повсюдної віри в Бога до сучасності, де віра є лише одним із багатьох варіантів світоглядних настанов людини [137]. Ч. Тейлор виокремлює три аспекти секуляризації: – секуляризація публічного простору; – зниження релігійної практики; – культурні умови, де невіра в Бога стає можливою. Він заперечує думку, що секуляризація є прямим наслідком розвитку науки та раціональності. Дослідник характеризує сучасність як час, коли люди мають широкий спектр світоглядних варіантів, що обумовлюють зміст та цінності їхнього життя. Він аналізує, як середньовічна «зачарованість» світом поступилася місцем сучасному «розчаруванню» людиною навколишнім оточенням [137].

Заслуговує уваги відповідно до досліджуваної теми і книга «Етика і сучасний світ» («Ethics and the Contemporary World») (2025), де розглядаються 25 ключових етичних проблем сучасності: від біоетики до етики соціальних мереж, гендеру, міграції, штучного інтелекту та цифрової приватності [139].

В книзі «У чому сенс моральної філософії?» («What Is the Point of Moral Philosophy?») (2025) дається аналіз актуального питання – чи має моральна філософія практичну цінність у світі, де етичні школи і їх методології філософської етики глибоко розходяться? Книга закликає до самоаналізу етики, до осмислення питання, навіщо ми взагалі займаємося моральною філософією. В цій книзі обговорюється, чи може філософська етика реально впливати на політику, право, освіту, чи вона залишається академічною справою [141].

Представники екзистенціалізму Жан-Поль Сартр (Jean-Paul Sartre) та Альберт Камю (Albert Camus) розглядали етику в контексті особистої свободи і відповідальності. Ж.-П. Сартр у своїй роботі «Буття і ніщо» звертає увагу на те, що людина не має приреченого сенсу життя, а самостійно створює свої моральні принципи через особистий вибір [102]. А. Камю в роботах *Міф про Сизифа* та *Бунтівна людина* дає настанову, що ми живемо в абсурдному,

безглуздому світі, в якому немає мети чи божественного плану, тому треба бунтувати. А. Камю розвиває ідею бунту як етичного та морального акту, що є реакцією на абсурд. Водночас, бунт не є просто відкиданням авторитетів чи влади; він для А. Камю є пошуком людської гідності, і боротися людині треба навіть у найбільш безнадійних обставинах [49].

Зробивши огляд сучасних розвідок вітчизняними та закордонними авторами проблем моральної філософії та етики [64], перейдемо до розгляду наукової розробки проблем наступного рівня етики – професійної етики. Вона розглядається як сукупність моральних настанов, що регулюють діяльність людини в межах певної професії. Вона визначає поведінку фахівця із врахуванням інтересів клієнтів, колег, суспільства, і основними компонентами професійної етики визначають чесність, конфіденційність (збереження таємниць, захист інформації), відповідальність (вчасне та на належному рівні виконання професійних обов'язків) в роботі. Для позначення професійної етики використовують також концепт – «деонтологія», яка вивчає основи обов'язку для певних професій. В сучасних умовах інтеграція праці та високий рівень спеціалізації дозволяють спеціалісту, працівнику виконувати завдання, що ставлять у велику залежність від його дій життя, долю конкретної людини. Неетичні дії фахівця можуть поставити під удар честь, свободу, добробут індивіда. Внаслідок цього підвищується роль професійної етики кожного працівника. Юридична етика – різновид професійної етики, а адвокатська етика є різновидом юридичної етики.

В науковій літературі професійній етиці і, зокрема, юридичній етиці присвячені роботи таких авторів як Т. Василевська [24-25], Ю. Гальонкіна [30], Р. Кацавець [51], П. Козляковський [54], Н. Обловацька [81], А. Романова [99], Л. Теліженко [107] та інші. Традиційно аналіз адвокатської етики проводиться в межах юриспруденції. В ній адвокатська етика розглядається як система норм і правил, що регулюють правовими засобами поведінку адвокатів у професійній діяльності. В цьому аспекті можна виокремити дослідження таких українських науковців як Н. Бакаянова [6-16], К. Білоус [22],

Т. Варфоломеева [23], С. Вілков [27], В. Вовнюк [29], Х. Горецька та М. Горецький [33], В. Єфіменко [48] та інші. Так, Н. Бакаянова та І. Кісліцина, співавтори навчально-методичного посібника «Адвокатська етика», визначають адвокатську етику як науку, орієнтовану на дослідження моральних вимог, які пред'являються до адвоката; моральні відносини в процесі реалізації його фахової діяльності; моральні принципи, які він застосовує у своїй роботі [6, с. 13].

Дослідження правил адвокатської етики, проблеми адвокатської таємниці, функціональних та організаційних основ адвокатури здійснює в своїх працях Н. Бакаянова [13-16]. К. Білоус розглядає адвокатську етику як умову фахової діяльності адвоката [22]. В літературі має місце висвітлення особливостей адвокатської етики через аналіз адвокатської діяльності. Такий підхід присутній в роботах Н. Горбань [31], В. Грисюк [34-35], О. Джабурії [36-37], А. Романової [99] та інших.

Серед закордонних праць, що торкаються зазначеної теми, можна виділити такі ґрунтовні дослідження етики права ЄС як робота Маркуса Фрішхута «Етичний дух права ЄС» (The Ethical Spirit of EU Law) [121] (автор досліджує, чи існує в праві ЄС внутрішній «етичний дух», тобто сталі моральні принципи, що пронизують законодавство та судову практику ЄС) та книга «Провідні роботи з адвокатської етики» (Leading Works in Legal Ethics) під редакцією Джуліана Уєбба [127]. Зокрема, в останній праці розглядаються ключові концепції адвокатської етики, включаючи європейський контекст, роль адвоката в суспільстві, моральні дилеми та професійні стандарти адвокатської професії [127].

Таким чином, адвокатська етика в юриспруденції орієнтується на нормативні стандарти і практичні правила, що регулюють професійну діяльність адвокатів у рамках юридичної системи певної країни.

На відміну від правознавства *філософське осмислення адвокатської етики* поки ще не численне у вітчизняній філософській думці і характеризується увагою головним чином на особливостях адвокатської етики

в країнах Європи, розпорошеністю уваги до суттєвих її характеристик. Свій аспект розуміння філософського підходу до адвокатської етики дає дослідниця Катерина Ткаченко. Вона у своїй дисертаційній роботі *«Філософські засади адвокатської етики в соціокультурному контексті»* розглядає такі питання: – аксіологічний вимір права в історії європейської філософської думки; роль і місце громадянського суспільства у правових відносинах в період Нового часу; – роль права, моралі та етики як регуляторів суспільного життя; – деонтологія адвокатської етики, роль та значення принципів гуманізму та дотримання прав людини в діяльності адвоката; – дотримання принципу соціальної справедливості; – соціокультурної специфіки етичних норм, їх застосування у Великобританії та ФРН [108].

Філософсько-правовий аналіз етики здійснює в своїй докторській дисертації – *«Інтенціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс»* Ольга Заяць [43]. Вона розглядає такі питання як концептуальні засади та інтенціональність діяльності адвоката в контексті філософсько-правового поля; феноменологічну та гносеологічну складові діяльності адвоката; праксеологічні засади феномену адвокатської діяльності. Автором також зроблений комплексний інтенціональний аналіз професійної діяльності адвоката, визначені теоретичні та практичні напрями її подальшого розвитку [44-45].

Зазначимо, що інтенціональний аналіз базується на ідеях феноменології, зокрема роботах Едмунда Гуссерля, який ввів поняття інтенційності як центральної властивості свідомості. Інтенційність означає, що свідомість завжди спрямована на щось, будь то предмет, подія або ідея. Запропонований О. Заяць інтенціональний аналіз – це підхід у філософії, що досліджує, як люди надають значення світу навколо них, аналізуючи наміри, мотивації та інтерпретації дій людей і об'єктів. Цей метод акцентує увагу на інтерпретації, тлумаченні того, що можуть означати дії, які зображують внутрішні стани і наміри осіб. Інтенціональний аналіз є методом дослідження, що зосереджений на вивченні інтенцій, тобто усвідомлених і спрямованих актів свідомості. Цей

метод використовується для аналізу того, як ми сприймаємо, думаємо і діємо, з урахуванням цілей і намірів, що стоять за цими процесами. В ряді інших своїх робіт науковиця О. Заяць аналізує феномен професійної адвокатської діяльності в аспекті дискурсу гуманізму [43, с. 4-7]; розглядає проблему прав людини як аксіологічну константу адвокатської діяльності [43, с. 3-7].

Вище перелічене свідчить, що вивчення феномену адвокатської етики стає все більш актуальним та затребуваним, але деякі аспекти дослідження адвокатської етики залишились поза увагою дослідників і вимагають соціально-філософського осмислення зазначеного об'єкту вивчення з метою з'ясування сутнісних рис адвокатської етики, логіки її розвитку, соціального призначення та «больових крапок» в її сучасній екзистенції в Україні та Європі. Можна стверджувати, що в філософському ракурсі тема адвокатської етики є малодослідженою, односторонньо досліджуваною, розпорошеною аналізом за окремими аспектами в юриспруденції. Все це обумовлює необхідність та своєчасність соціально-філософського аналізу адвокатської етики.

Розглядаючи співвідношення понять «адвокатська етика», «адвокатська деонтологія» та «професійна мораль», зазначимо наступне. Концепт «адвокатська етика» є *одиничним* по відношенню до *загального* - поняття «етика» - і *особливим* по відношенню до поняття «професійна етика». Деонтологія (від грец. - «належне») - це частина етики, яка концентрується на понятті обов'язку та нормативних вимог до поведінки. Це поняття часто означає систему професійних правил і стандартів (медична, юридична, педагогічна деонтологія тощо). Етика — більш широке за змістом поняття, що охоплює моральні цінності й принципи, тоді як деонтологія є її складовою, яка фокусується на обов'язках і нормативних вимогах. Вони не протиставляються, а доповнюють одне одного: етика формує ціннісну основу, а деонтологія — практичні стандарти поведінки [38].

В такій послідовності - загальне(етика), особливе (професійна етика), одиничне адвокатська етика) - проаналізовано віддзеркалення в сучасній філософській та інтелектуальній літературі дослідження цих концептів.

Зазначимо, що для підсумку стану наукової розробленості досліджуваної проблеми слухним було б визначити співвідношення між правовим, етичним та соціально-філософським підходами.

Правовий підхід до адвокатської етики ґрунтується на нормах законодавства та професійному кодексі. Основними орієнтирами виступають законність, дотримання процесуальних правил, наявність дисциплінарної відповідальності. Можливими ризиками виступають формалізм, ігнорування моральних аспектів [124].Такий підхід визначає і забезпечує мінімальні стандарти поведінки адвоката, гарантує правову визначеність

Етичний підхід виходить із моральних принципів та професійної (адвокатської) честі. Він торкається таких рис адвокатської етики як добросовісність, справедливість, конфіденційність, повага до клієнта. Але в ньому присутні суб'єктивність оцінки, вплив різноманітних культурних стандартів. Етичний підхід формує довіру суспільства до адвокатури, формує позитивну професійну репутацію адвокатів.

Соціально-філософський підхід аналізує адвокатську етику як соціальний інститут у культурному та історичному контексті. Він спрямований на дослідження балансу, гармонії інтересів особи, суспільства і держави, на визначення ролі адвокатури у правовій культурі соціуму та виокремлення соціокультурних чинників становлення адвокатської етики. Він дає стратегічне бачення розвитку адвокатури та адвокатської етики, інтегрує її у систему цінностей суспільства [62].

Соціально-філософське дослідження адвокатської етики передбачає з'ясування основних методологічних підходів та засад вивчення. Тому в наступному підрозділі (1.2.) буде розглянуто методологічний комплекс дослідження адвокатської етики, що містить певні методологічні підходи та принципи її осмислення.

1.2. Теоретико-методологічний комплекс соціально-філософського аналізу адвокатської етики

Проблематика методологічного осмислення феномена адвокатської етики в соціально-філософському дискурсі – питання відкрите і недостатньо досліджене в умовах бурхливих соціальних змін. Тема адвокатської етики є предметом для широкого міждисциплінарного вивчення і дискусій в широкому колі філософських, правових, культурологічних та інших дисциплін. Філософська рефлексія адвокатської етики спрямована на з'ясування можливих шляхів вдосконалення діяльності адвоката, зростання рівня справедливості та масштабів свободи людини в контексті її соціального буття [65].

Філософське дослідження передбачає розробку методологічного комплексу, за допомогою якого здійснюється осмислення адвокатської етики. Необхідно також з'ясувати соціально-філософський категорійний статус поняття «адвокатська етика» та його міждисциплінарний статус у структурі методологічних підходів.

Соціально-філософське дослідження завжди спрямоване на з'ясування сутнісних рис досліджуваного об'єкту, логіки його виникнення та розвитку в суспільстві, притаманних атрибутів та модусів. Для наукового дослідження характерна логічна та концептуальна несуперечливість, системність, авторська позиція, обґрунтованість висновків.

Соціальне призначення філософії полягає в тому, щоб своїм специфічним методологічним комплексом і пізнавальними можливостями з'ясувати сутнісні характеристики об'єкту соціального світу та сенсоутворювальні орієнтири активності людини, залучити людину через її професійну діяльність до соціально-конструктивної дії, до світу мудрості, «царини софійності». Соціально-філософський пошук спрямований формулювати уявлення про універсальні форми культурного доробку людства, виявляти і презентувати в ідеях про істинні думки та найбільш оптимальні форми дії. Здійснення соціально-філософського аналізу

адвокатської етики та перешкод на шляху її вдосконалення передбачає з'ясування специфіки і предметного поля соціальної філософії. Зазначимо, що соціальна філософія – концептуально автономна область філософського знання, яка звернена на суспільство, людину як на суб'єктів соціокультурних взаємин, що діють в соціальному просторі [65].

Зазначимо, що сучасна філософія характеризується плюралізмом підходів, міждисциплінарністю, глобальним мисленням і критикою традиційних метанаративів. Вона реагує на виклики технонауки, екології, ідентичності та глобалізації. Плюралізм і децентралізація проявляються у відмові сучасної філософської думки від єдиної «великої істини», реально є співіснування різних філософських шкіл. Сучасна філософія активно взаємодіє з культурологією, психологією, історією, правом, біоетикою, екологією, штучним інтелектом і в цьому проявляється її міждисциплінарність. Постмодернізм виказує сумнів у існуванні великих ідеологій, робить акцент на множинності істин, локальних знаннях, ідентичностях. Відбувається глобалізація філософського дискурсу, у тканину метафізичних міркувань включаються філософські традиції Азії, Африки, Латинської Америки; йде діалог культур і цивілізацій.

Сучасна філософія не прагне до системності, а радше до відкритого діалогу. Філософи аналізують саму філософію, її межі, функції, мову. Зростає роль філософії у публічному просторі, освіті, праві, політиці. Вона проявляє технологічну чутливість: філософія реагує на виклики цифрової доби – від штучного інтелекту до трансгуманізму; екзистенційну актуальність – повернення до питань сенсу життя, свободи, смерті, ідентичності в умовах нестабільного світу. Можна констатувати повернення у філософських розвідках до етики та практичної філософії, зростання інтересу до моральної філософії, філософії права, політичної філософії, прикладної етики (професійна етика, воєнна етика, біоетика, екоетика, цифрова етика). В цьому ракурсі досліджувана в цій роботі тема вписується в сучасне просування філософської думки.

Методологічна основа дослідження містить комплекс філософських і наукових методів та принципів, а саме: системний, діалектичний, соціокультурний, компаративний, герменевтичний, екзистенціальний, антропологічний підходи. Розглянемо більш детально методологічний дизайн нашого дослідження. Так, *системний метод* передбачає розглядати об'єкт наукового дослідження як складну систему, або як її складову. Системний підхід дозволяє отримати комплексне, цілісне і всебічне бачення досліджуваного об'єкта, в нашому випадку, адвокатської етики. Ще з античних часів (Аристотель) системний метод вважався невід'ємною складовою наукового соціального пізнання, засобом, шляхом досягнення істинного знання про об'єкт дослідження. Можна виокремити такі риси системного методу як спрямованість на з'ясування механізму збереження цілісності об'єкта дослідження; відсутність важливих обмежень принципів при використанні системного методу; виокремлення при розчленовуванні досліджуваного багатокomпонентного об'єкту найбільш важливих зв'язків для системи.

Системний підхід має своїм підґрунтям детермінізм і передбачає виокремлення причинно-наслідкових зв'язків у появі та функціюванні об'єкту дослідження. До основних принципів системного підходу належать: принцип генеральної мети системи, принципи єдності та зв'язаності, принцип ієрархії, принцип функціональності, принцип розвитку, принцип невизначеності. Використовуючи ці принципи, є можливість досліднику подивитись на досліджувану систему з усіх боків, визначити її природу, логіку функціонування, соціальне призначення, параметри її ефективності.

Діалектичний підхід в науковому пізнанні передбачає вивчення об'єкту дослідження в його становленні та розвитку через взаємодію протилежностей. Розвиток в цьому аспекті тлумачиться як незворотна, спрямована, необхідна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. В рамках діалектичного підходу передбачається з'ясування чинних протиріч, вирішення яких буде сприяти розвитку розуміння об'єкту дослідження та його подальшого вдосконалення.

Зокрема, в адвокатській етиці може виникнути дилема, коли адвокат розуміє, що його клієнт винний, але він докладає всіх зусиль щодо його захисту. Застосування діалектичного підходу в нашій роботі дозволяє сформулювати більш глибоке та змістовне уявлення про об'єкт дослідження, його взаємозв'язки та взаємодії. Розглядаючи діалектичний підхід у дослідженні проблематики «між правом та мораллю», підкреслимо наступне. Як відомо, під діалектикою розуміється сукупність об'єктивних закономірностей, процесів, що діють в світі незалежно від свідомості людини. Це діалектика природи, діалектика суспільства, діалектика мислення, взята як об'єктивна сторона розумового процесу. Це об'єктивна реальність [60].

До основних форм соціальної регуляції поведінки людей відносять традицію, право і мораль. Традиція як форма регуляції поведінки людей є характерною для аграрного суспільства з властивими йому повторюваністю і циклічністю різноманітних процесів буття, тоді як сучасному суспільству притаманні невинні зміни всіх його компонентів, одночасне існування різноманітних традицій. І у моралі, і у праві відсутній поштовх до аморальних дій, вони створюють умови для забезпечення існування людини на засадах особистої свободи. Але мораль регулює відносини між людьми через внутрішнє переконання чи спонуку совісті і через зовнішнє переконання сили громадської думки (громадський осуд чи схвалення), а право - шляхом примусу зовнішнього з боку держави і примусу внутрішнього через законослухняність.

Норми права, які встановлюються державою, виражаються в законах і є обов'язковими для громадян. Держава зобов'язує дотримуватися цих норм, застосовуючи відповідний апарат примусу (суд, прокуратура тощо). Якщо право у своїй регуляції взаємин людей спирається на авторитет сили у вигляді держави, то мораль на силу авторитету чи то окремої думки шанованої людини, авторитетної суспільної думки чи внутрішнього авторитету, самоповаги, почуття власної гідності [112, с. 226-227].

Соціокультурний метод акцентує увагу дослідника на вплив соціокультурних факторів на поведінку, думки та діяльність людей. Такий ракурс розглядає, як культура, соціальні норми, цінності, традиції та соціально-історичні контексти формують соціальний простір та його різноманіття. У соціокультурному підході важливими є такі аспекти як соціокультурний контекст, соціальні взаємодії та культурна динаміка об'єкту дослідження. Використання соціокультурного підходу дозволяє розглядати соціальну систему як багатовимірний феномен та передбачати його майбутні стани.

Компаративний підхід – це методологічний підхід, який полягає у порівнянні різних об'єктів, для виявлення їхніх спільних та відмінних рис. Основними аспектами компаративного підходу є порівняння, контекстуалізація, генералізація, міждисциплінарність. Інформатизація, діджиталізація сучасного суспільства, широке застосування людиною в пізнавальній активності ресурсів штучного інтелекту роблять компаративізм невід'ємним принципом наукового дослідження.

Герменевтичний метод при аналізі адвокатської етики – це не лише інтерпретація текстів, а й глибоке осмислення цінностей, контексту та смислів, які лежать в основі професійної поведінки адвоката. Герменевтика дозволяє не лише читати етичні кодекси, а й тлумачити їх у контексті конкретної ситуації, правової культури, історії та моральних дилем. Етика адвоката – це не лише норми, а й живий досвід. Герменевтичний метод враховує, як адвокати розуміють і застосовують етичні принципи у своїй щоденній діяльності. Поведінка адвоката оцінюється не ізольовано, а з урахуванням соціального, правового, культурного контексту. Герменевтичний метод дозволяє виявити приховані смисли, наприклад, що означає «незалежність» чи «лояльність» у конкретній правовій системі. Герменевтика стимулює дослідника-адвоката до саморефлексії: не просто дотримуватись правил, а розуміти їх моральну основу. Отже, герменевтичний метод веде до інтерпретації норм, до діалогу

між текстом і практикою, до визначення контекстуальності, смислової глибини та етичної рефлексії.

Екзистенціальний підхід – це філософський напрям, який звертає увагу на особистісному досвіді, свободі, відповідальності, справедливості, сенсі життя та індивідуальному існуванні. Цей підхід має свої корені в філософії Ж. П. Сартра, А. Камю, Х. Ортеги-і-Гассета, і Ф. Ніцше. Цей підхід акцентує увагу на таких аспектах як індивідуальність, свобода і відповідальність людини за прийнятті рішення, сенс життя індивідуальності.

Антропологічний підхід – це методологічний спосіб, що фокусується на вивченні людини та розумінні людського досвіду в контексті соціальних, культурних, історичних умов. Для цього підходу характерна інтердисциплінарність. Антропологічний підхід взаємодіє з іншими науками, такими як соціологія, психологія, історія, юриспруденція, щоб забезпечити більш змістовне розуміння результатів людської діяльності. Цей підхід дозволяє перейти від теоретичного до практичного повороту в дослідженні.

На підставі вище переліченого можна стверджувати, що в пропонованому дослідженні використовуються такі підходи:

- *системний*, який дає можливість отримати знання про адвокатську етику та її становлення як складну систему, що містить різноманітні прості елементи і обумовлена зовнішніми соціокультурними об'єктивними та суб'єктивними чинниками;

- *діалектичний*, що дозволив розглядати адвокатську етику через відображення впливу суспільних змін в її розвитку, через вирішення протиріч в її функціональному призначенні;

- *соціокультурний*, який передбачає визначення соціокультурної детермінації будь-якої професійної діяльності, виокремлення соціокультурних чинників, що впливають на буття суспільства та його соціальних інститутів, зокрема адвокатури та адвокатської етики;

- *компаративний*, в рамках якого здійснюється порівняння адвокатської етики в різних соціокультурних системах, з'ясовуються її

особливості в різноманітних соціокультурних традиціях як принцип отримання істинного знання;

- *герменевтичний*, в форматі якого здійснюється інтерпретація текстів, осмислення цінностей, контексту та смислів, які лежать в основі професійної поведінки адвоката;

- *екзистенціальний*, який спрямований на дослідження характерних рис індивідуально-особистісного досвіду дослідника як практикуючого в українському та чеському суспільствах адвоката і представника Національної асоціації адвокатів України у Чеській Республіці (м. Карлові Вари) та досвід інших адвокатів);

- *антропологічний*, який дає визначення «людиновимірного характеру» адвокатської діяльності та її етики).

У дисертаційному дослідженні нами також використовується історико-ретроспективний ракурс та принцип діалектичної єдності соціальної теорії і практики.

У соціально-філософському аналізі адвокатської етики слід виділити також такі аспекти дослідження як: *онтологічні засади* адвокатської етики; *гносеологічні засади* її філософського осмислення; *аксіологічний ракурс* адвокатської етики; *організаційно-політичне підґрунтя функціонування* адвокатури та адвокатської етики; *принципи визначення адвокатської винагороди*; *специфіка взаємин з клієнтами та колегами в адвокатурі*. Системний характер і залежність соціальних явищ від матеріальних відносин притаманні кожній стадії суспільного розвитку. Тому на сьогоднішній день неможливо повноцінно досягнути еволюцію адвокатської етики без її аналізу як системи, яка складається з окремих компонентів та без врахування особливостей сучасних суспільних процесів та відносин [125-126].

Отже, *перша* предметно-дослідницька сторона включає *онтологічні параметри*, що обумовлює з'ясування складу адвокатської етики, її структури та функцій. Онтологічні засади адвокатської етики – це фундаментальні уявлення про буття адвоката як професійної та моральної особистості, які

визначають, що означає бути адвокатом у глибокому, екзистенційному сенсі. Це не просто набір правил, а онтологічна основа професійної ідентичності. Адвокат – не просто виконавець юридичних функцій, а носій особливої місії: захищати права, свободи, гідність людини. Етика не є зовнішнім обмеженням, а внутрішньою частиною буття адвоката – його спосіб існування у правовому світі. Адвокат діє в умовах свободи вибору, але ця свобода завжди супроводжується відповідальністю перед клієнтом, суспільством і правом. Онтологія етики вказує на те, що адвокатська діяльність має глибокий гуманістичний сенс – служіння справедливості. Адвокат має бути автентичним у своїх діях – не лише формально дотримуватись норм, а діяти згідно з внутрішньо прийнятою етичною позицією. У ситуації, коли адвокат має обрати між вигідною, але сумнівною з моральної точки зору стратегією, і менш вигідною, але етично чистою – онтологічний підхід вимагає поставити питання: «Яким адвокатом я є? Яке моє буття як захисника прав людини?»

Друга предметно-дослідницька сторона включає *гносеологічні параметри*, що обумовлює розуміння вихідних таких понять як суспільство, держава, громадянське суспільство, справедливість та уточнення концептів етика, адвокатська етика, адвокатура, совість, гідність, честь, співчуття, обов'язок, відштовхуючись від розуміння яких буде проаналізовано сутність, генезу, функції, та соціальну ефективність адвокатської етики.

Третя предметно-дослідницька сторона включає *аксіологічні параметри*, що передбачає з'ясування ціннісних характеристик адвокатської етики, її гуманний та людиновимірний характер. Дослідження включає в себе аналіз ціннісних засада адвокатської етики та пошук людиновимірних показників її реалізації. В даному процесі людина є центральною особою, а її пізнавальна та творча активність виступають одночасно і головною рушійною силою, і кінцевою метою суспільного розвитку. У контексті сучасних соціальних процесів аксіологічний вимір адвокатської етики, зокрема захисту прав людини в складних умовах життєдіяльності набуває все більшої актуальності. Філософське осмислення адвокатської етики особливу увагу

звертає саме на ціннісно-сміслову й світоглядну основу взаємин адвоката та клієнта, теорії й практики в адвокатській діяльності [123].

Отже, *визначимо розуміння основних понять*, що становлять підґрунтя філософської позиції дисертанта. Так, *суспільство* ми тлумачимо як соціальний феномен, що позначає певну сукупність людей, що є об'єднаними традиціями і соціальними нормами (історичними, моральними, правовими), соціальними інститутами – міжнародними та національними – (головними серед яких є держава, інститути громадянського суспільства), цінностями та об'єктами поклоніння. Ми виходимо з діалектико-матеріалістичного розуміння суспільства та створюваних ним соціальних інститутів.

Держава виступає політичною формою організації життя певного суспільства, яка за допомогою системи спеціально створених органів та організацій здійснює комплексне і регулярне (політичне, економічне та ідеологічне) управління соціумом [113, с. 72].

Адвокатура є інститутом громадянського суспільства та не входить до системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Адвокатура є важливою частиною правової системи. Вона займається в суспільстві захистом прав і свобод громадян, наданням правової допомоги та участю в судових процесах. Вона організована на основі принципів незалежності та професіоналізму. Основні аспекти адвокатури в Україні згідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [88] наступні: регулювання адвокатської діяльності, статус адвоката, права адвоката, морально-етичні принципи адвокатської діяльності. Далі розглянемо поняття, що притаманні і для досліджуваної проблеми. Визначення основного концепту нашого дослідження «*адвокатська етика*» наступне – це філософська категорія, що позначає сукупність моральних норм і професійних стандартів, що визначають поведінку адвоката у процесі її діяльності, це вимоги до морального обов'язку адвоката перед клієнтами, суспільством, судом і колегами; це парадигма його морального поводження в соціумі.

Розуміння концептів «мораль» і «право» ми тлумачимо, виходячи з наступних критеріїв: *За походженням*: норми моралі формуються поступово, в процесі суспільного життя на основі уявлень про добро й зло, справедливість, честь, безчестя, мають неофіційний характер і можуть передаватися з покоління в покоління; норми права складаються у процесі взаємодії людей як певні норми, повторювані відносини та ідеї, які визнає і захищає держава, і мають офіційний загальнообов'язковий для всіх осіб характер.

За сферою регулювання: моральне регулювання поширюється на відносини, які не піддаються зовнішньому контролю, на відносно вузьку сферу міжособистісного спілкування – кохання, дружбу, взаємодопомогу тощо; норми права регулюють лише ті відносини, які мають загальносуспільне значення і є найважливішими. *За формою вираження*: норми моралі не мають офіційно фіксованих норм вираження і можуть міститися у релігійних заповідях, традиціях, прислів'ях та інше; право ж має ознаку інституціоналізованості, його норми набувають формального виразу в нормативних актах та приписах, встановлених державою, – законах, указах, постановах, наказах, інструкціях та інших нормативно-правових актах. *За ступенем деталізації*: норми моралі не містять точних деталізованих правил поведінки, вони виступають як принципи проголошення безособової повинності формування бажаної поведінки; норми права й законодавства, в якому право втілюється, є деталізованими правилами про належну, бажану і заборонену поведінку, яка реалізується через механізм правового регулювання.

За засобами забезпечення виконання та специфікою санкцій: додержання моралі забезпечується внутрішнім переконанням, чинністю громадської думки, суспільним впливом, соціально-психологічними стереотипами; право охороняється та гарантується примусовою силою держави. Порушення правових норм зумовлює юридичну відповідальність – негативні наслідки майнового, особистого й організаційного характеру, що

застосовується в певному порядку державним апаратом. При цьому перелік санкцій має чітко фіксований характер [101].

Зазначимо, що мораль та право є взаємопов'язаними і спільно впливають на суспільне життя. Мораль та право як форми соціального регулювання мають як спільні риси (нормативність, ціннісна орієнтація), так і відмінності (мораль – внутрішній імператив, право – зовнішній примус). Мораль і право мають різні онтологічні та аксіологічні засади, але можуть взаємодіяти в межах правової культури. Мораль і право виступають фундаментальними джерелами та регуляторами адвокатської етики, але виконують різні функції у формуванні професійної поведінки адвоката. Мораль – внутрішній, духовний регулятор, заснований на совісті, гуманізмі, релігійних, національних та загальнолюдських цінностях, а право – зовнішній нормативний регулятор, закріплений у законах, кодексах, підзаконних актах. Якщо мораль покликана встановити основні принципи та цінності, то право визначає їх реалізацію в практиці і надає санкцій за їх порушення. Тому адвокатська етика є необхідною складовою морального та правового регулювання суспільними процесами, вона є складовою соціального буття людини.

Категорії адвокатської етики будуть змістовно розглянуті в наступних розділах дисертаційної роботи.

Отже, з'ясувавши методологічні засади соціально-філософського аналізу адвокатської етики, перейдемо до його реалізації в наступному розділі дисертаційного дослідження, що дозволить більш змістовно розглянути феномен адвокатської етики, її генезу та соціокультурну детермінацію змістовної наповненості на різних етапах розвитку з урахуванням людиновимірних аспектів та соціальних реалій сьогодення.

Висновки до першого розділу

1. Концепт «адвокатська етика» є *одиничним* по відношенню до *загального* – поняття «етика» – і *особливим* по відношенню до поняття «професійна етика». В такій послідовності – загальне, особливе, одиничне – проаналізовано віддзеркалення в сучасній філософській та інтелектуальній літературі ці концепти. Осмислення феномена етики в соціально-філософському аспекті у вітчизняній філософській думці має давні традиції і певні здобутки. Серед сучасних вітчизняних дослідників інтерес до моральної проблематики не вгасає. В цьому ракурсі можна виокремити праці філософів Т. Аболіної, А. Єрмоленка, І. Маслікової, В. Надурак, М. Рогожи, М. Сисак, Г. Коваadlo. Серед сучасних іноземних дослідників етичної проблематики проаналізовано основні ідеї щодо етики таких мислителів як Д. Парфіт, П. Сінгер, З. Бауман та Л. Донскіс, М. Нуссбаум, М.Сандел, А. Макінтайр, Ч. Тейлора. Традиційно аналіз адвокатської етики проводився в межах юриспруденції. В ній адвокатська етика розглядається відповідно до нормативно-правових актів щодо діяльності адвоката як система норм і правил, що формально регулюють поведінку адвокатів у професійній діяльності. В цьому (юридичному) аспекті можна виокремити дослідження таких українських науковців як Н. Бакаянова, К. Білоус, Т. Варфоломеева [23], С. Вілков, В. Вовнюк, Х. Горецька, М. Горецький, В. Єфіменко та інших. Серед фахівців професійної (юридичної етики) слід виділити таких фахівців як Т. Василевська, Ю. Гальонкіна, Р. Кацавець, П. Козляковський, Н. Обловацька, Л. Теліженко та інші. На відміну від правознавства *філософське осмислення адвокатської етики* поки ще не численне у вітчизняній філософській думці і характеризується увагою головним чином на особливостях адвокатської етики в країнах Європи, розпорошеністю уваги до суттєвих її характеристик. Свій аспект розуміння філософського підходу до адвокатської етики дає дослідниця К. Ткаченко. Вона зосередилася на дослідженні філософських засад адвокатської етики в соціокультурному

контексті, розглядаючи адвокатську етику в таких країнах як США, Франція та Німеччина. Філософсько-правовий аспект адвокатської діяльності та етики притаманний роботам О. Заяць. Вона наголос робить на інтенціональному аналізі професійної адвокатської діяльності.

2. Вивчення феномену адвокатської етики стає все більш актуальними та затребуваним, але деякі аспекти дослідження адвокатської етики залишилися поза увагою дослідників і вимагають соціально-філософського осмислення зазначеного об'єкту вивчення з метою з'ясування сутнісних рис адвокатської етики, логіки її розвитку, соціального призначення, людино-вимірності та «больових крапок» в її сучасній екзистенції в Україні та Європі. Можна стверджувати, що в соціально-філософському ракурсі тема адвокатської етики є малодослідженою, односторонньо вивченою, розпорошеною за окремими аспектами в юриспруденції та філософських розвідках. Все це обумовлює необхідність та своєчасність соціально-філософського аналізу адвокатської етики.

3. Методологічний комплекс соціально-філософського дослідження адвокатської етики складається з таких методів як:

- *системний* (адвокатська етика та її розвиток розглядається як складна цілісна система, що, в кінцевому рахунку, складається із простих елементів та обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами);
- *діалектичний* (адвокатська етика розглядається в її процесуальній сутності як прояв та зв'язок);
- *соціокультурний*, який передбачає, що кожне соціальне явище та будь-яка професійна діяльність аналізується з позицій їхньої обумовленості конкретними соціокультурними факторами, що впливають на буття суспільства та людини;
- *компаративний* (порівняння адвокатської етики в різних соціокультурних системах, виокремлення її особливостей в різноманітних соціокультурних традиціях як принцип досягнення об'єктивного знання);

- *герменевтичний* (інтерпретація текстів, осмислення цінностей, контексту та смислів, які лежать в основі професійної поведінки адвоката);
- *екзистенціальний* (установка на виявлення і опис специфічного досвіду, ядро якого – індивідуально-особистісний досвід дослідника як практикуючого в українському та чеському суспільствах адвоката і представника Національної асоціації адвокатів України у Чеській Республіці (м. Карлові Вари) та досвід інших людей щодо адвокатської діяльності);
- *антропологічний* (його застосування до адвокатської етики полягає у з'ясуванні «людиновимірного характеру» адвокатської діяльності та її етики).

У дисертаційному дослідженні пропонується використання історико-ретроспективного ракурсу та принципів діалектичної єдності соціальної теорії і практики. У соціально-філософському аналізі адвокатської етики слід виділити також такі аспекти дослідження як: *онтологічні засади* адвокатської етики; *гносеологічні засади* її філософського осмислення; *людиновимірний та аксіологічний* ракурс адвокатської етики; *організаційно-політичне підґрунтя функціонування* адвокатури та адвокатської етики; *принципи визначення адвокатської винагороди*; *специфіка взаємин з клієнтами та колегами в адвокатурі*.

4. *Визначено розуміння основних понять*, що становлять підґрунтя філософської позиції дисертанта (діалектико-матеріалістичної), а саме категорій «суспільство», «державна», «адвокатура», «мораль», «право», адвокатська етика». Підкреслено, що мораль і право виступають фундаментальними джерелами та регуляторами адвокатської етики, але виконують різні функції у формуванні професійної поведінки адвоката. Мораль - внутрішній, духовний регулятор, заснований на совісті, гуманізмі, релігійних, національних та загальнолюдських цінностях, а право – зовнішній нормативний регулятор, закріплений у законах, кодексах, підзаконних актах.

РОЗДІЛ 2

АДВОКАТСЬКА ЕТИКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА СИСТЕМА РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

В будь-якому суспільстві головними формами регуляції суспільних відносин виступають право і мораль. Еволюція людства свідчить про різноманітну роль і переплетення цих регуляторів в аспекті впливу на життєдіяльність соціуму. Загально визнаним є судження про пріоритет в демократично налаштованому суспільстві правової регуляції. Нормативно-правова регуляція соціуму забезпечується державою, яка формує законодавство і нормативно-правові акти щодо діяльності окремих соціальних інститутів і видів діяльності, таких як адвокатура і адвокатська діяльність, що, внаслідок виконання цих функцій людьми, обумовлює появу та постійний розвиток адвокатської етики. З'ясуванню генези, характерних рис, принципам, соціальному призначенню феномену адвокатської етики і присвячений наступний розділ.

2.1. Генеза, сутність, складові адвокатської етики

Перш за все, потрібно визначитись з початковим розумінням феномену адвокатська етика. Як різновид юридичної етики адвокатська етика виступає як сукупність моральних норм, які розглядаються як належна поведінка адвоката у тих випадках, коли ці відносини не регулюються правовими нормами чинного законодавства, і корпоративна спільнота адвокатів встановила певні правила поведінки для представників цієї професії. Тобто, юридичні норми формально окреслюють сутність, функції, спрямованість і сторони взаємовідносин в процесі адвокатської діяльності. В Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який був прийнятий Верховною Радою України 5 липня 2012 року і набрав чинності 15 серпня 2012 року. Станом на 2025 рік цей закон діє в редакції від 5 січня 2017 року [88]. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» складається з 61 статті у

десяти розділах. Цей закон замінив Закон України «Про адвокатуру», що діяв з 1993 року [87]. Реформи були викликані соціально-політичними трансформаціями українського суспільства та стосувались наступних аспектів: посилення вимог до кандидатів на адвокатську діяльність; роз'яснення права адвоката на направлення адвокатського запиту та відповідальності за відсутність відповіді на нього; визнання адвоката, що веде індивідуальну практику, самозайнятою особою; формування нової структури органів адвокатського самоврядування; уточнення особливостей адвокатського бюро як форми діяльності; визначення правового статусу іноземних адвокатів для практики в Україні; вилучення Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури з-під впливу Кабінету Міністрів України; утворення Єдиного реєстру адвокатів України.

Діяльність адвоката регулюються також нормами, розробленими та затверджуваними їх професійною спільнотою. В Україні ключовим документом, який стосується етичних норм діяльності адвоката, є Правила адвокатської етики. Перший редакція документу була прийнята 1 жовтня 1999 року Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України. Наступні редакції були затверджені Установчим з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року, а пізніше – звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року, зміни до якої були внесені у 2019 році [90].

Отже, діяльність адвоката регулюється як правом, так і мораллю. Це зображає ситуацію в сучасному суспільстві, де поряд з правовим регулюванням існують сфери життєдіяльності суспільства і людини, в яких панує моральне керування відносин. А адвокатська етика як наука досліджує належне та те, що реально існує в діяльності адвоката, в соціально-філософському аспекті з'ясовує її сутність, принципи, соціальне призначення. Аналіз проблеми генези адвокатської етики в науковій літературі носить фрагментарний, розпорошений по окремим епохам чи проблемам характер. Багато дослідників пов'язують виникнення адвокатської етики тільки з формуванням громадянського суспільства. Невисвітленими в наукових працях

залишаються питання логіки становлення адвокатської етики, окреслення якісних змін в її функціональному спрямуванні та ідеологічному оформленні. Тому слушним було б, спираючись на наукові доробки попередників, комплексно розглянути проблему становлення адвокатської етики відповідно до логіки становлення людської цивілізації та ідейного, функціонального наповнення адвокатської етики у взаємозв'язку з розвитком суспільства, адвокатури як соціального інституту та адвокатської діяльності. Проаналізуємо генезу адвокатської етики, етапи та особливості її становлення. Можна виокремити наступні етапи в її становленні. Всі вони обумовлені становленням соціуму, держави, перетворюванням форм захисту прав людини в цивілізаційний спосіб. Перехід від одного етапу розвитку адвокатської етики до іншого носить еволюційний характер, відбувається процес поступового накопичення якісних змін у змісті, формі та функціях адвокатської практики.

Перший етап становлення адвокатської етики – *античний*. Зачатки адвокатських настанов щодо діяльності та поведінки адвокатів виникають в епоху Античності, в Давній Греції і Римі. Виникнення адвокатської етики пов'язано з формуванням в суспільстві такого соціального інституту як держави і виконанням ним такої функції як встановлення справедливості в суспільстві, захист різноманітних інтересів громадян, нормування суспільних відносин. В Римській імперії з'являються римське право, такий правовий інститут як адвокатура та група людей (захисники), які супроводжували громадян до суду, складали судові позови у письмовій формі, допомагали відповідати на запитання судді. Адвокатура починає виконувати функцію держави, не будучи державним органом. Також поява в античності міст-полісів, їх активна торговельна та економічна активність обумовила потребу певної частини населення в експертах з права і ораторів в суді, що визначило контури адвокатської діяльності і адвокатської етики. Адвокатська практика того часу свідчить про елітарний характер цього виду діяльності, яка була доступна юридичним знавцям та амбіційним інтелектуалам з багатим життєвим досвідом. До адвокатської практики допускали лише тих осіб, які

підтверджували свої юридичні знання документом від учителя чи принаймні завершили курс навчання відповідно вимог, які висувались на той час, але при перевагу надавали синам адвокатів, що можна розглядати як практики непотизму та фаворитизму [104].

На становлення адвокатської етики вплинули софісти – Протагор, Горгій, Антифонт, Гіппій, Лікофрон. Софісти (одна з філософських шкіл в Давній Греції) пропагували такі ідеї як суб'єктивізм, релятивізм, скептицизм, важливість риторики і аргументації в суперечках. Софісти вважали, що істина залежить від особистого сприйняття та обставин. Софіст Протагор стверджував: «Людина є мірою всіх речей», що означає, що кожен може мати власну інтерпретацію істини. Софісти були майстрами слова і навчали, як ефективно аргументувати свою точку зору, переконувати інших людей та вести переможні дискусії. Вони вважали що правильна аргументація може змінити думку слухача. Софісти ставили під сумнів усталені традиції, релігійні переконання та моральні принципи. Софісти були відомі критикою догм та бажанням заперечити авторитети.

Можна помітити схожість настанов софістів та адвокатської діяльності. Є важливі паралелі: майстерність у риториці (ораторському мистецтві). І софісти, і адвокати використовують риторику для переконання аудиторії, і прагнуть представити свої аргументи найбільш переконливо. Спільним є захист інтересів. Софісти часто виступали «адвокатами» своїх учнів, навчаючи їх захищати свої позиції. Адвокати ж захищають клієнтів у суді. Софісти славились здатністю з однаковим успіхом обґрунтувати навіть протилежні точки зору. Це схоже на те, як адвокати часто відстоюють позицію, яка може змінюватися. Позитивним у софістів можна вважати прагнення навчити людину критично мислити і вміти в комунікаціях переконувати інших людей. Але релятивізм і скептицизм софістів викликали і негативну характеристику софістів як філософських шахраїв, які більше зацікавлені в грошах і престижі в суспільстві, аніж в істині. Адвокатська етика того часу відображала суспільні відносини і моральні настанови соціуму та їх складність, що постійно зростає.

Другий етап розвитку адвокатської етики характерний для епохи Середньовіччя. Характерним є підпорядкованість адвокатської етики релігії та церковній організації суспільного життя. Саме в цей час в Європі виникають перші організації адвокатів. Адвокати стають важливою складовою судової системи, але їх діяльність суворо регламентувалася церквою та королівською владою. Ці обставини визначили зміст і особливості адвокатської етики. У Середньовіччі адвокатська етика мала релігійно-моральний характер і була спрямована на забезпечення чесності, сумлінності та справедливості в діяльності адвокатів. Діяльність адвоката Середньовіччя передбачала обов'язкове складання присяги. Адвокати складали присягу перед Богом і судом, обіцяючи сумлінно виконувати свої обов'язки. Це підкреслювало моральну відповідальність перед суспільством. Адвокатам заборонялося братися за справи, які вони вважали несправедливими, або представляти клієнтів, які діяли проти закону. Порухення етичних норм каралося суворо. Наприклад, за передачу конфіденційної інформації або недбалість у виконанні обов'язків адвокати могли втратити репутацію, бути вигнаними з міста або навіть зазнати фізичних покарань. Адвокати того часу повинні були допомагати малозабезпеченим особам, надаючи їм правову допомогу безкоштовно. Отже, для адвокатської етики Середньовіччя характерні такі риси як релігійно-моральний характер, заборона на несправедливі справи, покарання за порушення етики, соціальна відповідальність.

Третій етап розвитку адвокатської етики в епоху Відродження (Ренесансу). В цей період адвокатська етика зазнала значних змін, в яких знайшли зображення загальний дух відродження античної культури, дух гуманізму та інтелектуального розвитку. Для адвокатської етики цього періоду характерним є гуманістичний підхід, освіченість адвокатів, поява етичних стандартів, раціоналізація мислення, залучення адвокатів до активної участі в суспільному житті. Адвокати почали більше зосереджуватися на захисті прав людини, справедливості та дотримання моральних принципів. Вони прагнули досягти гармонії між законом і моральністю. У цей період адвокати повинні

були мати високий рівень освіти, знання класичних текстів і філософії, зокрема античної. Це сприяло підвищенню їхнього авторитету в суспільстві. Епоха Ренесансу сприяла формуванню правил поведінки адвоката, які забороняли корупцію, зловживання владою та несправедливе ставлення до клієнтів. Адвокати в цей період вже активно брали участь у суспільному житті, допомагаючи малозабезпеченим верствам населення та сприяючи розвитку правової культури.

В період Відродження адвокатська етика значно вдосконалилася завдяки таким видатним діячам як Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле. Так, Ф. Рабле, французький письменник, юрист і гуманіст, у своїх творах висміював корупцію та несправедливість судової системи. Він піднімав питання моральності та чесності адвокатів, що вплинуло на формування етичних стандартів того часу. А Еразм Роттердамський агітував за освіченість і моральність у всіх сферах життєдіяльності соціуму, включно і в адвокатурі. Його ідеї про справедливість і співчуття надихнули багатьох адвокатів. У цей час багато адвокатів зверталися до текстів римського права, які були впорядковані та розповсюджені в епоху Відродження. Це допомогло закріпити поняття адвокатської етики як професійної етики та обов'язків перед клієнтами. Адвокати почали розглядати правозахисну діяльність як спосіб служити суспільству, просуваючи справедливість та захищаючи права окремих людей. Епоха Відродження популяризувала ідею, що закон має бути інструментом морального вдосконалення.

У період Відродження почали формуватися перші офіційні кодекси адвокатської етики, які регламентували поведінку адвокатів і встановлювали стандарти їхньої діяльності. Серед перших таких кодексів адвокатської етики з урахування перебування українських земель під юрисдикцією Речі Посполитої та Великого князівства Литовського можемо виокремити *Вислицький статут* або «*Велику хартія польської адвокатури*» (1347 року). Цей документ, виданий королем Казимиром III у Польщі, регулював діяльність адвокатів, включаючи їх етичні обов'язки. Він також закріплював

право малозабезпечених осіб на безкоштовну правову допомогу. В подальшому цей кодекс було удосконалено і були прийняті наступні правила адвокатської етики в Польщі: *Нешавський статут (1454 р.)*. У Польщі цей статут зобов'язував суди надавати адвокатів для захисту малозабезпечених осіб і встановлював етичні норми поведінки адвокатів. Документ *Конституція 1543 року* у Польщі регулював діяльність комерційної адвокатури, вводив обов'язкову присягу адвоката та забороняв братися за несправедливі справи [91]. В період Відродження були відкриті школи, які готували саме юристів. Це сприяло формуванню професійних стандартів і впровадженню етичних норм в освіту адвокатів. Епоха Ренесансу заклала фундамент для сучасних принципів адвокатської етики, де справедливість, освіченість і моральність стали основними.

Четвертий етап розвитку адвокатської етики відбувався в Новий час.

В цей період формується суспільний договір - як концепція появи держави і її соціального призначення та має місце вплив соціальних змін на адвокатську етику. Новий час актуалізував увагу до проблеми професійної компетентності. Адвокатська діяльність почала сприйматися як складна професія, що вимагає довготривалого теоретичного і практичного навчання та досягнення спеціальних знань, навичок і дотримання високих стандартів поведінки адвоката. Вкорінюється ідея про незалежність адвокатури. Поширюються ідея, що адвокати повинні бути незалежними від держави, судової влади, впливу інших соціальних суб'єктів та інших впливів, щоб забезпечити об'єктивність і справедливість при розгляді справ. З'являється чітка вимога до адвоката щодо необхідності захисту інформації клієнтів (конфіденційність) і це стає одним із ключових принципів адвокатської етики, бо таким чином забезпечувало довіру між адвокатом і клієнтом. Адвокати Нового часу почали активно виступати за рівність перед законом та однаковий захист прав населення незалежно від його соціальної приналежності, включаючи малозабезпечених. В цей період продовжується процес створення та вдосконалення кодексів адвокатської етики – *Литовські Статуту* (XVI – XVII століть). Згідно цим

документам займатись адвокатською діяльністю заборонялося суддям, їх помічникам, писарям, духовним особам. Суворими були норми покарання адвокатів за порушення норм адвокатської етики – від 4 тижнів тюремного ув'язнення до спалення на вогнищі за передачу третім особам документів підзахисного [90]. З того часу традиційно адвокат приймає участь у судових засіданнях, з'являються *правила (кодекси)* адвокатської етики, які містять обмеження стосовно провадження адвокатської діяльності. Останні розглядали свою діяльність як спосіб служіння суспільству, суспільному прогресу, сприяючи справедливому правосуддю та захисту прав людини.

П'ятий етап розвитку адвокатської етики відбувався в епоху Просвітництва. В цей час в суспільстві починається процес формування громадянського суспільства. Основними рисами громадянського суспільства є незалежність від держави, активна участь громадян в життєдіяльності соціуму, захист прав і свобод всіх людей. Громадянське суспільство забезпечує баланс між державою, бізнесом і громадянами, сприяє забезпеченню демократичних цінностей і прав людини. Важливими складовими громадянського суспільства є різні професійні об'єднання, серед них і адвокатська спільнота.

В суспільстві епохи Просвітництва формується культ знання, яке розглядається як спосіб вирішення важливих соціальних проблем. Адвокатська етика почала базуватися на принципах логіки, розуму та раціонального підходу до вирішення правових питань. Раціоналізм позначає віру в розумність та логічність усього того, що існує, віру в силу доказів, віру в можливість перетворення світу на розумних підставах. Епоха Просвітництва кладе початок відходу від релігійного впливу на адвокатську діяльність (*секуляризація*). Етика адвокатів в Європі стала більш світською, зосереджуючись на правових і моральних принципах, а не на релігійних догмах християнства. Адвокати почали активно захищати ідею природних прав людини, таких як свобода, рівність і право на справедливий суд. Це стало ідейним підґрунтям для багатьох етичних принципів. Були підвищені вимоги

до освіченості, професійної компетентності адвоката, набуття ними високого культурного рівня.

Шостий етап розвитку адвокатської етики – модерновий, відбувався у XIX–XX століттях. У цей період адвокатська етика зазнала значного розвитку, що було зумовлено й значними соціальними, політичними та правовими змінами. Особливостями цього періоду виступають кодифікація етичних норм, професіоналізація адвокатури, захист прав людини, конфіденційність. У Франції адвокат Франсуа-Етьєн Молло надрукував роботу «Правила про адвокатуру» (1842) («Règles sur la profession d'avocat») [130], в якій він розглянув основні принципи, якими адвокат повинен керуватися в своїй діяльності. На його думку, адвокатська етика ґрунтується на таких засадах: – безкорисливість адвокатської професії; – чесність і незалежність; – дотримання традицій адвокатури та вірність присязі; – заборона на фінансові угоди з клієнтом. Так, Ф-Е. Молло акцентує увагу на тому, що адвокат не має права брати векселі або частку майна клієнта як оплату за свої послуги. Адвокат, згідно настановам Ф-Е. Молло, повинен дотримуватися високих моральних стандартів як у суді, так і в повсякденному житті та задовольнятися скромним гонораром. Вимога Ф-Е. Молло щодо заборони укладати будь-які угоди щодо гонорару, в подальшому була відкинута адвокатською практикою. У цей час національні асоціації адвокатів затверджують офіційні кодекси адвокатської етики, які визначають правила поведінки адвокатів.

Так, у США в 1908 році Американська асоціація адвокатів прийняла «Канони професійної етики», які стали підґрунтям для створення кодексів адвокатської етики в багатьох інших країнах. Зростає організованість адвокатури, в більшості європейських, американських, азійських країнах створюються професійні асоціації, які займалися регулюванням адвокатської діяльності і контролем дотримання адвокатами етичних стандартів. Акцент в діяльності адвокатів на захисті прав своїх клієнтів в цей період обумовлений чередою соціальних і політичних потрясінь, таких як війни, революції та

економічні кризи. Принцип конфіденційності діяльності адвоката у комунікації з клієнтом стає одним із головних аспектів адвокатської етики і це забезпечувало довіру між адвокатом і клієнтом. Союз Українських Адвокатів був створений в 1923 році.

Зазначена установа публікувала «Бюлетень Союзу Українських Адвокатів» та юридичне видання «Життя і Право», де провідне місце відводилось етичним аспектам адвокатської діяльності, особливостям та специфіці цієї професії [6, с. 15]. У 1988 році на пленарному засіданні у Страсбурзі ухвалюється Загальний кодекс для адвокатів Європейського співтовариства. Документ акцентував увагу на ключових принципах адвокатської практики: свободі та незалежності адвоката; професійній компетентності, гідності, честі, високих моральних якостях та репутації; права й обов'язок охорони професійної таємниці та конфіденційності клієнтських справ; повазі до клієнтів, колег, до верховенства права та системи правосуддя. Зазначені принципи лягли в основу національних норм адвокатської етики в європейських країнах, включаючи Україну [42].

Сьомий сучасний етап розвитку адвокатської етики розпочався у ХХ столітті. Цьому періоду притаманне формування інформаційного суспільства та розширення масштабів побудови демократичних форм правління. Адвокатська етика відображає актуальні виклики і тенденції, що є пов'язаними з глобалізацією, технологічним прогресом та змінами у суспільних відносинах. Характерними особливостями даного періоду є процеси глобалізації, технологізації етики, підвищення прозорості і підзвітності професійної діяльності адвокатів, оновлення етичних кодексів, зростання вимог у питаннях гендерної рівності та інклюзивності в спілкуванні з клієнтами, а також посилення міжнародного впливу на національні кодекси адвокатської етики.

Цифровізація соціального життя на сучасному етапі спричинила трансформації в адвокатській діяльності та загострила проблеми, зокрема, захист конфіденційної інформації клієнтів у цифровому середовищі,

особливості ведення онлайн-роботи, комунікації за допомогою електронної пошти, через соціальні мережі та чат-боти, запровадження інструментів штучного інтелекту та кібербезпеки стосовно інформації адвоката. XXI століття вирізняється посиленою увагою до гендерних питань, поширення феміністичних поглядів і нетрадиційних сексуальних орієнтацій, що спрямувало адвокатську етику на дотримання принципів рівності, толерантності, недискримінації та справедливого ставлення до всіх клієнтів і колег, незалежно від їх стилю життя. В Україні у цей період запроваджено правило адвокатської етики, які затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року [90].

Отже, підсумовуючи аналіз генези адвокатської етики зазначимо наступне. Критеріями розмежування етапів розвитку адвокатської етики виступали:

1. Зміни в суспільстві, перетворення держави, адвокатури як соціального інституту; такі зміни в суспільстві як *політичні трансформації* (перехід від авторитарних до демократичних режимів, зростання ролі прав людини та верховенства права, формування незалежних інституцій адвокатури), *соціально-економічні чинники* (*розвиток ринкових відносин і поява нових галузей суспільного виробництва і нових сфер правового регулювання - корпоративне право, фінансові спори, зростання попиту на якісні юридичні послуги обумовили відокремлення певних етапів в становлення адвокатури та адвокатської етики.*

2. Культурні та ціннісні зміни в суспільстві - підвищення суспільних очікувань щодо прозорості, добросовісності та відповідальності адвокатів, трансформація світоглядних орієнтацій, моральних настанов, цінностей людського буття в соціумі, посилення раціональності та прагматизму в активності людини; зміна суспільних уявлень про роль та призначення адвоката: від «захисника в суді» до носія правової культури та гаранта прав людини;

3. Прийняття законів, кодексів та правил адвокатської етики; формування професійних організацій (спілки адвокатів, національні асоціації). Якщо на початкових етапах розвитку адвокатури та адвокатської етики домінують звичаєві норми, моральні приписи, то в подальшому відбувається інституційне оформлення адвокатури та поява перших кодексів адвокатської етики. На сучасному етапі розвитку адвокатської етики більш уваги приділяється професійній деонтології (обов'язки та правила), інтеграції міжнародних стандартів і демократичному тлумаченні прав людини в національні формати. На виокремлення сучасного етапу розвитку адвокатської етики вплинула глобалізація правових практик, впровадження міжнародних стандартів адвокатської діяльності в національні формати, широка участь адвокатів у транснаціональних справах та правозахисних ініціативах.

Таким чином, розмежування етапів розвитку адвокатської етики ґрунтується на соціально-філософських уявленнях щодо моралі, справедливості, прав і свобод людини, призначення адвокатури та ролі адвоката в суспільстві, на інституційних змінах в суспільстві та нормативно-правових актах певного часу.

Релігійна, світська мораль також виступають факторами впливу на адвокатську етику. Протягом історичного розвитку соціуму відбувалась поступова кристалізація адвокатської деонтології - системи обов'язків адвоката та вимог до неї з боку соціального оточення. Врахування діалектики об'єктивного та суб'єктивного в адвокатській етиці є підґрунтям її вдосконалення. Адвокатська етика носить людиновимірний характер, прояви і межі якого поширювалися протягом еволюції людства. Історія адвокатської етики пов'язана зі становленням адвокатури як соціального інституту і пройшла кілька ключових сходинок, а саме: античний, середньовічний: ренесансний, етап Нового часу, просвітницький, модерновий, сучасний етапи розвитку [66].

Важливим чинником впливу на адвокатську етику виступає *правова система суспільства*. Як відомо, в сучасній правовій науці виокремлюють такі основні типи правових систем як: романо-германська (континентальна), англо-американська (прецедентна), релігійно-правові системи (ісламське, іудейське, канонічне право), а також традиційні (звичаєві) системи. Різниця між ними в джерелах права, в способі його тлумачення та в ролі судів у правозастосуванні. Для більшості країн Європи (зокрема і для України), Латинської Америки, декотрих азійських та африканських країн характерна *романо-германська (континентальна) правова система*. Вона ґрунтується на писаних законах і кодексах і в її рамках суддя застосовує закон, а не створює нові правові норми. Основними лініями впливу правової системи на адвокатську етику виступають законодавче регулювання; судова практика та правосуддя; міжнародні стандарти та принципи; моральні вимоги та суспільна довіра.

Етичні стандарти поведіння адвокатів закріплюються у законах та підзаконних актах (наприклад, у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [88]). Вони визначають допустимі форми адвокатської діяльності, права та обов'язки адвоката. Судова система суспільства формує вимоги до поведінки адвоката як учасника процесу. Негідна поведінка адвоката дискредитує правосуддя, тому етичні норми спрямовані на підтримку авторитету суду. Національні кодекси адвокатської етики узгоджується з міжнародними документами (наприклад, Кодекс поведінки європейських адвокатів [117]). Це забезпечує гармонізацію національних та міжнародних правозахисних стандартів. Адвокатура є інститутом громадянського суспільства, тому її етика залежить від рівня суспільної довіри. Правова система встановлює механізми дисциплінарної відповідальності адвокатів. Це гарантує дотримання адвокатом етичних норм і захист клієнтів від зловживань.

Отже, правова система суспільства впливає на адвокатську етику через законодавчі норми, судову практику, міжнародні стандарти та суспільну

мораль та довіру. Правова система визначає формат професійної поведінки адвоката, визначає його обов'язки та відповідальність, а також забезпечує баланс між правами клієнта, інтересами правосуддя і моральними принципами суспільного життя. Далі розглянемо сутність, складові та особливості адвокатської етики. Зауважимо, що діяльність адвоката, особливо в його приватному житті, не пов'язаних з виконанням службових обов'язків, не повністю регламентується законодавством. Це вже сфера морального регулювання поведінки адвоката, яку також досліджує адвокатська етика. Правила адвокатської етики, які визначені організованими адвокатськими спілками різних країн і спираються на чинне законодавство і моральні настанови соціуму в певний історичний час. Тому правові і моральні норми перетинаються і впливають одні на другі. Якщо право регулює не всі суспільні відносини, то мораль пронизує всі сфери і аспекти людського буття, і будь-який прояв людської активності чи дія особи в соціальному просторі піддається моральній оцінці оточуючих. Моральна оцінка діяльності адвоката може бути позитивною або негативною. Остання може вести до дисциплінарної відповідальності, навіть до виключення адвоката з професійного кола. Але й сам суб'єкт адвокатської діяльності може давати моральну оцінку клієнтам, колегам по професійній діяльності, учасникам судового процесу та іншим оточуючим. Адвокатська етика спирається також на традиції і досвід адвокатури в певній соціокультурній системі щодо тлумачення правил адвокатської етики та деонтологічних норм, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві.

Адвокатська етика є різновидом *професійної етики*. Для неї притаманні такі риси: – зв'язок з певними видами діяльності людини; – моральне регулювання взаємовідносин в професійному колі; – ситуативний характер, зумовлений різноманітністю професійних комунікацій та необхідністю здійснювати моральний вибір; – аксіологічна та нормативна обумовленість, що знаходить свій вираз у вигляді оформлених та затверджених адвокатськими спільнотами етичних Правил, Регламентів, Кодексів. В

сучасному суспільстві всі без винятку професії мають подібні Правила або Кодекси. Підтвердженням вищевказаного є створення систем, правил, кодексів етики державних службовців [28], педагогів [32], медиків [97], журналістів [103] і навіть бухгалтерів та аудиторів [110].

Професійна етика взагалі і її різновид адвокатська етика зокрема має теоретичне підґрунтя у вигляді таких наукових концепцій як теорія *утилітаризму* (Дж. Бентам), *етика обов'язку* (І. Кант), *етика справедливості* (Аристотель, Дж. Ролз, Д. Юм), *концепції соціальної відповідальності діяльності*. Розглянемо більш детально їх зміст.

Ідеї утилітаризму Джеремі Бентама (був одним із засновників цієї теорії) базуються на принципі «найбільше щастя для найбільшої кількості людей». До речі, Дж. Бентам був сином адвоката і сам значний час у XVIII – на початку XIX століть працював адвокатом в Великобританії та Франції, яка надала йому своє громадянство та дозволила зайнятися адвокатською діяльністю в країні. У своїй праці *Вступ до принципів моралі та законодавства*, написаної ще в 1781 році, він пише: «Природа поставила людство під управління двох суверенних господарів, *біль і задоволення*» [20]. Дж. Бентам зазначає, що стандарт правильного чи забороненого в моралі залежить від цих чинників. Саме вони керують людьми у всьому, що вони роблять чи говорять. Цей автор стверджує, що принцип корисності становить основу моралі. Під принципом корисності розуміється такий принцип, який схвалює або засуджує кожну дію людини в залежності від її здатності збільшувати чи зменшувати щастя зацікавленої сторони або іншими словами сприяти її щастю або перешкоджати йому [20]. Узагальнюючи сутність теорії утилітаризму Дж. Бентама виокремимо її основні ідеї. Це – *принцип корисності*, *розуміння щастя та страждання як критеріїв моралі*, *гедонічне числення* як оцінка дій людини, *спрямованість законодавства на збільшення щастя суспільства*. Зокрема, Дж. Бентам розумів гедонічне числення як метод оцінки дій людини за допомогою аналізу таких аспектів: – *інтенсивність* (наскільки сильно задоволення або страждання викликає дія людини); – *тривалість*; –

вірогідність (наскільки ймовірно, що це задоволення чи страждання стануть реальністю); – *чистота* (ступінь, до якого задоволення не супроводжується стражданнями). Правильність чи неправильність дій визначається їх здатністю сприяти щастю або зменшувати страждання. Головна мета – максимізувати загальне щастя.

Дж. Бентам підкреслював, що моральність дій залежить від їх результатів, а саме від того, чи приносять вони задоволення чи страждання, а закони повинні бути спрямовані на збільшення щастя суспільства. Таким чином, утилітаризм також став основою для реформ у правовій системі і вплинув на принципи формування адвокатської етики. Як ми бачимо теорія утилітаризму фокусується на колективному добробуті, але вона викликала багато дискусій через можливість ігнорування прав меншин в ім'я загального щастя.

Також значний вплив на становлення та розвиток адвокатської етики здійснила *етика обов'язку* Іммануїла Канта. Основні ідеї етики обов'язку І. Канта, відомої також як деонтологічна етика, будуються навколо поняття морального обов'язку та категоричного імперативу. Німецький філософ розробив концепцію категоричного імперативу у своїй праці «Основи метафізики моральності» (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*), яка була вперше опублікована в 1785 році [122]. У цій роботі І. Кант формулює принципи, які лежать в основі його етичної системи, зокрема відому ідею, що дії повинні бути керовані універсальними моральними законами. Ця тема також розширена в його більш пізній роботі «Критика практичного розуму» (*Kritik der praktischen Vernunft*) [50], де І. Кант аналізує зв'язок між моральністю, свободою волі та раціональністю. Розглянемо сутність цієї теорії. Ключовими аспектами етики обов'язку І. Канта виступає *категоричний імператив, раціональність та автономія людини, обов'язок як основа етики*. І. Кант вважав, що моральні закони повинні бути універсальними. Дія є правильною, якщо вона може стати загальним законом для всіх без винятків. Одне з найвідоміших формулювань категоричного імперативу: «Дій тільки

відповідно до тієї максимуми, яку ти можеш бажати зробити універсальним законом» [50].

I. Кант підкреслює, що людина завжди повинна розглядатися як ціль, а не як засіб досягнення інших цілей. Це означає, що моральні дії повинні враховувати людську автономію та повагу до особистості. Людина сама визначає свої моральні обов'язки, виходячи з розуму, а не з зовнішніх впливів. Люди повинні здійснюватися вчинки не через особисті інтереси чи емоції, а через повагу до морального закону. Етика I. Канта наголошує на важливості дотримання позиції, де моральність не залежить від наслідків дій, але від намірів і внутрішніх переконань особи.

Значний вплив на адвокатську етику здійснила *етика справедливості*, яку розробляли Аристотель, Дж. Ролз, Д. Юм. Етика справедливості заснована на принципах рівності, чесності та дотримання прав кожного. Вона має на меті створити баланс у відносинах між людьми та забезпечити дотримання моральних та правових норм. Основні настанови, характерні для етики справедливості, включають *принцип рівності всіх людей*, *принцип чесності*, *принцип поваги до прав* і *принцип розподільної справедливості*. Згідно цієї теорії усі люди повинні мати рівні права, обов'язки та можливості, незалежно від їхнього походження, статі, віку чи соціального статусу. Справедливість вимагає, щоб рішення та дії враховували потреби кожної людини без упереджень. Дотримання обіцянок та угод є невід'ємною частиною етики справедливості. Кожна людина, вважали автори теорії справедливості, має природні права, які повинні поважатися, зокрема право на життя, свободу, освіту, працю та участь у суспільному житті. Справедливість передбачає захист прав і боротьбу проти їх порушення. Ресурси, можливості та блага суспільства повинні розподілятися справедливо, щоб уникати нерівності та зосередження багатства чи влади в руках невеликої групи людей. Етика справедливості, на думку її творців, є ключовою для побудови гармонійного суспільства, де кожен має рівне право на розвиток і захист своїх інтересів. Зазначимо, що важливий вплив на теорію справедливості внесли американські

науковці. Стисло розглянемо їх бачення проблеми. Так, Дж. Роулз, один із найвпливовіших американських фахівців з теорії справедливості, в своїй праці «Теорія справедливості» запропонував концепцію справедливості та принципи справедливості, які містять такі позиції: 1. Рівні права для всіх громадян без врахування їхнього соціального статусу в суспільстві. 2. Диференційний принцип, який стверджує, що соціальні та економічні проблеми мають бути вирішені владою так, щоб приносити користь найменш забезпеченим верствам суспільства [100].

Майкл Сандел, також один із найвпливовіших сучасних американських філософів, пропонує своє бачення феномену справедливості. Він критикує утилітаризм, бо вважає, що утилітаризм (максимізація загального блага) може привести до несправедливості, оскільки ігнорує права окремих людей. М. Сандел наголошує на важливості спільноти та моральних цінностей у формуванні справедливого суспільства, тобто, підтримує комунітаризм. М. Сандел критикує надмірну комерціалізацію суспільства, стверджуючи, що не всі речі повинні купуватися та продаватися, тобто, необхідні моральні межі ринку. Він закликає до активного обговорення етичних питань у суспільстві, щоб громадяни мали змогу приймати участь у розробці політики на основі моральних принципів [133-134].

Вплив на адвокатську етику мають і розповсюджені на той час в суспільстві ідеології. Вони торкаються різних галузей суспільного виробництва – економічної, соціальної, духовної, але найбільш важливою вважають політичну ідеологію, яку пов'язують з політичними партіями.

У виданні «Філософія: словник термінів та персоналій» ідеологія визначається як систематизований комплекс, який складається з ідей, теорій, міфів і філософських концепцій, які передусім пов'язані з певним баченням соціального життя, його оцінкою та перспективами трансформації. Як з сукупністю політичних гасел і програмних документів партії, ідеологія спирається на сконструйовану реальність, пізнавану, яка орієнтована на практичні інтереси людей та суспільства, а також дозволяє керувати ними

через вплив на свідомість [113, с. 114]. Серед різноманітних форм ідеології, таких як етична, економічна, політична, правова, релігійна чи культурна, провідне місце посідає етика як ідеологічне обґрунтування співвідношення необхідного і випадкового, дійсного і можливого в житті людини та суспільства, зокрема в адвокатській діяльності. Саме тому І. Кант наголошував на тому, що етика є вершиною філософствування і що людину потрібно розглядати не як засіб, а як мету [50, с. 9].

До процесу створення ідеологій, а значить і до етичних стандартів, залучається держава і громадянське суспільство. Дослідник Д. Белл, який запропонував думку про «кінець ідеології», писав в подальшому: «У своїй роботі «Кінець ідеології» я не говорив, що ідеологічне мислення пішло у минуле, я доводив лише те, що знеживлення старих ідеологій з необхідністю спричиняє появу нових» [114, с. 45]. Але Д. Белл акцентував увагу і на поступовому витисненні ідеологічних регуляторів технологічною інструментальністю. Ідеологія відіграє важливу роль у формуванні суспільної моралі, бо вона впливає на світоглядні настанови людини, на способи, форми та логіку її мислення, поводження в соціумі та культурні норми. Можна виділити такі моменти впливу ідеології на суспільну мораль взагалі і на адвокатську етику, зокрема: *створення моральних стандартів, об'єднання суспільства, контроль поведінки людини, формування критичного мислення, маніпуляція цінностями, вплив на зміст законів та політики*. Дійсно, ідеологія встановлює етичні орієнтири, визначає, що вважається прийнятним, позитивним і неприйнятним, негативним у суспільстві. Ідеологія, що домінує в суспільстві, створює відчуття єдності та ідентичності, сприяючи формуванню спільних моральних цінностей. Саме через ідеологію суспільство встановлює правила і механізми соціального контролю, що можуть впливати на індивідуальні рішення та вчинки людини. Також, моральні принципи, що продиктовані ідеологією, часто стають основою для законів і політичних рішень. Ідеологія може бути використана для впливу на моральні погляди людей в політичних, релігійних або комерційних цілях.

На відміну від світських ідеологій, *християнство, як і інші світові релігії (іслам, буддизм)* значною мірою вплинуло на формування етичних норм суспільства, включаючи адвокатську етику. В Європі християнство, як багатовікова релігія і культурна традиція, здійснила особливо суттєвий вплив на формування моральних норм та принципів адвокатської етики. Основні принципи християнства, такі як справедливість, милосердя, чесність і повага до людської гідності, стали основою для багатьох етичних кодексів, які використовуються в різних професійних сферах, зокрема в адвокатській діяльності. Християнство акцентує особливу увагу на унікальності кожної людини як Божого творіння. Адвокатська етика передбачає захист гідності клієнта та забезпечення справедливості. Християнське вчення засуджує неправду. Це знаходить своє зображення у принципі чесності адвокатів у відносинах з клієнтами, судом і колегами. В адвокатській етиці ключовими є принципи чесності перед клієнтом та судом, захист прав слабших верств населення, а також збереження конфіденційності. Ці принципи збігаються з християнськими вченнями про служіння ближнім і непорушність моральних цінностей, таємницю сповіді. Християнство проповідує ідею служіння іншим. Адвокатська професія сприймається як спосіб допомоги та служіння суспільству через захист прав і свобод людини.

Християнські ідеї також вплинули на створення системи правосуддя, яка прагне забезпечити справедливе судочинство та повагу до кожної особи. Наприклад, поняття про «золоте правило поведінки людини» – «Роби для інших те, що хочеш, щоб робили для тебе» – часто застосовується у практиці адвокатів як етичний орієнтир. У багатьох випадках християнські цінності можуть сприяти досудовому примиренню сторін у конфлікті і адвокати цьому можуть сприяти. У багатьох випадках християнські цінності можуть сприяти примиренню сторін у конфлікті, при цьому адвокати покликані брати відповідальність за свої дії та наслідки своєї роботи.

Останні десятиліття свідчать про значний *вплив ідеології лібералізму* на адвокатську етику. Це пов'язано з тим, що в основі *лібералізму* лежать ідеї

свободи, рівності, прав людини та верховенства права. Лібералізм підкреслює важливість збереження та захисту індивідуальних прав, і це стало основою адвокатської етики. Адвокати зобов'язані дотримуватись принципу недоторканності прав людини й виступати їх захисниками в юридичних процесах. Ліберальна ідеологія проголошує ідею рівності всіх громадян перед законом. Це зображується в адвокатській діяльності, де кожен клієнт має право на справедливий захист незалежно від статі, раси, релігії чи соціального статусу. Лібералізм принципом існування держави вважає верховенство права, а адвокатська етика базується на повазі до закону та забезпеченні незалежності адвокатської професії від тиску зовнішніх сил чи влади. Ліберальні ідеї підкреслюють важливість особистої свободи, включаючи право на приватність. Адвокатська етика вимагає дотримання адвокатської таємниці, забезпечення конфіденційності інформації, яку клієнт довіряє адвокату. Тобто, лібералізм впливає на адвокатську етику завдяки своїм принципам захисту прав людини, рівності, законності та незалежності адвокатури, особистої свободи та конфіденційності адвоката.

Можна виокремити вплив на адвокатську етику і *концепції соціальної відповідальності*. Концепції соціальної відповідальності складаються з таких підсистем як теорія стейкхолдерів (Едвард Фріман), піраміда Керролла (Арчі Керролл), теорія корпоративного громадянства (Джон Елкінгтон), теорія соціально відповідальних інвестицій (Пітер Друкер, Говард Боуе), теорія корпоративного егоїзму (Мілтон Фрідман). Концепції соціальної відповідальності підкреслюють важливість такого етичного принципу як врахування бізнес інтересів, інтересів зацікавлених сторін (співробітників, клієнтів, громади тощо). В рамках цих концепцій запропоновано чотири рівні соціальної відповідальності: економічну, правову, етичну та філантропічну. Ці концепції соціальної відповідальності розглядають компанії як «громадян», які мають обов'язки перед суспільством. Акцентується увага на інвестуванні в компанії, які дотримуються принципів соціальної відповідальності, і стверджується, що єдиною соціальною відповідальністю бізнесу є

максимізація прибутку, при умові обов'язкового дотримання законів та екологічних вимог. Так, Е. Фріман (США), визнаний світовий лідер у галузі ділової етики та стратегічного управління, автор теорії стейкхолдерів (теорії зацікавлених сторін) в своїй праці «Стратегічний менеджмент: концепція зацікавлених сторін», наголошує увагу на дотриманні етичного характеру управління – бізнес і будь яка діяльність людини мають здійснюватися відповідально та прозоро, щоб підтримувати довіру та довгострокові відносини [120]. Американський дослідник А. Керролл в свою піраміду корпоративної соціальної відповідальності також помістив етичну відповідальність, яка вимагає від будь якої діяльності соціального суб'єкта співзвучності очікуванням соціуму, вираженими у правових нормах, що ґрунтуються на існуючих в суспільстві нормах моралі. На думку А. Керола, етична сторона відповідальності базується на правовій. Якщо правова відповідальність відображає відповідність бізнесу, діяльності чинному законодавству, то етична відповідальність спрямована на підтримку і розвиток добробуту спільності, суспільства, на активну участь у втіленні в життя проєктів соціального розвитку [116].

Певний непрямий вплив на формування адвокатської етики здійснила і теорія корпоративного громадянства Джона Елкінгтона (Велика Британія). Ця теорія припускає не тільки поміч тим, хто цього потребує, а налагодження конструктивних відносин з усіма стейкхолдерами, що залучені в певну діяльність чи бізнес. Вперше теорія корпоративного громадянства була сформульована у його книзі *«Канібали з вилками: Потрійний підсумок бізнесу 21-го століття»* («Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business»). Ідея корпоративного громадянства звертає особливу увагу на зв'язок бізнесу, діяльності будь яких фахівців з реалізацією ними прав і свобод відповідних індивідів, в даному випадку – клієнтів адвокатів [119]. Говард Боуен (США) вважається одним із засновників концепції корпоративної соціальної відповідальності. Його робота *«Соціальні обов'язки підприємця»* («Social Responsibilities of the Businessman»), написана ще в 1953 році,

підкреслює, що компанії у своїй діяльності мають враховувати інтереси суспільства [115]. Пітер Друкер (США) розглядав соціально відповідальні інвестиції як частину ефективного управління бізнесом. Він наголошував, що компанії повинні інтегрувати соціальні та етичні аспекти у свої стратегії, щоб забезпечити довгострокову стабільність [118].

Серед українських дослідників в рамках концепцій соціальної відповідальності слід відзначити таких науковців як Т. Мединська (досліджує корпоративну соціальну відповідальність та її впровадження в Україні) [74]; Ю. Петруня (досліджує основні характеристики та чинники розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні) [85]; О. Оржель, О. Петроє, Н. Шофолова та О. Литовченко (вони є авторами аналітичної доповіді про соціальну відповідальність у закладах вищої освіти України, яка була підготовлена Інститутом вищої освіти НАПН України) [82]. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у вітчизняну науку і розвиток концепції соціальної відповідальності, що вплинуло на осмислення адвокатської етики.

В філософському осмисленні адвокатської етики слід виділити її *зміст і форму*. Вони взаємопов'язані, але зміст характеризує сукупність усіх елементів і взаємозв'язків між ними в адвокатській етиці, а форма відображає спосіб організації змісту в адвокатській етиці. Розглянемо основні категорії адвокатської етики – *честь, гідність, справедливість, свобода, незалежність, моральні зобов'язання, професійна компетентність, адвокатська таємниця, совість*. Так, *честь* – це категорія етики, яка відноситься до моральних цінностей. Вона характеризує повагу людини до своїх світоглядних та ціннісних настанов, послідовне їх дотримання та визнання честі людини навколишнім соціальним оточенням, суспільством. Честь пов'язана з самосвідомістю, самоконтролем особистості за своєю поведінкою. Це поняття свідчить про очікування інших людей, суспільства щодо напрямів та змісту поведінки людини, що відповідає високим моральним стандартам. Честь спонукає адвоката діяти так, щоб зберігати свою репутацію та добру думку оточуючих про себе. Категорія *честь* в адвокатській етиці означає визнання за

адвокатом певних моральних заслуг, дотримання ним високих власних принципів життєдіяльності, які і сама людина високо оцінює. Гідність – ця категорія адвокатської етики має як об’єктивний характер (визнання поваги з боку суспільства до людини), так і суб’єктивний аспект (самоповага, внутрішнє відчуття людиною власної важливості і спроможності дотримувати певний моральний кодекс у своїй життєдіяльності). Гідність виступає підґрунтям для понять свободи, прав людини і рівності. Слушним буде розглядати гідність як іманентно властиву людині характеристику, яка не є пов’язаною з її соціальним статусом, етнічним походженням, досягненнями людини чи її здібностями. В адвокатській етиці повага до гідності адвоката, клієнта, колег адвоката, до суду – один із ключових принципів поведінки адвоката.

Наступною категорією адвокатської етики виступає поняття «справедливість». З часів Античності і до тепер зміст та практичне застосування справедливості залишаються дискусійними. Так, у філософській думці існує кілька підходів до розуміння категорії справедливості, які зосереджуються на різних ракурсах цього поняття. *Справедливість* ми тлумачимо як морально-правове поняття, як ідеал, сутність якого полягає у тому, що будь-який громадянин може отримати те, що йому належить за заслугами, правами чи потребами. Справедливість передбачає об’єктивність, і орієнтується на рівність людей перед законом, рівні можливості та об’єктивне оцінювання навколишніх реалій. Слушною є думка, що справедливість не є похідною від закону – навпаки, право має бути вкорінене у справедливості як вищій цінності. Це означає, що закон, який суперечить справедливості, втрачає моральну легітимність. Справедливість – це онтологічна основа права і етики, цінність, що забезпечує баланс між свободою, рівністю та порядком. Вона є критерієм оцінки як норм права і етики, так і їх застосування. Справедливість не є абстрактною ідеєю, а пізнається через соціальну практику, історичний досвід, правосвідомість. Це відкриває шлях до герменевтичного тлумачення справедливості в конкретних ситуаціях

людської екзистенції [109, с. 13-20]. Справедливість виступає метою адвокатської діяльності, критерієм її ефективності. Вона має бути присутня як у змісті адвокатських етичних норм, так і в їх застосуванні. Справедливість містить єдність нормативного, фактичного та ціннісного аспектів розуміння цього принципу в регулюванні поведінки адвоката.

Одним із таких підходів є концепція американського філософа Дж. Роулза, яка презентує розподільчу деонтологічну теорію справедливості. В своїй роботі «Теорія справедливості» в першій главі «Справедливість як чесність» він підкреслює, що справедливість є головною чеснотою громадських інститутів, так само як істина – перша чеснота систем думки» [100, с. 9]. Філософ проголошує два принципи справедливості. Перший – кожна людина повинна мати рівне право на свободу, яка тлумачиться однаково для всіх; другий – соціально-економічні відносини мають бути влаштовані так, щоб кожна людина мала шанс на успіх (рівність можливостей) завдяки своїм здібностям та активності. Концепція справедливості Дж. Роулза ставить завдання зрівняти розподіл первинних соціальних благ для найменш успішних у суспільстві.

Значний вплив на сучасне розуміння справедливості має і концепція справедливості Ганса Кельзена, що викладена в його роботі «Чиста теорія права», де він пропонує розглядати право як систему норм, незалежну від моральних і політичних впливів. Він зазначав, що юриспруденцію без будь-якої критики змішували в минулому з такими науками, як психологія та соціологія, етика і політична теорія. Особи, які це здійснювали, апелювали до того, що дані науки досліджують об'єкти, які є тісно пов'язані з правом, отже є подібними. Однак чисте правознавство має виокремити ці дисципліни від права не через заперечення або ігнорування подібного типу зв'язку, а з метою уникнення методичного синкретизму, який вносить невизначеність у правознавство та розмиває його межі [52, с. 11]. Г. Кельзен вважає, що право «принаймні певною своєю частиною має перебувати в царині природи» [52, с. 12] і тому право має бути очищене від аксіологічних,

політичних та етичних суджень, щоб залишатися об'єктивним і ефективним. На його думку, справедливість – це суб'єктивне поняття, яке не може бути універсальним критерієм для оцінки правових норм. На нашу думку, вже сама юридична норма містить певне розуміння справедливості, бо сформульована в певному суспільстві і в певний історичний період, тому справедливість виступає підґрунтям права і невід'ємною складовою адвокатської етики. Ми згодні з думкою Т. Балагури, який відзначав, що еволюція поняття соціальної справедливості в історії правової думки відображає трансформації суспільних поглядів на явища рівності, права та моралі, і в сучасну епоху на їх розуміння також суттєво вплинули ідеї, висунуті Дж. Роулзом, який бачив у них фундамент суспільного ладу, та Г. Кельзена, який інтерпретував її як етичну категорію [17, с. 175].

Категорія «справедливість» визначає, як повинні розподілятися блага, права, обов'язки і відповідальність, аби кожна людина отримувала те, що їй належить по заслугам або за потребами відповідно до законодавства. Крім розподільчої справедливості, виокремлюють також процесуальну справедливість і каральну справедливість. Процесуальна справедливість стосується справедливості процедур, за допомогою яких приймаються рішення, особливо в судових процесах. Вона наголошує на тому, щоб процес був прозорим, неупередженим і відповідним до закону. Основні принципи процесуальної справедливості: *право бути почутим*, тобто, кожна сторона має можливість представити свої аргументи та докази; *вимога стосовно неупередженості осіб*, які приймають рішення; *дотримання процедурних норм*: всі дії мають відповідати встановленим діючим законодавством і процедурам. Каральна справедливість (або ретрибутивна справедливість) базується на принципі, що порушник має отримати покарання, яке відповідає тяжкості його злочину. Основна мета каральної справедливості - забезпечення справедливості для постраждалої сторони, а також виконання превентивної функції, бо покарання має стримувати інших від вчинення подібних злочинів

в суспільстві. Важливим в каральній справедливості є такий аспект як співмірність покарання із тяжкістю злочину.

Адвокатська етика фокусується на всіх аспектах справедливості і, особливо, на справедливості у процедурах і процесах, зокрема в суді чи інших правових системах, а також спрямована на забезпечення того факту, щоб покарання відповідало дії, злочину або проступку. Справедливість можна трактувати як визнання рівності всіх перед законом, об'єктивне висвітлення подій та діянь клієнта, правопорушника, адекватний розмір гонорару за надання адвокатських послуг. Щодо останнього аспекту справедливості стосовно гонорару, то зазначимо наступне. Поняття «адвокатський гонорар» в статті 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» тлумачиться як форма винагороди, яку адвокат отримує за надання правової допомоги, захисту чи представництва клієнта. Розмір гонорару може бути фіксованим або погодинним і визначається в договорі між адвокатом та клієнтом. При цьому мають бути враховані такі складові як складність справи, кваліфікація адвоката, фінансовий стан клієнта та інші обставини [88]. Найбільш проблем стосовно адвокатського гонорару з'являється із-за невизначеності складності і тривалості адвокатської діяльності, виникнення не передбачених на початку роботи обставин, в тому рахунку затримок процедури судового розгляду справи тощо [75].

Слушним є дотримання договору між адвокатом і клієнтом і максимальне врахування в цьому договорі можливих перипетій і обставин захисту і представництва в суді та інших правових організаціях. Клієнту має знати, що оплата адвокатської діяльності, визначена у фіксованій сумі в договорі, залишається незмінною, а додаткові витрати розподіляються в залежності від результату розгляду справи в суді. Зазначимо, що розмір адвокатського гонорару в конкретній країні та в певний час залежить від економічної ситуації в суспільстві, від ринкової вартості адвокатських послуг в регіоні, кваліфікації та досвіду адвоката, фінансової спроможності населення сплатити за такі послуги. Сучасна адвокатська етика зобов'язує адвоката

надавати безоплатну правову допомогу особі, яка перебуває в складних життєвих обставинах. Зміст договору про надання правової допомоги, який укладається між адвокатом та клієнтом, не повинен суперечити чинному в Україні законодавству, інтересам держави та суспільства, його моральним принципам, присязі адвоката та правилам адвокатської етики. Визначення інтересів держави і суспільства залежить від багатьох факторів і неоднозначно інтерпретується. Інтереси держави та суспільства визначаються головним чином владними структурами держави і обумовлені їх ідеологічними засадами.

У пошуку та артикуляції державних інтересів бере участь велика кількість фондаций громадянського суспільства, політичних лідерів, представників регіонів, громад та активних громадян. В основі цього процесу лежить спроба визначити національні інтереси, які передбачають інтегральне вираження потреб усіх членів суспільства і реалізуються через політичну систему і досягнення соціально-економічної стабільності, культурного та безпечного розвитку соціуму в світових координатах просування людства. Органи влади та місцеве самоврядування формують політику та забезпечують механізми для реалізації інтересів суспільства. Формуванню інтересів суспільства та визначенню пріоритетів держави сприяють вибори, референдуми, громадські обговорення та інші форми участі населення в суспільному житті. Вище перелічене свідчить про складне і неоднозначне тлумачення в суспільстві питання щодо національних чи державних інтересів суспільства. Їх формулювання відбувається також з урахуванням геополітичної ситуації, міжнародних угод та глобальних, локальних загроз і викликів. І це впливає на діяльність адвоката та розуміння адвокатської етики.

Важливим чинником здійснення адвокатської діяльності виступає *свобода, незалежність адвоката*. В Україні правила адвокатської етики підкреслюють, що особливості цілей і завдань діяльності адвокатури вимагають як обов'язкової умови повної і беззаперечної незалежності адвоката у реалізації його професійних прав та обов'язків. Це гарантує

адвокату свободу від будь-якого зовнішнього тиску, впливу чи втручання під час надання професійної правової допомоги, захисту чи представництва інтересів клієнтів, зокрема, за боку державних установ, політичних сил, інших адвокатів тощо, а також незалежність від власних особистих інтересів, що забезпечує неупередженість та об'єктивність здійснення адвокатської діяльності [90]. Філософський погляд на свободу людини, в нашому випадку – адвоката, акцентує увагу, що свобода залежить від *рівня розвитку суспільства* (у більш демократичних країнах свобода особистості ширша); *соціальних норм* (традиції та моральні принципи можуть обмежувати або розширювати свободу); *економічних умов; правових гарантій*. В свободі завжди реалізується діалектика об'єктивного та суб'єктивного і в цих рамках реалізується свобода та незалежність адвоката.

«Професійна компетентність» як складова адвокатської етики передбачає високий рівень знань, умінь та навичок адвоката, необхідних для ефективного і соціально-конструктивного виконання ним професійних обов'язків. Це включає: *юридичні знання*: (глибоке розуміння законодавства, судової практики та правових процедур); *етичні принципи* (дотримання норм адвокатської етики); *комунікативні навички* (вміння результативно спілкуватися з клієнтами та учасниками судового процесу); *психологічна стійкість* (як здатність працювати в стресових ситуаціях, вирішувати конфлікти та підтримувати емоційну рівновагу); *підвищення кваліфікації* (постійне вдосконалення знань і навичок через навчання та практику).

Важливим компонентом адвокатської етики виступає феномен адвокатської таємниці. Це принцип конфіденційності, який забезпечує захист інформації, отриманої адвокатом у процесі надання правової допомоги клієнту. Вона включає: факт звернення клієнта; зміст консультацій клієнта; комунікації адвоката; документи та дані. Принцип збереження адвокатської таємниці є ключовим для довірчих відносин між адвокатом і клієнтом та він не обмежений у часі. Адвокатська таємниця поширюється на всю інформацію що стало відома адвокату у процесі виконання його професійної діяльності.

Адвокатська таємниця поширюється не лише на відмову адвокатом від надання свідчень, а й на недонесення їм про злочин.

Важливою складовою професійної діяльності є *моральні зобов'язання адвоката*. Вони ґрунтуються на його відповідальності перед клієнтом і суспільством. Підкреслимо, що свобода не може існувати без відповідальності: індивід стає суб'єктом правової діяльності лише тоді, коли визнає свою відповідальність за наслідки власних дій. Відповідальність є підґрунтям справедливості. Слушною є думка П. Рікера, що справедливість не зводиться лише до формальних правових норм. Вона потребує внутрішнього усвідомлення відповідальності, яке виходить за межі примусу. Відповідальність є умовою легітимності правових норм. П. Рікер розглядає відповідальність як багатозначне поняття, що охоплює: – моральний вимір (відповідальність перед іншими та перед собою); – правовий вимір (відповідальність перед законом і суспільством); – політичний вимір (відповідальність за колективні рішення та дії) [95, с. 58-61]. Важливим в адвокатській етиці є і питання щодо відповідальності адвоката за свої дії та вчинки [111].

Моральними засадами адвокатської діяльності є: – *незалежність* (адвокат має діяти без зовнішнього впливу, захищаючи інтереси клієнта); – *конфіденційність* (збереження адвокатської таємниці є обов'язковим); – *чесність і добросовісність* (адвокат не має права вводити клієнта або суд в оману); – *професійна компетентність* (постійне вдосконалення знань і навичок); – *пріоритет інтересів клієнта* (адвокат має діяти в межах закону, але завжди з урахуванням інтересів клієнта) [40, с. 191-196].

Моральний характер адвокатської діяльності обумовлює звернення до такого поняття як *совість*, яку можна розглядати як внутрішній моральний контроль, який допомагає адвокату оцінювати свої вчинки та приймати рішення відповідно до етичних норм. Совість проявляється як почуття відповідальності перед собою, клієнтом, колегами, іншими людьми та суспільством загалом. Адвокат прагне уникати докорів совісті, дотримуючись

принципів професійної етики та моральних норм, а саме: *доброчесності* (адвокат діє чесно та відкрито, не використовуючи маніпуляцій); *неухильному дотриманню закону* (всі дії мають відповідати правовим нормам та процедурам); *конфіденційності* (захист інформації клієнта є обов'язковим); *справедливості*; *відповідальності* (усвідомлення адвокатом наслідків своїх дій та їхнього впливу на клієнта та суспільство).

Розглядаючи адвокатську етику, зазначимо її похідний характер від адвокатської діяльності. Тому приділимо концепту «діяльність» певну увагу. Поняття «діяльність» тлумачиться в філософії як спосіб існування людини та підґрунтя її розвитку. В якості основних рис діяльності можна назвати її усвідомлений, цілеспрямований та перетворювальний характер, але в ній також може мати місце і біологічні реакції, несвідомі дії. Багато видів людської діяльності можна поділити на матеріальну і духовну типи діяльності. Якщо матеріальна діяльність спрямована на чуттєво-предметне освоєння та перетворення природи чи суспільства, то духовна - на зміну уявлень в свідомості людини, на формування нової парадигми індивідуальної картини про навколишній світ. Духовна діяльність виступає як регулятор та програма практичної діяльності, і в той же час як результат розвитку практики. В цьому аспекті в адвокатській діяльності є і матеріальна, і духовна складові. Структуру діяльності, і адвокатської також, складають наступні елементи: *суб'єкт* (адвокат), *об'єкт* (клієнт); *мета* (консультація, захист прав і свобод), *мотив* (прагнення досягти справедливості, отримання гонорару як спосіб заробітку); *засоби діяльності* (знання чинного законодавства та адвокатської етики), які використовуються адвокатом для впливу на клієнта та судову систему; *результат діяльності* (захист прав і свобод клієнта, мінімальний судовий вирок чи виправдання клієнта).

Професійна діяльність людини становить антропологічно сталу складову її життєвого світу і розкриває смислове наповнення людської присутності в ньому. Адвокатську діяльність, на нашу думку, можна охарактеризувати як суб'єктно-об'єктні відносини. Зокрема, на клієнта як на

об'єкт спрямовується зусилля фахівця, витрачається час, розробляються стратегії впливу, прогнозується та аналізується майбутній результат у ціннісних координатах, як матеріальних, так і духовних. Водночас, називати людину об'єктом впливу ми можемо виключно умовно, бо професійна діяльність адвоката вимагає іншого, який у процесі взаємодії перетворюється на суб'єкта. У таких відносинах адвокат вибудовує суб'єкт-суб'єктні взаємодії, і в цьому контексті так звана антропологічна константа відображає інтенціональну природу адвокатської професії [41].

Аналізуючи адвокатську етику визначимо соціальні суб'єкти, сторони, які нею задіяні. Соціальний суб'єкт - це індивіди або спільнота (група людей, їх професійне об'єднання), які є активними учасниками будь якої сфери життєдіяльності суспільства. Відомо, що соціальні суб'єкти можуть бути різними за масштабом: індивіди, соціальні групи, організації та інститути, нації, суспільство. Адвокатський процес містить індивіда (клієнта), адвоката чи іншу організаційну форму адвокатури, професійну спільноту із виробленими нею правилами чи кодексом професійної поведінки, законодавство, суспільну свідомість, що впливає на світоглядні та ціннісні настанови суб'єктів цього процесу. Всі соціальні суб'єкти здатні впливати на адвокатську діяльність, приймати рішення, діяти свідомо та нести відповідальність за свої дії в певному соціальному середовищі. Суспільна свідомість – це своєрідна ідейна атмосфера, що панує в суспільстві. Існує два рівня суспільної свідомості – теоретичний (ідеологія) та буденний (суспільна психологія). Теоретичний рівень суспільної ідеології відображається в практичній системі суспільних відносин. Факти суспільного знання перетворюються на норми бажаного поведіння та уявлення про належну систему психолого-правових та соціальних цінностей [21, с. 7].

Суспільна свідомість існує у формах політичної, правової, моральної, релігійної і атеїстичної, естетичної та природно-наукової свідомості. Соціальна психологія формує уявлення стосовно реалій суспільного існування людей взагалі, які об'єднані приналежністю до нього в певний історичний

період. В контексті історичного матеріалізму вона входить до так званої надбудови, оскільки ментальні зміни зумовлені матеріальними, тобто відображають ментальну сутність нематеріального життя [21, с. 11]. В моралі як складовій суспільної свідомості виокремлюють *раціонально-теоретичний* (належні норми моралі в публічній сфері згідно домінуючій в суспільстві ідеології) та *емоційно-почуттєвий* (етичні норми, за якими живе людина в повсякденності і які можуть бути неусвідомлювані) рівні, що відбивають моральність суспільства. Вона відображає як існуючі етичні взаємовідносини в суспільстві, так і бажаний рівень розвитку відносин між людьми. Моральність впливає на юридичну сферу, на розробку відповідних законів, на особливості правового регулювання суспільних відносин, на специфіку адвокатської діяльності та адвокатську етику. Зазначимо, що моральний розвиток особистості відбувається як через *соціалізацію* (приєднання до належних етичних норм навколишнього соціального оточення), так і через *індивідуалізацію* (формування власної етичної системи цінностей).

У кожного соціального суб'єкта адвокатської діяльності свій рівень проходження соціалізації і оформлення індивідуалізації. У своїй діяльності адвокат повинен дотримуватися належних етичних норм суспільства, що розроблені професійною спільнотою. Тому постать адвоката уособлює собою моральну особу, що слугує для інших зразком дотримання етичних норм. Адвокатська діяльність передбачає комунікацію з клієнтом, що має інший моралістичний рівень, негативні етичні цінності та судження. Виникає внутрішній спротив такому індивіду та внутрішнє презирство його особи, але зовнішньо адвокат діє з клієнтом тільки в рамках адвокатської етики, спираючись на її принципи та настанови. Тому вольовий компонент в діяльності адвоката, його стресостійкість відіграють важливу роль.

Аналізуючи теорію соціальних ролей Т. Парсонса (роль як набір очікувань, пов'язаних із соціальним статусом), рольову теорію драматургії Е. Гофмана (соціальна взаємодія як «театральна вистава»), соціальну філософію комунікації А.Єрмоленка, Ю. Габермаса (перехід свідомості до комунікації),

можна побачити адвоката не лише як фахівця в галузі права, а й як соціального актора. Дійсно, адвокат певною мірою грає роль як актор, сховавши за професійною маскою справжнє ставлення до, можливо, негативних етичних сторін клієнта і буде комунікацію з ним відповідно до вимог адвокатської етики. Через це діяльність адвоката постійно супроводжують моральні колізії між його вкоріненими світоглядними та етичними настановами і ціннісними уподобаннями клієнтів. Зовнішньо в рамках адвокатської етики він демонструє доброзичливе прагнення й здібність допомогти клієнту захистити його права, надавши оптимальний варіант вирішення конкретної проблеми клієнта.

Зміст і форма адвокатської етики взаємопов'язані. Формальні риси адвокатської етики обумовлені правовою ідеологією, традиціями адвокатської діяльності, організаційними формами адвокатури у країні. Організаційними формами адвокатської діяльності згідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [88] є індивідуальна діяльність адвоката, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання. Адвокати та адвокатські об'єднання створюють регіональні, загальнодержавні та міжнародні спілки та асоціації. Так як адвокатура є недержавним самоврядним інститутом, вона має розгалужену систему органів самоврядування. В Україні це З'їзд адвокатів України; Рада адвокатів України; Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури; Вища ревізійна комісія адвокатури; конференції адвокатів регіонів; ради адвокатів регіонів; кваліфікаційно-дисциплінарні комісії регіонів; ревізійні комісії регіонів. Зміст і структура системи органів адвокатського самоврядування визначена Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [88]. 17 листопада 2012 року було створено Національну асоціацію адвокатів України (НААУ), яка є недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує адвокатів в Україні. З 16 січня 2013 року функціонує Єдиний реєстр адвокатів України (ЄРАУ), що містить дані стосовно кількості та фахової діяльності адвокатів, обраною ними формою адвокатської діяльності та контактною інформацією. На кінець

серпня 2024 року в реєстрі адвокатів України було зареєстровано 53 361 адвокат, серед них 60% складають чоловіки, відповідно 40% – жінки. Від початку повномасштабного вторгнення рф 1773 адвокати тимчасово призупинили свою діяльність, а вісім припинили її остаточно. Підготовка адвокатів в Україні триває безперервно від початку повномасштабної війни. З'явилося понад 4000 нових адвокатів [68]. Адвокатська етика має людиноцентричний характер, оскільки насамперед вона спрямована на захист прав, свобод та законних інтересів людини. Тому в наступному підрозділі ми розглянемо цей аспект проблеми.

2.2. Захист прав та свобод людини як соціально-конструктивна спрямованість адвокатської діяльності та як принцип адвокатської етики

Проблема захисту прав та свобод людини, можливості реалізації її законних прагнень та досягнення уподобань завжди знаходились в центрі філософських роздумів та пошуків. Суть цієї проблеми полягає в наступному. Проблема захисту прав і свобод людини у філософському аспекті полягає у пошуку балансу між універсальністю прав, культурним плюралізмом та практичними механізмами їх реалізації, можливостями держави та чинними ресурсами суспільства.

Структура досліджуваної проблеми охоплює онтологічний, аксіологічний, нормативний та практичний рівні, які взаємодіють у суспільстві. Філософський аспект прав і свобод людини виходить із природно-правової концепції, де права людини вважаються невід'ємними від індивіда та універсальними, незалежними від держави. В соціальному світі завжди існувала напруга між універсальними правами людини та можливостями соціуму, держави в їх забезпеченні, має місце і культурні відмінності у їх розумінні, визнанні й практичній реалізації владою певного суспільства. Світовий простір на протязі історичної динаміки характеризується культурним, світоглядним плюралізмом, що обумовило різноманітні підходи до проблеми захисту прав, свобод та законних інтересів людини. Права та

свободи людини постійно перебувають у розвитку, змінюючись разом із суспільством, державою, організацією політичної влади. Захист прав людини має гуманітарний вимір і розглядається як людиновимірний феномен, що ставить особистість у центр правового та соціального порядку в суспільстві. Підкреслимо, що права і свободи людини не існують у вакуумі, їх реалізація залежить від держави, її ідеологічних настанов, політичних інститутів і суспільної атмосфери в соціумі, економічних умов, моральних норм та традицій етносів. Тлумачення прав, свобод та законних інтересів людини (зокрема, жінки) залежить від культурного особливо, релігійного та історичного контексту.

Онтологічний аспект філософського аналізу досліджуваної проблеми торкається питання про природу прав і свобод людини та її походження: чи дані вони людині від народження, чи створені та забезпечуються суспільством. Природно-правова та позитивістська концепції вважають, що права та свободи даються людині від народження.

Аксіологічний аспект підкреслює ціннісне значення прав і свобод людини як основи гідності та справедливості в суспільстві. Права людини визначаються як вища соціальна цінність, як показник цивілізованості суспільства, гармонійності суспільних відносин.

Нормативний аспект досліджуваної проблеми торкається формалізації прав і свобод людини у законах, конституціях, міжнародних нормативно-правових актах, серед останніх важливу роль відіграє Загальна декларація прав людини. Також, в більшості країн в останні століття з'являється Конституція, де фіксується перелік прав та свобод людини.

Практичний аспект досліджуваної проблеми спрямований на з'ясування рівня і масштабу реалізації та захисту прав у конкретних соціальних умовах. На сучасному етапі в цьому аспекті характеризується судовий захист, діяльність омбудсмена, правозахисних організацій в країні. Тому що захист прав та свобод людини є не лише функцією держави, а й завданням громадянського суспільства, міжнародних інституцій та культури. Реалізація

певної сукупності прав і свобод людини стикається з такими проблемами як: – *конфлікт між правами та безпекою* і людини і суспільства в цілому, тому що, іноді, неможливо забезпечити свободу людини, не порушуючи суспільний порядок; – *суперечкою між глобалізацією та регіональними, локальними традиціями*, актуалізацією питання про можливість універсального застосування певного комплексу прав і свобод у різних соціокультурних системах; – *протиставленням формального закріплення прав в нормативно-правових актах і реального їх виконання в суспільстві*, бо закріплені в законодавстві права часто не реалізуються через політичні чи економічні бар'єри. Отже, філософський аспект проблеми захисту прав і свобод людини полягає у пошуку гармонії між природною сутністю прав та свобод людини, їх ціннісним значенням та практичною реалізацією в умовах культурного й соціального різноманіття, чи в екстремальних умовах життєдіяльності суспільства (війна, криза, природне чи техногенне катастрофічне явище). І в цьому плані адвокатська діяльність і адвокатська етика сприяють процесу захисту прав, свобод та законних інтересів людині в суспільстві.

Однак, процедура захисту прав людини пройшла тривалу еволюцію разом з розвитком суспільства, держави, становленням цивілізаційних засад соціальності. Так, у книзі Платона «Держава» проблема захисту прав людини не розглядається (античне суспільство ще не «доросло» до цієї проблеми). Але Платон побічно торкається її, аналізуючи проблему вирішення суперечок не як приватний юридичний процес, а як частину загальної ідеї справедливості. Він стверджує, що конфлікти повинні вирішуватися через гармонію інтересів і підпорядкування індивідуальних прагнень загальному благу, і справжнє вирішення суперечок можливе лише у суспільстві, де правлять філософи, здатні осягнути ідею справедливості. Платон бачить вирішення суперечок (і, як ми розуміємо, захист прав людини) через призму справедливості: кожен має займатися своєю справою і не втручатися у справи інших. Конфлікти виникають, коли порушується цей принцип. І тому Платон підкреслює: «Справедливість состоит в том, чтобы каждый занимался своим делом и не

вмешивался в дела других» [86, с. 133]. На думку Платона, головну роль в захисті прав людини в суспільстві відіграють філософи-правителі, бо саме вони є носіями істин. В ідеальній державі суперечки вирішуються мудрецами-філософами, які здатні осягнути сутність вічних ідей та керуватися істиною, а не особистою вигодою. Платон підкреслює, що запобігання та вирішення конфліктів пов'язане з правильною освітою та вихованням громадян. Гармонія досягається через формування у людини суспільно затребуваних чеснот та суворої дисципліни. Вирішення конфліктів та суперечок, захист прав людини у Платона не зводиться до певних, формально оформлених в соціумі юридичних процедур, а передбачає узгодження інтересів різних верств суспільства (правителів, воїнів, ремісників) відповідно до настанов філософів-правителів. Кожен прошарок суспільства в ідеальній державі Платона виконує свою функцію, своє соціальне призначення, і це запобігає конфліктам, порушенню прав та свобод особи. З погляду сучасної юриспруденції ідеї Платона захисту прав особистості можна зіставити з концепцією медіації та арбітражу, де важлива як і буква закону, так й пошук справедливої згоди, що відповідає настроям і установкам спільноти, суспільства в цілому. Важливим є і підкреслення Платоном необхідності правової освіти та виховання в суспільстві. Бо, на його думку, захист прав громадянина пов'язаний з правильним вихованням, так як формування чеснот та дисципліни робить людину стійкою до несправедливості та пороків. Вихована людина не піддається спокусам і не руйнується під впливом несправедливості [86, с. 71-73].

Платон заклав підґрунтя класичного розуміння справедливості – не як рівність чи милосердя, а як гармонійний порядок в суспільстві, встановлений завдяки ідеальній державі. У «Державі» Платон розглядає мораль як основу ідеального суспільства: вона проявляється у справедливості, чесноті та гармонії між приватним та спільним благом. Мораль у нього не індивідуальна, а соціальна – вона регулює життя громадян через виховання, філософське керівництво та підпорядкування особистих інтересів загальному порядку.

У роботі «Держава» мораль розглядається як основа ідеального суспільства і вона проявляється у справедливості, чеснотах та гармонії між приватним та спільним благом. Мораль у нього не індивідуальна, а соціальна – вона регулює життя громадян через виховання, філософське керівництво та підпорядкування особистих інтересів загальному порядку. Мораль у Платона колективістська: особисті інтереси людини повинні підкорятися загальному благу. Це запобігає конфліктам і зміцнює єдність суспільства. Платон розуміє мораль як справедливість і чесноту. Як ми бачимо з вище перелічаного, Платон наполягав на моральній процедурі захисту прав людини, що в подальшому і обумовило формування адвокатської етики, яка поряд з правовими процедурами приймає участь в захисті прав та свобод людини.

Наступний крок в становленні теорії та практики захисту прав та свобод людини можливо на прикладі творчості середньовічного мислителя Августина Аврелія, зокрема, його праці «Про Град Божий». У цьому трактаті Августин Блаженний не говорить про права і свободи людини та їх захист у сучасному юридичному сенсі. Він розглядає їх крізь призму християнської моралі та божественного порядку: справжній захист прав людини полягає не у світських, державних гарантіях та процедурах, а у приналежності людини до «граду Божого», де панує любов до Бога, справедливість і духовна свобода.

В розумінні Августином Блаженным проблеми захисту людини домінують наступні ідеї. Існують два типи держав (Градів) – Град земний і Град Божий. Град земний побудований на егоїзмі, свавіллі владі та тимчасових інтересах; тут права людини часто порушуються, бо існування Града земного супроводжуються соціальними потрясіннями, смутами, зовнішніми і внутрішніми війнами. А Град Божий заснований на любові до Бога і ближнього; тут людина знаходить справжню свободу і захист через духовне життя. Августин акцентує увагу на думці, що права і свободи людини не можуть бути гарантовані лише державою та законами. Справжня охорона прав та свобод людини можлива лише через моральність, віру та божественний порядок. Свободу людини Августин Блаженний розуміє як її духовну свободу.

Людина стає вільною, на думку цього філософа, не завдяки політичним інститутам, а через звільнення від гріха і підпорядкування Божій волі.

Захист прав та свобод людини у Августина Блаженного здійснюється через справедливість. Мисливець наголошує, що справедливість у земному граді завжди неповна, бо вона залежить від людських інтересів. Лише у граді Божому справедливість є абсолютною і гарантує людині захист її прав. Августин стверджує, що права людини мають морально-релігійне підґрунтя. Його концепція підкреслює протиріччя між земними інститутами, не здатними захистити людина, та духовними цінностями, що сприяють свободі людини.

Середньовічне тлумачення проблеми захисту прав та свобод людини змінюється в епоху Відродження акцентуванням на інших аспектах зазначеної проблеми. В праці «Державець» [73]. Нікколо Макіавеллі не розглядає захист прав і свобод людини у сучасному сенсі. Його головна тема – збереження влади та стабільності держави. Права і свободи особи для нього не є самостійною цінністю, а підпорядковуються інтересам політичної доцільності. На думку Н. Макіавеллі, в суспільстві завжди повинен бути пріоритет держави над особою. Мисливець вважав, що головне завдання правителя - утримати владу і забезпечити порядок. Якщо для цього потрібно обмежити свободи чи порушити права людини і застосувати силу, це виправдано.

Н. Макіавеллі відокремлює політику від моралі, тому правитель і його апарат може діяти жорстко, навіть аморально, якщо це служить інтересам держави, збереженню його влади. Тому права людини не є абсолютними. Безпеку людини і держави Н. Макіавеллі розглядає як головну «свободу» людини. Він вважає, що громадяни цінують стабільність і безпеку більше, ніж права і політичні свободи. Державець (правитель) має забезпечити саме це, навіть через страх і примус. Права і свободи людини можуть визнаватися в суспільстві лише настільки, наскільки вони зміцнюють владу і довіру до правителя. Якщо права і свободи людини загрожують стабільності соціуму їх можна обмежити. Н. Макіавеллі вважає, що для людини матеріальні

(економічні) інтереси та побутові запити важливіші за моральні чи духовні права. «Люди скоріше пробачать смерть батька, ніж втрату спадщини» [73, с. 92] – наголошує цей автор. Н. Макіавеллі демонструє приклад підходу до влади, де права і свободи людини не є пріоритетом. Його концепція показує, як держава може виправдовувати обмеження свобод заради безпеки і стабільного існування суспільства. Думка Н. Макіавеллі щодо захисту прав людини часто використовують для критики авторитарних практик та політичних режимів, де права людини обмежуються і підпорядковуються політичній доцільності. Тобто, у «Державці» Н. Макіавеллі не захищає права і свободи людини, а розглядає їх як другорядні щодо головної мети – утримання влади і забезпечення стабільності держави.

В новий час Іммануїл Кант у «Критиці практичного розуму» [50] розглядає права і свободи людини не як зовнішні юридичні гарантії, які держава забезпечує, а як морально-філософську основу, що впливає з автономії волі та категоричного імперативу. Захист прав і свобод людини у Канта полягає у визнанні кожної особи як мети самої по собі, а не засобу, що забезпечує моральну рівність і свободу від сваволі. За І. Кантом, людина є вільною особою, коли діє відповідно до морального закону, який вона сама собі дає. Це внутрішня гарантія свободи, що не залежить від зовнішніх обставин. Людина є вільною, коли її дії відповідають моральному закону, який є законом для всіх людей. «Дій так, щоб максима твоєї волі могла стати загальним законом» [50, с. 161]. Це принцип, який захищає права інших, бо забороняє використовувати людину лише як засіб. І. Кант розрізняє зовнішню свободу (юридичну) і внутрішню (моральну). На думку філософа, справжній захист прав людини полягає у внутрішній свободі – здатності діяти за моральним законом. І. Кант доводить, що практичний розум допомагає людині усвідомити, що моральні закони мають обов'язкову силу для кожної людини і прагнути до їх виконання.

Інший німецький філософ – Г.Ф.В. Гегель розглядав права і свободи людини як прояв її внутрішньої свободи, що реалізується через право і

державу. Для нього право – це форма свободи, а держава є гарантом її захисту, але не як зовнішня сила, а як вираження розумної волі народу. Г.Ф.В. Гегель визначав право як «свободу у її зовнішньому бутті». Тобто, права людини – це конкретні форми реалізації свободи. Закон, за Г.Ф.В. Гегелем, є вираженням розуму і свободи. Він відрізняє право від свавілля, яке є «змішанням свободи і несвободи». В головній політико-правовій праці «Філософія права» в розділі «Етичне життя» (Sittlichkeit) держава у Г.Ф.В. Гегеля трактується як «дійсність моральної ідеї». Вона не просто обмежує людину, а забезпечує умови для реалізації її прав і свобод. Філософ підкреслює, що права людини не існують ізольовано, вони реалізуються через участь у суспільному житті. Як ми бачимо, на початку XIX століття поступово формується думка, що захист прав та свобод людини в суспільстві – це поєднання як правової так і моральної складових.

Цікавим та оригінальним до проблеми захисту прав та свобод людини є підхід Фрідріха Ніцше. У книзі «Так мовив Заратустра» [80] філософ не розглядає права і свободи людини у сучасному юридичному сенсі. Його головна тема – переосмислення моралі та свободи через ідею надлюдини (Übermensch). Для Ф. Ніцше справжній «захист» людини полягає не у зовнішніх гарантіях прав, а у внутрішньому звільненні від традиційної моралі, релігійних догм і соціальних обмежень. Ф. Ніцше вважав, що права і свободи, які проголошує суспільство, часто є формою слабкості та конформізму. Вони захищають «стадо», але обмежують сильну особистість. Захист людини, на думку Ф. Ніцше, полягає у її здатності стати надлюдиною – самостійно творити цінності, а не підкорятися нав'язаним нормам. «Надлюдина – це сенс світу» [80, с. 7]. Справжня свобода – це реалізація «волі до влади», тобто здатності утверджувати себе і свої цінності у світі, навіть всупереч суспільним правилам. Ф. Ніцше відкидає ідею рівності як «ілюзію слабких». Він вважає, що захист особистості полягає у визнанні її унікальної сили, а не у формальному праві. Він пропагує індивідуалізм і виступає проти колективізму.

Вже в ХХІ столітті у колективній роботі дослідників США та Великої Британії «У чому сенс моральної філософії?» («What Is the Point of Moral Philosophy?») проблема адвокатської етики та захисту прав людини постає як приклад того, як моральна філософія має практичне значення: вона показує, що професійні кодекси (зокрема адвокатські) не можуть існувати без глибших моральних засад – справедливості, совісті, гідності та відповідальності. Адвокатська діяльність стосується прав, інтересів і приватного життя людини. Тому вона не може обмежуватися лише юридичними нормами – потрібні моральні орієнтири (честь, совість, гідність). У книзі підкреслюється, що моральна філософія має сенс лише тоді, коли вона впливає на практику. Адвокатська етика є прикладом: формальні кодекси без морального змісту перетворюються на пусту бюрократію. Дослідження сучасної адвокатської практики показують «моральну спустошеність» і нехтування традиційними цінностями (обов'язок, честь, гідність). Це і є головна проблема адвокатської етики, яку моральна філософія має допомогти подолати. Стверджується, що філософія дає інструменти для оцінки дій адвоката не лише з точки зору закону, а й з точки зору справедливості, добра і відповідальності. Адвокатська етика не може бути зведена лише до правил – вона потребує морального підґрунтя. Приклад адвокатської етики показує, що моральна філософія має сенс лише тоді, коли вона впливає на реальну професійну діяльність. Тобто, проблема адвокатської етики у контексті «What Is the Point of Moral Philosophy?» полягає у відриві формальних норм від моральних засад. Моральна філософія дає інструменти для подолання цієї проблеми, повертаючи етиці адвоката її соціально-філософський зміст.

Зробивши стислий історичний екскурс підходів до розуміння проблеми захисту прав і свободи людини в філософській думці, перейдемо до аналізу цієї проблеми в тлумаченні і спрямованості сучасної адвокатської діяльності і в супроводжуваній її адвокатській етиці.

В сучасній науковій літературі дискується питання щодо спрямованості, наповнення і видів адвокатської практики та її етичного супроводу. Так,

дослідник В. Заборовський ставить питання: Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? [41]. На його думку, ключовим моментом в розмежуванні понять «правова», «юридична» та «професійна правнича» в адвокатській діяльності є поняття «допомога», яке трактується цим автором як сприяння особі, що знаходиться в складній правовій ситуації. Науковцем робиться висновок, що діяльність адвоката може характеризуватися шляхом використання конструкцій з понять «правова допомога», «правнича допомога», «юридична допомога», але обов'язково у поєднанні із терміном «професійна» [41, с. 140].

Дослідниця О. Заяць у характеристиці адвокатської діяльності послідовно використовує термін «професійно» та окреслює її ознаки як комплекс властивостей і факторів юридичної діяльності, які виникають у процесі її виконання, і вирізняють її як особливий тип професійної практики із фокусом на захисті прав, свобод і зовніх законних інтересів людини [43, с. 4-5]. Переконаливою є думка, що правозахисна діяльність адвокатів є складовою юридичної практики. Це правотворчість, правозастосування та правоохоронення функції, а також унікальний правозахисний інститут громадянського суспільства. Він відстоює інтереси суспільства перед державою, співпрацює з нею і одночасно протистоїть державним органам у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема, в правоохоронній системі. Відповідно, основне заняття адвокатури – це забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів людини в усіх соціальних сферах [88].

Вищезазначене свідчить, що допомога особі, захист її прав та свобод супроводжує всі складові адвокатської діяльності. Адвокатська діяльність за своїм змістом включає такі складові: консультації клієнтів, надання юридичних порад за різних правових питань, професійна правова допомога; представництво у суді, супровід клієнта в судових процесах, захист його інтересів у судах та інших правоохоронних органах; підготовка і складання документів, розробка заяв, скарг, позовів, договорів та інших юридичних паперів, як форми правничої допомоги від адвоката; захист у кримінальних

справах, представництво клієнтів у кримінальних провадженнях; медіація та врегулювання спорів, допомога в розв'язанні конфліктів поза судом; юридичний супровід бізнесу, консультації підприємств і господарських суб'єктів з корпоративного, договірнього, трудового права тощо; взаємодія з державними органами, сприяння у вирішенні спорів і проблем з державними установами, отримання дозволів чи ліцензій. З наведеного вище видно, що адвокатська діяльність вирізняється багатогранністю у аспекті професійної праці адвоката. Ключову роль у ній відіграє захист прав, свобод і законних інтересів клієнта, який звернувся по допомогу чи був призначений для безоплатної правової допомоги в складних життєвих обставинах, в яких перебуває клієнт. Такий захист прав і свобод підкреслює людиноцентричний характер адвокатської діяльності та адвокатської етики.

Будь-яка соціокультурна система свою цілісність та життєстійкість досягає завдяки нормативному регулюванню за допомогою права і моралі та можливості захисту прав та свобод одних соціальних суб'єктів від свавілля інших. Теорія захисту прав та свобод людини у філософії має глибокі корені, що сягають часів створення державності в античності. Філософія розглядає права людини як невід'ємні, універсальні та недоторканні, а їх захист – як основний принцип правильного, справедливого облаштування суспільства. Такими правами вважаються право людини на життя, свободу, освіту, працю, свободу вибору, а також соціальні, економічні та культурні права.

Серед філософських підходів до проблеми прав людини можна виокремити: *юснатуралізм (природне право)* – згідно цьому підходу права людини існують незалежно від держави та права, вони від народження людини є природними та невідчужуваними; *позитивізм* вважає, що права людини визначаються державою та закріплюються у законодавстві; *лібералізм* робить акцент на розширенні індивідуальних свободах та обмеженні влади; *комунітаризм* розглядає права людини у контексті суспільних цінностей та спільного блага. Філософія захисту прав людини фокусується на гуманістичних аспектах правового захисту людини в суспільстві. Захист прав

людини у громадянському суспільстві зосереджується головним чином на можливих механізмах правового захисту. Захист прав і свобод – вища цінність людської цивілізації. В осмисленні проблеми захисту права і свободи людини домінував правовий підхід, осмислення досліджуваного питання в рамках юриспруденції. *Адвокатська етика* акцентує увагу на філософському аспекті проблеми, на аналізі основоположних етичних засад процесу захисту прав і свобод людини. Розглянемо його основні принципи в аспекті адвокатської етики. Одним з них є *принцип домінантності інтересів клієнта*. Адвокат повинен ставити законні інтереси клієнта на перше місце, не допускаючи компромісів, що можуть клієнту зашкодити.

Наступним принципом адвокатської етики щодо захисту прав та свобод людини є *дотримання законності*. Адвокат може діяти виключно в межах чинного законодавства та не сприяти в процесі захисту прав та свобод людини правопорушенням. Важливим принципом адвокатської етики щодо захисту прав та свобод людини є *конфіденційність*, тобто збереження адвокатської таємниці та нерозголошення інформації без часових обмежень, отриманої від клієнта. Принцип адвокатської етики щодо захисту прав та свобод як компетентність та добросовісність передбачає, що адвокат володіє необхідними знаннями, навичками та діє сумлінно.

Зазначимо, що в суспільстві завжди існує нормативне регулювання і має місце порушення цих норм з боку деяких соціальних суб'єктів. Девіація – це поняття позначає порушення чи відхилення від загальноприйнятих соціальних норм (правових та моральних) і правил поведінки в публічній та приватній сферах життя. Девіантна поведінка може бути як негативною (злочини, провини), так і позитивною (героїзм, новаторство). Але в цілому термін «девіація» використовується в науковій літературі для негативного поведінки соціальних суб'єктів. Як соціальне явище девіантна поведінка завжди супроводжує суспільний простір. Тому захист прав і свобод людини в соціумі завжди буде затребуваним як соціальна послуга. Адвокатська діяльність задовольняє цей запит і виконує реконструктивну дію. Захист прав

та свобод людини за допомогою адвоката спрямовано на відновлення справедливості та певного виду порядку в соціальному просторі, його підпорядкування чинним нормам як передумові цілісності та реалізації поставленим владними структурами цілям розвитку суспільства.

Регулювання суспільних відносин в суспільстві здійснюється за допомогою правових, моральних та естетичних норм. На відміну від моральних норм, порушення правових норм, які регламентовані законом, передбачає покарання. Порушення моральних норм передбачає тільки суспільний осуд. Торкаючись природи девіації, (порушення норм) то виокремлюють *анатомічно-конституційну теорію* (Ч. Ломброзо, У. Шелдон), *психологічну теорію* (З. Фрейд), *соціологічну теорію* (Е. Дюркгейм, Р.К. Мертон). На сучасному етапі головним чином в психології виокремлюють позитивну, негативну, нейтральну девіацію, а в залежності від наслідків поведінки і порушуваних норм виокремлюють антисоціальну (делінквентну), асоціальну (аморальну), аутодеструктивну (саморуйнуючу) поведінку [94, с. 10-11]. Соціальні кризи, порушення соціальної рівноваги спричиняють відчуження та девіантні реакції. Ми розглядаємо девіацію як соціальне явище, що характеризує діяльність людини, яка не відповідає офіційно встановленим чи правовим нормам, що фактично існують у даному соціумі.

Адвокатська діяльність торкається тільки порушення правових норм, правової девіації і в адвокатській етиці це знаходить зображення у вимозі до адвоката «використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів клієнта, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності» [88]. Адвокатська діяльність характеризується соціально-конструктивною орієнтацією та пов'язана із зусиллями держави та соціальних інститутів щодо запровадження її підтримки в суспільстві чинних правових норм, а також із формуванням гармонійних суспільних зв'язків.

Побудова справедливого суспільства здійснюється за допомогою реалізації прав та свобод людини і розробка концепції такого гармонійного суспільства історично відбувалося на стику філософії та юриспруденції. І адвокатська етика фіксує цей аспект як важливий аспект діяльності адвоката. Формування уявлень про можливості забезпечення та захисту прав людини обумовлено: – розвитком теорії договірної структури держави, в якій розумні та справедливі закони створюють упорядкованість суспільних відносин та формують усвідомлення держави як загального блага; – осмисленням сутності свободи, розвитком теорії природного права, розумінням природної рівності всіх людей за природою; – розглядом права як інституту, покликаного забезпечити рівність і свободу в людському суспільстві. Але в реальному суспільстві держава за допомогою обов'язкових для виконання всіма законами обмежує свободу людини, оскільки свобода індивіда, виражена у його правах, закінчується там, де починається свобода іншого індивіда.

Максимальна реалізація прав і свобод людей у суспільстві за допомогою нормативно-правового регулювання виявляється дуже складним і неоднозначним в історичному розвитку. Людство дійшло висновку про те, що єдиним соціальним інститутом, здатним здійснити функцію необхідного та рівного обмеження абсолютної свободи, є право як загальна, необхідна та єдино можлива форма свободи людей. А адвокатура здійснює захист прав і свобод людини згідно з чинним законодавством, його розумінням та переліком прав та свобод індивіда. Адвокатська етика визначає правила поведінки адвоката, які не визначаються правом. Обмеженість свободи людини в соціальному просторі є необхідною умовою спільної життєдіяльності людей і визначається тлумаченням права. Розуміння права включає соціально-філософські, юридичні аспекти, а найбільш розповсюдженими підходами до трактування права є ліберальне та консервативне розуміння права, що впливає на різні цінності та принципи адвокатської етики в різноманітних суспільствах.

Різні ідеологічні підходи до розвитку соціальності породжують

багатоманітність уявлень стосовно переліку свободололюбних форм людської активності, які потребують правового регулювання. Зокрема, лібералізм демонструє таку еволюцію поглядів на права та свободи людини. Класичний лібералізм акцентує увагу на захисті індивідуальної свободи, тоді як сучасний лібералізм робить наголос на соціальних гарантіях цих прав і свобод. Політичні права доповнюються соціально-економічними та культурними. Сучасний лібералізм вимагає від держави активних дій. Вона зобов'язана забезпечувати реалізацію прав, що дають доступ до певних благ і створювати для цього відповідні умови [57].

Консерватизм розглядає права і свободи людини крізь призму традиційних цінностей, стабільності та суспільного порядку. На відміну від лібералізму, який акцентує увагу на індивідуальній автономії, консерватизм підкреслює важливість спільноти, моральних норм та історичної спадщини у формуванні правової системи. Консерватори часто підтримують ідею, що права людини мають природне походження, але їх реалізація повинна узгоджуватися з традиційними суспільними нормами. Вони вважають, що може мати місце обмеження свободи заради порядку. Свобода особистості важлива, але вона не повинна загрожувати стабільності суспільства. Саме держава має забезпечувати правопорядок, захищати традиційні інститути (сім'ю, релігію, освіту) та підтримувати моральні засади суспільства.

Зазначимо, що захист адвокатом прав, свобод та законних інтересів людини визначається Конституцією країни. В правовій державі захист прав і свобод людини визнається однією з невід'ємних завдань держави, встановленої на найвищому нормативно-правовому рівні. Зокрема, в 3-й статті Конституції України говориться: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [56]. Вважається, що адвокат допомагає клієнту у наступних моментах: – у обранні ефективної моделі поведінки та захисту; – складанні необхідних процесуальних документів; – у судовому представництві.

Механізм адвокатського захисту права і свободи передбачає наявність сукупності методів і способів, обумовлених, встановлених чинним внутрішньодержавним і міжнародним законодавством, а адвокати використовують їх з метою досягнення реалізації прав і свобод, що належать людині, а у разі виникнення необхідності також з метою їх відновлення та захисту. Адвокатська етика вимагає постійного ознайомлення і використання в адвокатській практиці змістовних і процесуальних змін в міжнародному законодавстві, тим більше, що в Україні в статті 9 Конституції України вказано: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У разі колізії між нормами міжнародного договору України і внутрішнього закону України – перевагу має міжнародний договір» [56]. Так, коли Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини, вона взяла на себе зобов'язання дотримуватися її положень. Це означає, що рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) мають бути враховані українськими судами при розгляді справ, пов'язаних із правами людини. Якщо український закон суперечить рішенню ЄСПЛ, суд має застосувати саме міжнародну норму. В Україні діє спеціальний закон – «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який прямо зобов'язує суди враховувати практику ЄСПЛ при ухваленні рішень [93].

Філософський підхід до проблеми адвокатської етики, адвокатської діяльності та її спрямованості на захист прав та свобод людини звертає увагу на *діалектику об'єктивного і суб'єктивного* в будь-якому соціальному явищі чи процесі. Об'єктивний чинник - це певний стан суспільства країни, чинного законодавства, специфіка функціонування як світового соціального простору, так і його окремих регіонів. В умовах вторгнення військ РФ на територію України та оголошення в країні воєнного стану були встановлені окремі обмеження прав і свобод людини із зазначенням строку дії цих обмежень – до закінчення війни [89]. В цьому аспекті в Україні поряд з традиційними

складовими соціальної структури українського суспільства з'явилися нові соціальні групи, а саме:

- *ВПО* – *внутрішньо переміщені особи*, мільйони українців, які були змушені залишити свої домівки, головним чином на Сході країни, через бойові дії. Вони формують нові спільноти в інших регіонах країни;

- *учасники бойових дій* – *військовослужбовці* Збройних сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, особи рядового та начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України та інших військових формувань, які відстоювали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України [92];

- *волонтери та активісти* – представники громадськості, що виступають інструментом вирішення актуальних соціальних задач, яких можна розглядати як потенціал населення, спроможний до активізації певних соціальних ресурсів громадянського суспільства;

- *ветерани нової хвилі* – військовослужбовці, які пройшли бойові дії після 24 лютого 2022 року і які мають особливі потреби в реабілітації, адаптації до мирного життя та соціальному захисті;

- *«ухилянти від мобілізації»* – це особи, стосовно яких набрав законної сили вирок суду за ухилення від призову на військову службу, обліку чи зборів (стаття 335-337 Кримінального Кодексу України). Ця понятійна конструкція в суспільстві не має юридичного оформлення в нормативно-правових актах, а має насамперед емоційно-моральне забарвлення, в той же час позначає значну чисельність чоловіків.

Відносно новостворених груп, громадян країни та всіх, хто мешкає на її території, в сучасному українському суспільстві діють нормативно-правові норми, що суттєво обмежують горизонт їх конституційних прав та свобод. Вони створені під впливом суб'єктивного чинника – соціальних суб'єктів, що наділені владними та законотворчими повноваженнями і мають певні світоглядні та ціннісні настанови. В Україні з моменту масштабної збройної

агресії та введення воєнного стану змінились не тільки діяльність такого важливого інституту як адвокатура, але й відношення та риторика щодо адвокатської етики. Проблематика захисту прав людини є надзвичайно актуальною і потребує вдосконалення. Під час війни питання щодо захисту прав та інтересів громадян гостро постає перед державою, а особливо перед адвокатами. Багато громадян нашої країни залишили свої помешкання, робочі місця, рідне оточення, при цьому виникає безліч правових питань, наприклад, в якому порядку отримати соціальні виплати, що робити при втраті документів, як компенсується втрачене майно, як бути із трудовими гарантіями тощо.

При змістовному наповненні категорії прав людини в концептуальному відношенні, слід врахувати положення, вироблені соціальними та гуманітарними науками. Права людини – це можливості людини самостійно діяти, отримувати і мати деякі соціальні блага, покладаючись на законодавство, використовуючи свою активність і свободу, виконуючи свої обов'язки. Принципи та норми прав людини регулюють суспільні відносини на засадах поваги до гідності особистості та закріплюються законом.

Свобода, що підпорядкована закону, стає правом. З одного боку, права людини, що закріплені у суспільстві та представляють суспільство, протистоять індивіду як щось «зовнішнє», як «анти Я». Це дає підстави говорити про онтологію прав людини. З іншого боку, зрозуміло, права людини певною мірою є продуктом свідомої діяльності, тобто «різних Я». Діалектична методологія використовує як основний аналітичний засіб принцип протиріччя. Тобто права людини як елемент правової реальності з необхідним та достатнім ступенем повноти можуть бути описані в термінах протиріч, конфліктів, колізій. Суперечності подібного роду виникають, зокрема, між свободою особистості та обмеженнями свободи, мірою соціальної та правової рівності та мірою нерівності, принципами індивідуальності та колективності у побудові правопорядку.

Філософія прав людини, як і філософія права, в принципі може розвиватися практично на основі будь-якої філософської школи – від платонізму та аристотелізму до позитивізму та екзистенціалізму. Тобто, цей філософський конструкт – філософія прав – характеризується методологічним плюралізмом і різниться у своїх трактуваннях методами філософського обґрунтування та вирішення предметних проблем. Філософія права, досліджуючи правову реальність як складну систему правових феноменів, надає філософії прав людини масу можливостей та варіантів для їх реалізації. У свою чергу, філософія прав людини виступає для філософії права своєрідним критерієм, що дозволяє зробити «людино-вимірну орієнтацію» філософських та правових досліджень, наповнити їх відповідним світоглядним змістом. За допомогою методологічної функції філософії прав людини її знання не стільки про сенс права, скільки про людину, яка існує за допомогою права та за допомогою прав і свобод, задають юридичним наукам напрями у вивченні конкретних правових форм, розкривають і формують найбільш загальні поняття, принципи, закономірності пізнання правової реальності, що передбачають подальшу розробку каталогу конкретних прав людини. В умовах воєнного стану [89] діяльність адвокатури відіграє важливу роль у захисті прав та свобод людей. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає дотримання Правил адвокатської етики, як одного з основних професійних обов'язків адвоката.

В умовах дії в країні воєнного стану певні права та свободи громадян тимчасово обмежені, що обумовлює особливості їх захисту адвокатом. Можна виокремити дві сторони цієї проблеми: захист прав, свобод і законних інтересів усіх людей, що цього потребують, та захист прав, свобод власне самих адвокатів. Захист прав людини адвокатом в умовах воєнного стану в Україні має низку специфічних особливостей, які зумовлені як правовими обмеженнями, так і практичними викликами. Так, в умовах воєнного стану в українському суспільстві виникають такі проблеми, як: *тимчасове припинення роботи державних реєстрів*, що ускладнює доступ адвокатів до необхідної

інформації та потрібних документів; *обмежений доступ* до судів і порушення процесуальних строків; *зростання запитів* на правову допомогу від внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, постраждалих цивільних [58].

Так, після масштабної кібератаки, що сталася 19 грудня 2024 року в Україні було припинено функціонування майже всіх єдиних та державних реєстрів, підвладних Міністерству юстиції України. А це такі реєстри як:

- Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань;
- Державний реєстр речових прав на нерухоме майно;
- Автоматизована система виконавчого провадження;
- Єдиний реєстр боржників;
- Державний реєстр обтяжень рухомого майна;
- Державний реєстр актів цивільного стану;
- Єдиний державний реєстр судових рішень та сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду».

Вище перераховане ускладнювало ефективну працю адвокатів в Україні. Станом на лютий 2026 року усі єдині та державні реєстри, підвладні Міністерству юстиції України, вже відновили свою роботу. Що вже працює: Єдиний державний реєстр юридичних осіб та ФОП; Державний реєстр актів цивільного стану; Спадковий реєстр; Єдиний реєстр довіреностей; Реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів; Реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону «Про очищення влади».

Але збереглися тимчасові обмеження. Це стосується доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Наразі доступ до цього реєстру обмежено для нотаріусів та реєстраторів. Це пов'язано з необхідністю актуалізації даних щодо обтяжень майна, які накопичились за час недоступності реєстрів. Ця обставина також зменшує ефективність адвокатської діяльності.

Об'єктивні обставини обумовили збільшення кількості представників Національної асоціації адвокатів України за кордоном з метою надання безоплатної допомоги українцям за межами країни та здійснення представництва інтересів Національної асоціації адвокатів України в конкретних державах (автор цієї дисертаційної роботи є одним з таких представників у Чеській Республіці).

Введення правового режиму воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року слугує головною юридичною підставою для обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина [59]. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», підстави для його запровадження полягають у такому: це загроза державній незалежності України, збройна агресія чи небезпека для територіальної цілісності держави, надання державним органам влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень для відсічі агресії, запобігання загрозам і забезпечення національної безпеки, усунення небезпеки державної незалежності та територіальної цілісності України [89].

Права людини поділяють на абсолютні та відносні. До абсолютних, відносять права, які не підлягають обмеженню за жодних обставин. Відповідно до статті 64 Конституції України в сучасному суспільстві не можуть обмежуватись права і свободи, передбачені статтями 24 – забезпечення рівності громадян перед законом; статтею 25 – непозбавлення громадянства та права його зміни; статтею 27 – право на життя; статтею 28 – повага до гідності, заборона катувань; статтею 29 – свобода та особиста недоторканість громадян; статтею 40 – право на звернення до влади; статтею 47 – право на житло; статтею 51 – на рівністю шлюби; статтею 52 – рівність прав дітей; статтею 55 – судовий захист прав людини; статтею 56 – відшкодування шкоди державою; статтею 57 – право знати свої права; статтею 58 – незворотність законів у часі; статтею 59 – право на правову допомогу; статтею 60 – на невиконання злочинних наказів; статтею 61 – заборона подвійної відповідальності; статтею 62 – презумпція на винуватості; статтею

63 – право не свідчити проти себе та близьких згідно Конституції України [56].

Згідно вимог правового режиму воєнного стану відносні права громадян можуть обмежуватися. Це стосується, зокрема, статті 30 – недоторканість житла; статті 31 – таємниця листування телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції; статті 32 – невтручання в особисте та сімейне життя; статті 34 – свобода думки, слова, вираження поглядів і переконань; статті 38 – участь в управлінні державою, референдумах, виборах до органів влади і самоврядування; статті 39 – право на мирні збори, мітинги, походи, демонстрації; статті 41 – право власності, користування і розпорядження нею результатами інтелектуальної та творчої діяльності; статті 42 – право на здійснення підприємницької діяльності; статті 43 – право на працю; статті 44 – право на страйк; статті 53 – право на освіту [56].

Згідно Х. Маркович, подібні обмеження запроваджуються задля запобігання злочинам, порятунку життя людей і майна; забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку та економічного добробуту; охорони здоров'я населення, захисту репутації, прав і свобод інших осіб; запобігання розголошенню конфіденційної інформації тощо [67, с. 98]. Таким чином, обмеження відносних прав людини зумовлене насамперед потребою влади гарантувати національну безпеку держави. Обмеження окремих прав і свобод громадян відбувається з метою оборони країни та збереження її безпеки. Тобто пріоритет віддається інтересам суспільства загалом над правами і свободами окремої людини [83].

В діалектиці загального і окремого загальне існує через окреме. Окреме можна зрозуміти тільки в контексті загального, воно набуває сенсу лише в контексті загальних закономірностей. Загальне і окреме взаємно переходять одне в одне: окреме може стати загальним у новому контексті (так, індивідуальний досвід чи вчинок людини може стати соціальною нормою в певному соціальному просторі). Взагалі, історія людства – це рух загального через конкретне і окреме. Діалектика – це процес, у якому загальне розгортається через окреме, а окреме повертається до загального на новому

рівні. В умовах воєнного стану загальне (суспільство і інтереси захисту його екзистенції) домінує над інтересами екзистенції окремого (людини). В такому аспекті проглядається настанова Платона про те, що благо одного індивіда повинно повністю підпорядковується благу всього суспільства [86]. Така світоглядна настанова в історії людства більш характерна для східної соціальності і слідування принципу централізму в керуванні суспільством або існування суспільства в надзвичайних умовах.

Треба зазначити, що в умовах воєнного стану мають місце порушення прав та свобод людини, що обумовлено іноді ситуацією «революційної доцільності», відсутністю державного контролю або нестачею необхідних ресурсів. Феномен «революційна доцільність» можна трактувати як виправдання певних дій, рішень або засобів на основі їхньої користі для досягнення суспільством мети власного збереження, навіть якщо ці дії суперечать правовим чи етичним нормам соціуму. «Революційна доцільність» означає пріоритет мети над засобами, коли мета (наприклад, забезпечити захист суспільства) виправдовує дії, які в інших умовах могли б вважатися неприйнятними. Саме поняття «доцільність» – це настанова, яка щось визнає правильним або необхідним не тому, що воно моральне чи законне, а тому, що воно ефективне для досягнення суспільної мети. Якщо «революційна доцільність» не легалізована в нормативно-правових актах, вона веде до *порушення* прав і свобод людини, а якщо легалізована в законодавстві (наприклад, в законі про воєнний стан), то це веде до *обмеження* прав і свобод людини. Порушення прав і свобод людини позначає відхід від чинних норм законодавства в державі, відхід від дозволеного в правовому просторі соціуму.

Обмеження прав і свобод людини мають бути виправданими, пропорційними та необхідними для досягнення законних цілей безпеки і захисту держави. За правового режиму воєнного стану держава не може скасувати певні права та свободи людини, але зберігає обов'язок гарантувати абсолютні права людини. Фіксація переліку невід'ємних прав, які не

обмежуються навіть під час воєнного стану, слугує конституційною гарантією прав людини і громадянина. Особливе значення має право на життя як найвища цінність держави, адже за міжнародним звичаєвим правом воно є фундаментальним. Проте захист прав людини в умовах воєнного стану значно ускладнений і в окремих аспектах реалізується неповною мірою, бо саме право на життя людини під воєнним станом виявляється особливо вразливим. Можна погодитися з думкою, що в збройному конфлікті право на життя як базове право людини залишається практично незахищеним. Це пояснюється тим, що війна спричиняє різні види насильства, такі як обстріли, тілесні ушкодження, викрадення, катування, які прямо порушують право на гідність і недоторканність, створюючи найгострішу проблему сучасності [67, с. 97].

Усталена в країні практика захисту прав та свобод людини не знайшла повністю схвалення у громадськості щодо визначення правомірності та виправданості обмеження прав та свобод людини. Особливо це стосується форм мобілізації чоловіків (так звана «бусіфікація»), позасудове покарання людини через застосування до неї санкцій (порушення статті 62 Конституції України) [56], блокування доступу до певних інформаційних ресурсів, позасудова заборона владними соціальними суб'єктами деяких форм культурної активності людини. Діяльність адвокатів по захисту прав та свобод людини від порушень з боку різних соціальних суб'єктів зіштовхується з виправдовуванням таких дій в умовах воєнного стану і, навіть, з переслідуванням самих адвокатів, які прагнуть відповідно до адвокатської етики захищати людей, чії права були порушені. Про це свідчить і Звіт 2024 Держдепартаменту США про порушені права людини в Україні, який було опубліковано 15 серпня 2025 року [140]. В ньому говориться, що введення військового положення з лютого 2022 року призвело до істотного обмеження свободи слова, свободи преси та правових гарантій в Україні. Держава посилила контроль над ЗМІ, в тому числі через єдиний телемарафон, який, на думку авторів звіту, монополізував телевізійний простір і виключив інші точки зору на події, критичний голос. Опозиційні телеканали (5 канал,

Прямий, Еспресо) не були допущені до телемарафону, а частина ЗМІ була видалена з ефіру із-за відмови в скороченні власного вмісту або передачі ним певного контексту. Особливо в розділі 2 Звіту («Свобода») акцентується увага на такому явищі як «національний «телемарафон», платформі каналів, що чергуються, просують урядову лінію у висвітленні військових подій – забезпечує безпрецедентний рівень державного контролю над телевізійними новинами у прайм-тайм у воєнний час» [140, с.7].

Висловлюється стурбованість державною монополізацією телебачення, і вважається, що Україні треба рухатися до відновлення «плюралістичного медіаландшафту». Порухення прав і свобод в Україні вбачають і в у позасудовому звинуваченні людини та застосуванні до неї різноманітних санкцій [140, с. 2]; в порушенні прав і свобод працівників [140, с. 12]; тривалі затримання без пред'явлення звинувачень [140, с. 18]; порушення релігійної свободи [140, с. 20]. Вище перелічуване ускладнює захист адвокатом прав і свобод людини і звужує використання адвокатської етики через правове обмеження конституційних прав і свобод особи в умовах воєнного часу. В Звіті Держдепартаменту США чесно вказано, що ці порушення прав і свобод людини в Україні значною мірою обумовлені воєнним станом в країні через російсько-українську війну.

Слід також звернути увагу на збалансоване співвідношення поняттєвих конструкцій «національна безпека» і «права людини». Заходи національної безпеки можуть призвести до ризиків для фундаментальних прав і свобод людини. Йдеться насамперед про застосування кримінальних статей про державну зраду та колабораціонізм. Бо має місце політично мотивоване застосування кримінального і адміністративного законодавства у сфері національної безпеки, а також застосування адміністративних та санкційованих заходів, включаючи позбавлення громадянства та обмеження правового статусу окремих осіб.

Адвокати стикаються в своїй діяльності з тим, що розмиті формулювання звинувачень та відсутність чіткого розмежування між

насильницькими діями та вираженням думок, оцінних суджень створюють ризик криміналізації свободи слова та, відповідно, порушення прав та свобод людини. У ряді випадків основою для кримінального переслідування стають публічні висловлювання, інтерв'ю, публікації та онлайн-активність. Перешкоджають захисту прав та свобод людини і закритий формат засідань, обмежений доступ громадськості та ЗМІ, широке використання секретних матеріалів, що ускладнює незалежну перевірку доказів та підриває довіру до правосуддя. На діяльність адвоката впливає «chilling effect» (охолоджуючий ефект). Це коли в контексті свободи вираження своїх думок страх кримінальної відповідальності призводить до самоцензури у журналістів, блогерів, критиків влади.

Слушним є звернення до вимог ООН щодо захисту прав і свобод людини. 43-тя сесія Ради ООН з прав людини констатувала, що права людини неможливо реалізувати без належного благого управління на всіх рівнях функціонування суспільства. Звіт наголошує, що без ефективних, прозорих і підзвітних інституцій неможливо забезпечити повне здійснення прав людини. Основними принципами концепції ООН щодо захисту прав і свобод людини виступають: взаємозалежність прав і управління, реалізація громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав напряму залежить від якості управління; прозорість та підзвітність, що передбачають боротьбу з корупцією, забезпечення доступу до інформації та участі громадян у прийнятті рішень; інклюзивність, тобто залучення всіх груп населення, включно з маргіналізованими, до процесів управління; міжнародне співробітництво, яке передбачає обмін передовим досвідом між державами для досягнення Цілей сталого розвитку; профілактика конфліктів: сильні інститути та верховенство права знижують ризик порушень прав людини та соціальних криз [142].

Існують певні виклики та ризики в суспільстві щодо ефективного захисту прав та свобод людини. Серед них можна виокремити наступні: – корупція та слабкі інститути, які є головною перешкодою; – недостатня участь громадян у процесах прийняття рішень, що знижує легітимність управління; –

нерівність у доступі до прав та ресурсів, яка обумовлює брак довіри до державних структур [142].

ООН у своїх доповідях щодо захисту прав людини наголошує, що в Україні під час війни виникає постійне протиріччя між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини. Держава змушена вводити обмеження (наприклад, щодо свободи слова, пересування чи військової служби), але ООН підкреслює, що навіть у надзвичайних умовах права людини мають залишатися під захистом міжнародного права. Українська влада обґрунтовує обмеження необхідністю захисту держави, але ООН нагадує, що навіть у воєнний час права людини не можуть бути повністю скасовані. Цієї настанови дотримуються адвокати України в своїй діяльності.

Основні зауваження ООН до України з приводу прав людини стосуються таких моментів: *зростання порушень прав людини*, особливо жорстоке поводження з відмовниками від військової служби, переслідування за «колабораціонізм»; *існування протиріччя між безпекою та правами людини*, Україна обґрунтовує обмеження прав та свобод людини необхідністю захисту держави, але ООН нагадує, що навіть у воєнний час права людини не можуть бути повністю скасовані; *наявність цивільних жертв*, що обумовлено ескалацією бойових дій, тому наголошується, що заходи безпеки мають бути пропорційними і не повинні призводити до «нестерпного становища» цивільних. Зазначено, що різке збільшення цивільних втрат в 2025 році викликано збільшенням ударів РФ по критичній інфраструктурі України, масованими атаками РФ на енергетичні та транспортні об'єкти України. Це спричинило перебої з електропостачанням та додаткові гуманітарні ризики для життєдіяльності людей. ООН засуджує агресію Росії, підтверджує суверенітет України та вимагає негайного виведення російських військ [143].

У питанні щодо того, чи «треба» Україні йти на компроміс у воєнному конфлікті з агресором, зазначимо, що компроміс у політиці передбачає досягнення угоди між сторонами конфлікту, яка досягається шляхом взаємних поступок і дозволяє частково врегулювати суперечності та уникати більшого

протистояння. Компроміс передбачає, що кожна сторона відмовляється від деяких своїх вимог, щоб досягти прийнятного рішення. Треба признати, що політичний компроміс часто не усуває глибинних причин конфлікту, а лише відкладає його загострення. Компроміс використовується для досягнення миру у воєнних конфліктах, уникнення деградації суспільного життя і масового порушення прав та свобод людини. Компроміс в політиці можливий, коли сторони усвідомлюють, що продовження відкритої боротьби призведе до більших втрат. На нашу думку, компроміс між Україною і рф можливий лише, якщо компроміс зберігає українську державність, не зачіпає суверенітет, забезпечує екзистенцію українців і практичну реалізацію їх прав та свобод та майбутню безпеку країни.

Розглянувши проблему захисту прав і свобод людини, зокрема через адвокатську діяльність та принципи адвокатської етики, перейдемо до аналізу захисту прав і свобод самих адвокатів та підтримання ними етичних норм. Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року та його неодноразове продовження суттєво вплинуло на адвокатську практику. Органи адвокатського самоврядування оперативно реагували і продовжують реагувати на потреби як адвокатури, так і суспільства. Це негайна допомога адвокатам-переселенцям та їхнім родинам, матеріальна підтримка, звільнення від щорічних внесків на розвиток самоврядування, волонтерська діяльність адвокатів, розширення мережі представництва адвокатури за кордоном, правова допомога військовим, військовим адміністраціям тощо [39; 83]. Конституція України, зокрема, статті 59 та 131-2 гарантують право на професійну правову допомогу, так само як і закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає низку гарантій, зокрема: – заборону втручання у діяльність адвоката; – недопустимість розголошення адвокатської таємниці; – захист життя, здоров'я та майна адвоката і його родини [88].

Національна асоціація адвокатів України внесла організаційні зміни в порядок здійснення адвокатської діяльності, запровадила дистанційний режим роботи, обмежила публічний доступ до персональних даних адвокатів у

реєстрах, спростила процедури кваліфікаційних іспитів. Було створено Опікунську раду, яка надає благодійну допомогу адвокатам, постраждалим від війни. Адвокати активно використовують *електронні сервіси* для онлайн-консультацій, особливо в регіонах, де зруйновано інфраструктуру. Важливою стала *доказова стратегія*: адвокати повинні ретельно збирати, оцінювати та оформлювати докази в умовах обмеженого доступу до джерел. Військові дії зумовили спрощення процедури отримання ордеру адвоката. До Положення про ордер адвоката на надання правничої допомоги для того, щоб спростити оформлення необхідних документів для адвокатської діяльності під час дії воєнного стану, були внесені зміни Радою адвокатів України.

Тепер дозволяється видача адвокатським бюро/адвокатським об'єднанням ордеру без скріплення його печаткою юридичної особи та без підпису керівника адвокатського об'єднання, адвокатського бюро. Правовідносини між адвокатом, який надає правничу (правову) допомогу на підставі цього ордеру та адвокатським об'єднанням, адвокатським бюро врегульовуються внутрішніми документами цих організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності. Під час воєнного часу свідчення про право на заняття адвокатською діяльністю виготовляються Радами адвокатів регіонів. Доцільно також зазначити, що Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України було запроваджено нові безкоштовні курси з міжнародного гуманітарного і міграційного права, які надали допомогу адвокатам засвоїти актуальні знання і практичні навички саме за обставин воєнного стану.

У межах налагодження співпраці з громадськими організаціями в умовах воєнного стану регіональні об'єднання адвокатури ряду областей України підписали меморандуми про співпрацю та взаємодію з виконання низки організаційних питань з надання правової допомоги громадським організаціям та населенню, зокрема, такі меморандуми укладені в Чернівецькій, Харківській, Київській та інших областях. Надання правової допомоги переміщеним особам внаслідок агресії росії проти України, зокрема

у формі юридичних консультацій, складання правових документів не процесуального характеру (різні запити, заяви, скарги до органів місцевого самоврядування, різних державних установ, організацій) в Одеській, Черкаській, Львівській, Харківській та в інших областях здійснюється на безоплатній основі із залученням місцевих адвокатів [39]. Великий досвід співпраці адвокатури накопичився у взаємодії з міжнародною правозахисною організацією «Ла-Страда».

Громадська правозахисна організація «Ла-Страда» працює для забезпечення гендерної рівності, запобігання домашньому насильству, протидії торгівлі людьми, забезпечення прав дітей, протидії рабській праці, сприяючи впровадженню стандартів прав людини в усіх сферах життя суспільства та держави. Під егідою «Ла-Страда» працює цілодобово Національна «гаряча» лінія, яка дає можливість для безпосередніх контактів з жінками, дітьми, чоловіками, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, а також з тими жінками, які збираються їхати в пошуках заробітку або на навчання за кордон [39]. Військовослужбовці і адвокати є захисниками. Перші боронять суверенітет та незалежність держави, другі - права, свободи і законні інтереси громадян. Але військова служба за законом є несумісною з діяльністю адвоката. Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановив несумісною з діяльністю адвоката військову або альтернативну (невійськову) службу. Безспірно, їх поєднання є неможливим як для адвокатів так і для військових. У разі виникнення таких обставин несумісності (наприклад, вступ адвоката на службу до Збройних Сил України), адвокат у триденний строк зобов'язаний подати до ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця заяву про зупинення адвокатської діяльності [55].

Міркування щодо категоріального статусу поняттєвої конструкції «адвокатська етика» веде нас до наступних суджень.

Адвокатську етику можна вважати соціально-філософською категорією тому, що вона виходить за межі професійних правил і відображає

фундаментальні цінності соціуму, такі як справедливість, честь, гідність, права, свобода та відповідальність людини. Ці цінності формують не тільки стандарти професійної діяльності, а й світоглядні настанови суспільства, напрямки його розвитку. Адвокатська етика пов'язує діяльність адвоката з моральними та культурними підставами права, перетворюючи адвокатську етику на цивілізаційний код соціального простору. Зазначимо, що соціально-філософські категорії носять міждисциплінарний характер, містять зв'язок з правознавством, соціологією, соціальною психологією, відбивають логіку фундаментальних суспільних відносин.

Соціально-філософські категорії фіксують основні зв'язки в соціумі: людина – суспільство, індивід – колектив, особиста свобода – суспільне життя, норми поведіння. Зміст соціально-філософських категорій змінюється залежно від епохи та соціального контексту, відображаючи трансформацію суспільства, вони мають історичний характер. Просто філософські категорії, які характеризують природний світ, його онтологічні засади, наприклад, рух, простір, субстанція, більш стабільні. Соціально-філософські категорії характеризуються також універсальністю та системністю. В цьому аспекті адвокатська етика формується в усіх соціально-культурних системах, що містять такий соціальний інститут як адвокатуру, і представляє собою систему правил, що охоплює основні напрями діяльності адвоката і яка постійно вдосконалюється. Соціально-філософські категорії – це не просто абстрактні поняття, а інструменти осмислення суспільства, які поєднують аналіз теорії та практики, проектів перетворення суспільства та результатів їх реалізації, висвітлюючи цінності та історичну динаміку соціуму.

Підкреслимо, що адвокатська етика – соціально-філософська категорія, тому що адвокатська етика досліджує як юридичні норми, а й моральні цінності, які регулюють практику і поведіння юриста в різних галузях життєдіяльності. Це робить її частиною філософії права та соціальної філософії. Праця адвоката впливає на довіру суспільства до правосуддя та інших соціальних інститутів. Для юридичної практики адвокатська етика має

велике значення, бо визначає стандарти поведінки, які забезпечують справедливий розгляд справ. Етичні норми адвоката стають елементом соціальної справедливості та суспільного договору. Адвокатська етика показує, як право та мораль взаємодіють, формуючи культуру правосуддя. Через діяльність і поведінку адвоката у людини формується повага до держави та її політики.

Соціальною функцією адвокатської етики є те, що етичні норми адвоката забезпечують баланс між інтересами людини, суспільства та держави. Це робить адвокатську етику не просто професійною дисципліною, а й складовою адвокатури, яка виступає важливим соціальним інститутом. Адвокатська етика зміцнює довіру до інститутів права та захищає цінності громадянського суспільства. Таким чином, адвокатська етика – це не лише професійні правила поведінки, а й соціально-філософська категорія, бо вона виражає та закріплює моральні підстави права, пов'язуючи індивідуальні дії адвоката із суспільними цінностями та філософією справедливості.

Отже, аналіз змісту адвокатської етики дозволяє зробити наступні висновки. Визначено, що адвокатська етика – це соціально-філософська категорія тому, що адвокатська діяльність завжди відбувається в суспільстві: адвокат взаємодіє з клієнтом, судом, державними інституціями та громадськістю. Етичні норми адвоката формуються не ізольовано, а як відображення суспільних цінностей – справедливості, свободи, рівності, довіри. Адвокатська етика та діяльність адвоката виконують важливу соціальну функцію: регулювання суспільних відносин, забезпечення балансу між інтересами окремої особи та суспільним порядком. Адвокатська етика – це сукупність професійних моральних норм і принципів, що регулюють поведінку адвоката у відносинах із клієнтами, судами, колегами та суспільством у цілому. Адвокатська етика – це корпоративно встановлені правила належної поведінки адвоката, які застосовуються у випадках, коли правові норми не мають чітких вказівок. Етика адвоката ґрунтується на філософських категоріях моралі, справедливості, свободи та відповідальності.

Це не лише набір правил поведінки адвоката, а ціннісна система, що визначає сенс професії – служіння праву та людині. Філософія права (Г.Ф.І. Гегель, І. Кант, сучасні правові теоретики) показує, що професійна етика є частиною правової культури, яка поєднує нормативне (право) та аксіологічне (мораль). Як соціально-філософська категорія, адвокатська етика: – поєднує нормативний рівень (правові та професійні стандарти) та ціннісний рівень (моральні принципи, гуманістичні ідеали). Вона є мостом між правом і мораллю, що забезпечує легітимність і довіру до правової системи. Адвокатська етика – це форма практичної етики, яка конкретизує загальні моральні принципи у сфері правозахисту і демократичного буття людини. Легітимація права здійснюється через мораль. Коли адвокат вирішує, чи приймати справу, що може суперечити його моральним переконанням, він діє не лише за буквою закону, а й виходячи з філософського розуміння своєї ролі, бо він – не просто юрист, а й гарант прав людини, і його дії мають відповідати і праву, і моралі.

Таким чином, адвокатська етика – це соціально-філософська категорія, вона відображає суспільні цінності; спирається на філософські принципи моралі та права; виступає категорією соціальної та правової культури, що поєднує нормативне (право) та аксіологічне (мораль).

Висновки до другого розділу

1. З'ясовано, що генеза адвокатської етики обумовлена соціальними змінами, перетворенням держави, соціуму та адвокатури як соціального інституту. Релігійна, світська мораль виступають факторами впливу на адвокатську етику. Протягом історичного розвитку соціуму відбувалась поступова кристалізація адвокатської деонтології – системи обов'язків адвоката та вимог до неї з боку соціального оточення. Врахування діалектики об'єктивного та суб'єктивного в адвокатській етиці є підґрунтям її вдосконалення. Адвокатська етика носить людиновимірний характер, прояви і межі якого поширювалися протягом еволюції людства. Історія адвокатської етики пов'язана зі становленням адвокатури як соціального інституту і пройшла кілька ключових сходинок, а саме: античний, середньовічний; ренесансний, етап нового часу, просвітницький, модерновий, сучасний етапи розвитку.

2. Визначено основні лінії впливу правової системи суспільства на адвокатську етику: *законодавче регулювання; судова практика та система правосуддя; міжнародні стандарти та принципи; моральні вимоги та суспільна довіра.*

3. З'ясовано, що як різновид *професійної етики*, адвокатська етика має такі риси: – *зв'язок з певним видом активності людини – адвокатською діяльністю; - моральне регулювання взаємовідносин в професійному колі; – ситуативний характер, зумовлений різноманітністю професійних комунікацій, випадків та необхідністю здійснювати моральний вибір; – аксіологічна та нормативна обумовленість, що знаходить свій вираз у вигляді оформлених та затверджених адвокатськими спільнотами етичних Правил.*

4. Доведено, що адвокатська етика має теоретичне підґрунтя у вигляді таких наукових концепцій як теорія *утилітаризму* (Дж. Бентам), *етика обов'язку* (І. Кант), *етика справедливості* (Аристотель, Д. Юм, Дж. Ролз, М. Сандел), *концепції соціальної відповідальності діяльності*, що складаються з таких підсистем як *теорія стейкхолдерів* (Е. Фріман), *піраміда Керролл*

(А. Керролл), *теорія корпоративного громадянства* (Дж. Елкінгтон), *теорія соціально відповідальних інвестицій* (П. Друкер, Г. Боуе), *теорія корпоративного егоїзму* (М. Фрідман). Значний вплив на адвокатську етику здійснюють і розповсюджені на той час в суспільстві ідеології (*світські та релігійні*). Вони торкаються різних галузей суспільного виробництва – економічної, соціальної, духовної і впливають на створення моральних стандартів та норм поведіння людини в соціумі.

5. З'ясовано *категоріальне коло* адвокатської етики – честь, гідність, справедливість, свобода, незалежність, моральні зобов'язання, професійна компетентність, адвокатська таємниця, совість. Уточнено *моральні засади* адвокатської діяльності: незалежність, конфіденційність, чесність і добросовісність, професійна компетентність, пріоритет інтересів клієнта.

6. З'ясовано, що *адвокатська етика* похідна від адвокатської діяльності, структуру якої складають наступні елементи: *суб'єкт (адвокат)*, *об'єкт (клієнт)*; *мета* (консультація, захист прав і свобод), *мотив* (прагнення досягти справедливості, отримання гонорару як спосіб заробітку); *засоби діяльності* (знання чинного законодавства та адвокатської етики), які використовуються адвокатом для впливу на клієнта та судову систему; *результат діяльності* (захист прав і свобод клієнта, мінімальний судовий вирок чи виправдання клієнта).

7. Визначено, що *адвокатська етика* – це *соціально-філософська категорія*, яка відображає одну із складових процесу врегулювання суспільних відносин за допомогою сукупності професійних моральних норм і принципів. Адвокатська етика регулює поведінку адвоката у відносинах із клієнтами, судами, колегами та суспільством у цілому. Адвокатська етика – це корпоративно встановлені правила належної поведінки адвоката, які застосовуються у випадках, коли правові норми не мають чітких вказівок. Адвокатська діяльність носить соціальний характер, бо завжди відбувається в певній соціокультурній системі: адвокат взаємодіє з клієнтом, судом, державними інституціями та громадськістю. Етичні норми адвоката

формується не ізольовано, а як відображення суспільних цінностей – справедливості, свободи, рівності, довіри. Адвокатська етика та діяльність адвоката виконують важливу соціальну функцію: врегулювання суспільних відносин, забезпечення балансу між інтересами окремої особи та суспільним справедливості, свободи та відповідальності. Це не лише набір правил поведінки адвоката, а ціннісна система, що визначає сенс професії – служіння праву та людині. Адвокатська етика є частиною соціальної та правової культури, яка поєднує нормативне (право) та аксіологічне (мораль). Як соціально-філософська категорія, адвокатська етика: – поєднує нормативний рівень (правові та професійні стандарти) та ціннісний рівень (моральні принципи, гуманістичні ідеали). Вона є мостом між правом і мораллю, що забезпечує легітимність і довіру до правової системи. Адвокатська етика – це форма практичної етики, яка конкретизує загальні моральні принципи у сфері правозахисту.

8. Підкреслено, що вольовий компонент в діяльності адвоката, його стресостійкість відіграють важливу роль. Адвокат певною мірою грає роль як актор, сховавши за професійною маскою справжнє ставлення до, можливо, негативних етичних сторін клієнта і будує комунікацію з ним відповідно до вимог адвокатської етики. Тому діяльність адвоката постійно супроводжують внутрішні моральні колізії між його укоріненими світоглядними та етичними настановами і ціннісними уподобаннями клієнтів. Зовнішньо в рамках адвокатської етики він демонструє доброзичливе прагнення й здібність допомогти клієнту захистити його права, надавши оптимальний варіант вирішення конкретної проблеми клієнта.

9. Адвокатська етика має людиновимірний характер, бо перш за все спрямована на захист прав, свобод та законних інтересів людини, досягнення справедливості у суспільних відносинах. Становлення процедури захисту прав і свобод людини зазнало тривалої еволюції: від морального обґрунтування до правового і етичного супроводу захисту прав людини. Людство дійшло висновку про те, що єдиним соціальним інститутом, здатним здійснити

функцію необхідного обмеження абсолютної свободи, є право як загальна, необхідна та єдино можлива форма свободи людей. А адвокатура здійснює захист прав і свобод людини згідно з чинним законодавством, його розумінням та переліком прав та свобод індивіда. Адвокатська етика визначає правила поведінки адвоката, які не визначаються правом. Механізм адвокатського захисту права і свободи передбачає наявність сукупності методів і способів, обумовлених, встановлених чинним внутрішньодержавним і міжнародним законодавством. Але в умовах воєнного стану в Україні захист адвокатом прав і свобод людини ускладнюється і звужується використання адвокатської етики через правове обмеження конституційних прав і свобод особи. Усталена в країні практика захисту прав та свобод людини не знайшла повністю схвалення у громадськості щодо визначення правомірності та виправданості обмеження прав та свобод людини (це стосується форм мобілізації чоловіків (так звана «бусіфікація»), позасудового покарання людини через застосування до неї санкцій; блокування доступу до певних інформаційних ресурсів, позасудової заборони владними соціальними суб'єктами деяких форм культурної активності людини).

РОЗДІЛ 3

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ ТА ЇЇ ЗМІСТОВНА НАПОВНЕНІСТЬ

Тенденцією розвитку суспільних відносин в останні десятиліття є їх регіоналізація в нормативно-правовому аспекті. В цьому плані європейські агенції та професійні осередки при розробці національних правових норм відштовхуються від кодексів, встановлених в спільному соціальному, в даному випадку, в європейському просторі. Для Правил адвокатської етики України таким канонем виступає Кодекс поведінки європейських адвокатів РАПЮТЕС (англ. – CCBE). Його змістовну характеристику та вплив на адвокатуру України, а також компаративний аналіз адвокатської етики в українському та чеському суспільствах ми розглянемо в наступному розділі.

3.1. Основні ідеї Кодексу поведінки європейських адвокатів РАПЮТЕС та його вплив на адвокатуру України

Розгляд впливу Кодексу поведінки європейських адвокатів на формування адвокатської етики почнемо з аналізу терміну «вплив». Поняття «вплив» має кілька взаємопов'язаних значень, тлумачення яких залежить від контексту цього слова. Основне значення терміну «вплив» полягає в наступному. Це дія або здатність змінювати щось або когось – це може бути фізичний, психологічний, соціальний, політичний чи ідейний вплив. Наприклад, вплив середовища на поведінку людини. У соціальному та політичному контексті вплив позначає силу влади, авторитету або престижу, що дозволяє керувати або спрямовувати дії інших. Наприклад, вплив держави на економіку або вплив політичного лідера на громадську думку. Ідейний вплив обумовлює наступність, спадкоємність у використанні тотожних світоглядних, правових, аксіологічних настанов, норм при створенні схожого документа або кодексу в іншій соціокультурній системі або країні. У науковому контексті поняття «вплив» трактується як чинник, фактор, що

викликає зміни в явищі, системі або процесі. Синонімами терміну «вплив» виступають слова дія, діяння, авторитет, престиж, ефект, відгук, позначення. Це поняття часто використовується для опису непрямой сили, яка змінює хід подій, думки або стан речей без прямого контролю. У філософії термін «вплив» позначає не просто зовнішнє втручання, а виступає онтологічною та епістемологічною категорією, яка визначає як ідеї, настанови, концепти та мислення формують реальність, впливають на створення певного документу чи тексту. Так, такий напрям філософії як постмодернізм аналізує процес, як правові системи закріплюють владу, соціальні структури. Вплив тут – це здатність філософії виявляти приховані механізми влади та пропонувати альтернативні моделі справедливості.

Сучасна філософія права інтегрується з соціологією, етикою, економікою, впливаючи на формування правової політики, прав людини та глобальних норм. Вплив у правових системах сучасності – це механізм взаємодії норм, культур, ідеологій та інституцій, що формують правову реальність. Сучасні правові системи зближуються через глобалізацію, але зберігають національну специфіку. Вплив тут – це взаємне проникнення правових культур, що змінює структуру норм і принципів. Це означає, що правова система не ізольована, а впливає на суспільство через ідеї, цінності та практики. Сучасне право реагує на транснаціональні корпорації, екологічні загрози, міжнародну злочинність. Тут вплив – це адаптація норм до нових форм буття. Філософія впливає на право через концепти справедливості, свободи, рівності, критичний аналіз норм і практик, формування правових доктрин і принципів. Право впливає на філософію через реальні кейси, що ставлять нові етичні та онтологічні питання, через інституційні рамки, які обмежують або стимулюють філософське мислення.

Вплив певних ідейних настанов європейського ареалу на певний територіальний простір, в даному випадку на український, веде до уніфікації етичних норм та регуляторів адвокатської діяльності в Європі [63].

Зазначимо, що уніфікація правових, етичних норм та регуляторів адвокатської діяльності в європейському просторі розпочалась в Європі ще в 80 роках минулого століття. Адвокатська спільнота Європи в 1960 році заснувала ССВЕ (Council of Bars and Law Societies of Europe) – Раду адвокатських палат і юридичних товариств Європи (РАПЮТЕ) для представлення інтересів юридичної професії в Європі. Виникнення Європейського Союзу, створеного у 1950-х роках, обумовило необхідність у єдиній етичній базі адвокатської діяльності у зв'язку з розширенням транскордонної юридичної практики та гармонізацією правових стандартів у рамках Європейського Союзу. ССВЕ (Рада адвокатських палат і юридичних товариств Європи) об'єднує понад 1 мільйон адвокатів з 46 країн і активно бере участь у формуванні правової політики Європи, зокрема в питаннях адвокатської етики, цифровізації правосуддя, доступу до правової допомоги тощо [117].

Які ж *етапи* в своєму становленні пройшов Кодекс поведінки європейських адвокатів РАПЮТЕ (Ради адвокатських палат і юридичних товариств Європи)? В 1998 році було прийнято першу версію Кодексу поведінки адвокатів Європи, в якій викладаються основоположні принципи, адвокатської етики. В 2006 році Кодекс поведінки європейських адвокатів РАПЮТЕ (англ. – ССВЕ) переглядається з метою зобразити зміни у правовому середовищі Європи та внести більшу чіткість та ясність до обов'язків юристів. В цей період Радою адвокатських палат і юридичних товариств Європи (РАПЮТЕ) була прийнята ХАРТІЯ основних принципів європейської адвокатської професії, зміст основних принципів якої став складовою Кодексу поведінки європейських адвокатів. Вона містить перелік з 10 принципів, загальних для всієї європейської адвокатської професії. В 2016 році було внесено додаткові виправлення в Кодекс РАПЮТЕ для вирішення сучасних проблем [117]. В 2020-2021 роках було удосконалено основні розділи Хартії та Кодексу поведінки європейських адвокатів. На офіційному сайті Ради адвокатських палат і юридичних товариств Європи (ССВЕ - РАПЮТЕ) станом

на 13.08.2025 викладений Кодекс поведінки європейських адвокатів ССВЕ (РАПЮТС) в редакції 2021 року, який пропонує національним версіям адвокатської етики *модельний (зразковий)* варіант тих чи інших принципів (статей) адвокатської етики, які були остаточно сформовані в період с 2017 по 2021 роки. Тому саме цей варіант Кодексу поведінки європейських адвокатів ССВЕ (РАПЮТС) [129] ми і проаналізуємо в нашій дисертаційній роботі його вплив на становлення Правил адвокатської етики України.

Відзначимо, що на становлення Правил адвокатської етики в Україні вплинуло багато факторів – історичних, соціальних, ідейних. Формування адвокатської етики в Україні – це тривалий та багатоступеневий процес, що охоплює як історичні впливи, так і сучасні правові трансформації. Можна виокремити наступні етапи становлення адвокатської етики. *Перший етап – Історичне підґрунтя формування адвокатської етики (XIV–XIX століття)* – це з’ясування історичних передумов створення адвокатської етики в Україні. В 1383 році – поява у львівських актових книгах перших згадок про адвокатів (прокураторів); у XVI-XVII століттях Литовські Статути вводять поняття «приятель» і «заступництво у речах» як форми адвокатської діяльності в той час; в 1638 році Варшавський сейм створює органи адвокатури, вводить етичні норми та види покарання за їх порушення (аж до смертної кари за змову з опонентом) [91].

Другий етап стосується *формування професійної етики в СРСР*. У радянський період адвокатура була повністю підконтрольна державі, а етичні норми регулювались переважно внутрішніми інструкціями. Адвокатура існувала без самостійного кодексу адвокатської етики.

Третій етап знаменує *початок незалежного етичного регулювання в Україні (1990–1999 роки)*. Так, в 1990 році відбувся установчий з’їзд Співки адвокатів України, який закладає ідею розробки адвокатського етичного кодексу. В 1995-1996 роках було створено робочу групу, яка осмислила та узагальнила вітчизняні традиції та міжнародні стандарти щодо адвокатської етики та готувала проект правил адвокатської етики. В 1997-1998 роках

створений проект правил адвокатської етики проходить експертизу в міжнародних організаціях (в Раді Європи, в Раді адвокатських палат і юридичних товариств Європи – ССВЕ). В 1999 році Вища кваліфікаційна комісія адвокатури України затверджує перші Правила адвокатської етики [6].

Четвертий етап характеризується міжнародною інтеграцією та оновленням *Правил адвокатської етики (2000–2020 роки)*. В цей період відбувається вступ до міжнародних організацій (ІВА – Міжнародна адвокатська асоціація, ССВЕ – Рада адвокатських асоціацій та юридичних товариств Європи), що стимулює адаптацію українських правил адвокатської етики до європейських стандартів. Відбувається впровадження в Правила адвокатської етики України принципів доброчесності, чесності, незалежності, конфіденційності та гідності професії.

На п'ятому етапі в тканину Правил адвокатської етики України проникають сучасні новели (2020 рік – дотепер), відбувається обговорення нових принципів, таких як репутація, прозорість, цифрова етика. В цей період здійснюється вплив рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) на тлумачення етичних норм (наприклад, *Lekavičienė v. Lithuania*). Національна асоціація адвокатів України (НААУ) активно проводить семінари, круглі столи та оновлює правила адвокатської етики [6].

Як ми бачимо, становлення вітчизняної адвокатської етики відображає довготривалий процес поступової еволюції правової культури України.

Чинний варіант Правил адвокатської етики України затверджено Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року і на цей час Правила адвокатської етики діють зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 року [90].

Зазначимо, що Кодекс поведінки європейських адвокатів також пройшов тривалий період становлення та удосконалення. Його перший базисний, основоположний варіант був прийнятий на пленарній сесії Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (ССВЕ – Council of Bars and Law Societies of Europe) ще 28 жовтня 1988 року. Подальші його зміни

відбувалися 28 листопада 1998 року, 6 грудня 2002 року, 19 травня 2006 року, а також в 2016 і в 2021 роках. Метою Кодексу виступало завдання уніфікувати етичні стандарти для адвокатів, які здійснюють діяльність у межах Європейського політико-економічного простору.

Оновлення Кодексу поведінки європейських адвокатів відбувалися поступово, але деякі зміни справді стали суттєвими – вони відображають трансформацію професії адвоката в умовах цифровізації, глобалізації та зростання ролі прав людини.

Ключові новації торкалися наступних аспектів в діяльності адвоката: – *розширення принципу «подвійної деонтології»*, що позначає, що адвокат, який діє в іншій юрисдикції, має дотримуватись етичних норм як своєї країни, так і країни, де він працює; – *уточнення правил щодо конфлікту інтересів*, що стало особливо важливим у контексті транскордонної правової допомоги і допоможе визначено чіткіші критерії, коли адвокат не має права представляти клієнта, якщо це суперечить інтересам іншого клієнта, навіть у різних справах; – введено обмеження на агресивну або оманливу рекламу, дозволено лише інформативну рекламу, яка не порушує гідність адвокатської професії; – визнання цифрової етики, врахування викликів онлайн-комунікації, збереження конфіденційності в цифровому середовищі, використання електронних доказів; – рекомендація щодо гонорару у спадкових справах, зокрема, якщо адвокат помер, а інший завершив справу, рекомендовано розраховуватися з родиною першого, навіть якщо це не передбачено договором, бо це прояв етичної солідарності та поваги до професії. Ці зміни в змістовному наповненні демонструють, що Кодекс поведінки європейських адвокатів – не застиглий документ, а живий етичний інструмент, який адаптується до нових викликів адвокатської практики і суспільного розвитку.

Розглянемо ідейний вплив Кодексу поведінки європейських адвокатів [129] на Правила адвокатської етики України [90]. Кодекс поведінки європейських адвокатів РАПЮТЕ (далі по тексту – Кодекс) складається з преамбули та 6 розділів і викладено на 25 сторінках. В свою чергу Правила

адвокатської етики України (далі по тексту – Правила) складаються з 11 розділів та 70 статей.

В Преамбулі Кодексу, перш за все, зазначається, що адвокати відіграють центральну роль у здійсненні правосуддя в країні. «Вони захищають права громадян, надаючи їм допомогу та представляючи їхні інтереси, а також забезпечують зв'язок між громадянами та судами. У цій якості вони відіграють ключову роль у забезпеченні довіри громадськості до дій суддів, місія яких є основною в демократичній системі, що ґрунтується на верховенстві права» [129, с. 4]. Визначивши місце адвоката в суспільстві, в Преамбулі зазначається, що однією з головних цілей Ради адвокатських палат і юридичних товариств Європи (РАПЮТЕ) є представлення інтересів своїх членів з усіх питань, що становлять взаємний інтерес та пов'язані зі здійсненням адвокатської діяльності, розвитком права та практики в галузі верховенства права та відправлення правосуддя. Рада адвокатських палат і юридичних товариств Європи (РАПЮТЕ) вважає, що Кодекс поведінки європейських юристів встановлює загальні правила, що застосовуються до всіх юристів з Європейського Союзу, Європейської економічної зони, Швейцарської Конфедерації та Сполученого Королівства, а також асоційованих країн та країн-спостерігачів, незалежно від їх приналежності до адвокатської асоціації або юридичної асоціації щодо їх транскордонної практики. Зазначимо, що Рада адвокатських палат і юридичних товариств Європи (ССВЕ) є міжнародною некомерційною асоціацією, що об'єднує адвокатські палати країн ЄС та Європи загалом.

Ця організація веде всебічну діяльність, спрямовану на захист інтересів адвокатів та демократичних цінностей правової держави. Україна представлена в РАПЮТЕ через Національну асоціацію адвокатів України (НААУ), яка є офіційним членом РАПЮТЕ (ССВЕ). Завдяки цьому українські адвокати можуть брати участь у європейських професійних дискусіях адвокатів, отримувати підтримку та доступ до міжнародних правових стандартів. РАПЮТЕ активно підтримує українських адвокатів, особливо

після початку повномасштабної війни, зокрема через рекомендації щодо визнання кваліфікації українських адвокатів у країнах Європейської Союзу (ЄС). Сумісна діяльність РАПЮТЕ та НААУ сприяла розробленню професійних документів, потрібних Україні для вдосконалення адвокатури і адвокатської етики, а також веде до спрощення доступу українських адвокатів до юридичної практики в Європі.

У Преамбулі до Правил адвокатської етики України зазначено, що вони спрямовані на уніфіковане фіксування традицій і практики української адвокатури у питанні тлумачення норм адвокатської етики, а також загальноприйнятих те деонтологічних принципів і правил, встановлених у міжнародному адвокатському середовищі. Підкреслюється, що правила є обов'язковою системою орієнтирів для адвокатів при практичному узгодженні їхніх численних професійних прав та обов'язків відповідно до статусу адвокатури, її основних завдань і принципів діяльності, визначених Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законодавчими актами. Крім того, вони встановлюють єдину систему критеріїв для оцінки етичних аспектів поведінки адвоката, що узгоджуються за вимогами Преамбули Європейського кодексу [90].

В Кодексі розглядаються основні принципи здійснення адвокатської діяльності. Перший розділ основної частини Кодексу називається «Зразкова стаття про незалежність» (Model Article on Independence). В цьому розділі аналізується такий принцип адвокатської діяльності як *незалежність*. Як же поняттєво тлумачиться цей принцип в Кодексі? Зазначається, що ключова роль положення про незалежність дається в Хартії основних принципів європейської юридичної професії від 25 листопада 2006 року і Кодекс поведінки європейських адвокатів виходить з такого ж розуміння незалежності [129, с. 6]. Пропонується розуміти незалежність як обов'язковий принцип адвокатської діяльності, тобто проголошується незалежність адвоката та свобода адвоката вести справу клієнта. Кодекс підкреслює, що адвокат повинен бути політично, економічно та інтелектуально вільним у

здійсненні своєї діяльності з консультування та представництва клієнта. Згідно Кодексу адвокат повинен бути незалежним від держави та інших впливових інтересів; якщо адвокат хоче користуватися довірою третіх осіб та судів, він також повинен залишатися незалежним від свого клієнта. Кодекс підкреслює, що суспільству потрібно гарантувати незалежність адвокатів у виконанні їхніх професійних обов'язків без будь-яких неналежних обмежень, впливу, спонукання, тиску, погроз чи втручання, прямого чи непрямого, будь-якого роду або з будь-якої причини.

Кодекс поведінки європейських адвокатів підкреслює, що «незалежність необхідна: для того, щоб адвокати могли належним чином захищати клієнтів від держави та для захисту адвокатів від ототожнення з клієнтами, для побудови довіри між адвокатами та їхніми клієнтами, для збереження верховенства права» [129, с. 6]. Під час здійснення своєї професії адвокат повинен бути незалежним, вільним від впливу, який може виникати і з його особистих інтересів або в результаті зовнішнього тиску. Незалежність згідно Кодексу означає, що адвокати: – можуть вільно подорожувати та консультуватися зі своїми клієнтами як у своїй країні, так і за кордоном; – не повинні зазнавати погроз судового переслідування або адміністративних, економічних чи інших санкцій за будь-які дії, вжиті відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етики; – повинні бути вільними від зовнішнього тиску; – не повинні поступатися своїми професійними стандартами, щоб догодити клієнту, суду, третім особам або органам державної влади [129, с.7].

Щодо питання тлумачення незалежності адвоката цю проблему в українському контексті розглянуто у розділі II статті 6 Правил, де наведено таке ж трактування незалежності, як і в європейському Кодексі. Зокрема, наголошується на тому, що для належного виконання адвокатської діяльності потрібна максимальна незалежність адвоката у реалізації його професійних прав і обов'язків, що забезпечує його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в процес надання професійної правової допомоги,

здійснення захисту або представництва інтересів клієнта, зокрема, з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від власних особистих інтересів [90].

Наступна проблема, яка розглядається в другому розділі Кодексу поведінки європейських адвокатів, присвячена *проблемі конфлікту інтересів*. Назва другого розділу - Зразкова стаття про конфлікт інтересів (Model Article on Conflict of Interests). В ньому зазначається, що адвокат не може:

- надавати допомогу чи діяти від імені двох або більшої кількості клієнтів у разі конфлікту їхніх інтересів;
- за наявності конфлікту між інтересами клієнта та особистими інтересами самого адвоката;
- якщо адвокат раніше розглядав справу як державний службовець, суддя, арбітр чи медіатор;
- як особа, що вирішувала спір в іншій формі альтернативного врегулювання спорів [129, с. 8].

В Кодексі підкреслюється, що тільки адвокату, який вільний від будь-яких конфліктів інтересів, довіряє клієнт і у громадському сприйнятті від адвоката очікується уникнення навіть найменшої видимості представництва конфлікту інтересів. Тільки так адвокат, згідно Кодексу, здатний надавати правову допомогу, яка потрібна клієнту.

Проблема конфлікту інтересів тісно пов'язана з іншими центральними ключовими принципами юридичної професії і адвокатської етики, такими як конфіденційність та незалежність. В Кодексі підкреслюється, що адвокату не лише забороняється надавати допомогу клієнту, якщо дійсно існує конфлікт інтересів, але й ця заборона діє і у випадках, якщо існує значний ризик виникнення конфлікту інтересів у майбутньому, тому адвокат зобов'язаний постійно оцінювати конфлікт інтересів [129, с. 8]. Тепер проаналізуємо як ця проблема вирішується в Правилах. Вона розглядається в статті 9 (Неприпустимість конфлікту інтересів) Правил.

Згідно з цією статтею, конфлікт інтересів тлумачиться аналогічно. У

правилах це суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками перед клієнтом, яка може вплинути на об'єктивні чи неупередженість під час виконання професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення дій у адвокатській діяльності. Правила вводять нову вимогу, порівняно з кодексом, яка полягає в отриманні письмової згоди адвоката від клієнтів, між якими виник конфлікт інтересів, або коли інтереси конфлікту суперечать власним інтересам адвоката. Зазначається, що без такої письмової згоди адвокат не може представляти, захищати клієнта чи надавати йому професійну правову допомогу [90].

Важливим питанням європейського Кодексу виступає *проблема конфіденційності*, яка як принцип адвокатської етики розглядається в третьому розділі (Model Article on Confidentiality) Кодексу поведінки європейських юристів. Конфіденційність визначається як фундаментальний принцип правосуддя. В Кодексі зазначається, що «якщо клієнт не може бути впевнений, що факти та думки, які він чи вона довіряє адвокату, будуть суворо конфіденційними, довіра між клієнтом та його чи її адвокатом буде порушена» [129, с. 12]. Конфіденційність, згідно Кодексу, повинна розглядатися необмеженою в часі і вона залишається чинною навіть після припинення дії договору з клієнтом. Незалежно від джерела інформації, що надається адвокату його клієнтом або отримується адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності, адвокату треба знати, що конфіденційність повинна поширюватися на будь-яку інформацію про клієнта та його справу довічно.

Конфіденційність охоплює, без обмежень, усну, цифрову та письмову інформацію. «Конфіденційність також поширюється на всі документи, підготовлені адвокатом, на всі документи, передані адвокатом своєму клієнту, та на всі повідомлення між ними» [129, с. 13]. Конфіденційність як принцип права застосовується як у судовому процесі, так і в консультуванні клієнта. Але в Кодексі зазначається, що вище перелічене тлумачення конфіденційності не забороняє адвокату розголошувати конфіденційну інформацію третім

особам, зокрема органам державної влади та судам, за умови, що адвокат переконався, що:

- таке розкриття відповідає найкращим інтересам клієнта;
- клієнт погоджується на таке розкриття;
- жодні застосовні положення не забороняють таке

розкриття [129, с. 13].

Допускається ситуація, коли адвокат має право розголошувати конфіденційну інформацію. Це стосується ситуацій, в яких виникає провадження між адвокатом та його клієнтом або у провадженні проти адвоката. Але тільки за умови, що таке розкриття необхідне для такого провадження та існує прямий зв'язок між таким провадженням та отриманням адвокатом такого доручення від свого клієнта. Провадження включають судові, адміністративні, професійні та альтернативні процедури врегулювання спорів. Також, згідно Кодексу, адвокат повинен забезпечити, щоб всі, з ким він співпрацює під час здійснення своєї професійної діяльності, дотримувалися конфіденційності протягом всього життя [129, с. 14-15].

Стосовно того, як трактується ця проблема в українських правилах адвокатської етики, то відповідно до статті 10 (Конфіденційність) Правил, збереження адвокатом конфіденційності будь-якої інформації, визнаної предметом адвокатської таємниці, законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», або що становить персональні дані фізичної особи, захищені законодавством про захист персональних даних, є правом адвоката перед усіма суб'єктами права, які можуть вимагати її розголошення, та обов'язком щодо клієнта є осіб, які ця інформація стосується [90]. В українській інтерпретації конфіденційності акцентується дуалізм права і обов'язку адвоката щодо цієї етичної норми. На відміну від Кодексу, Правила також використовують термін «адвокатська таємниця». Вважається, що поняття «конфіденційна інформація» має радше американське походження, є запозиченим до європейської адвокатської термінології, тому Кодекс обмежується лише ним. Натомість національні правила, зокрема правила

адвокатської етики України, застосовують такі поняття як «таємниця» та «конфіденційність».

Наступним питанням Кодексу є *проблема відносин з клієнтами*. Цей аспект адвокатської етики розглядається в четвертому розділі документу (Model Article on Relations with Clients). Виокремлюються такі аспекти:

- вимога до адвоката діяти в найкращих інтересах клієнта;
- вимога до компетентності та навичок адвоката;
- вимога ретельності (реагування, доступності) адвоката;
- вимога дотримуватися адвокатом рішень клієнта щодо цілей юридичного представництва та ведення справи;
- заборона сприяння у протиправній діяльності;
- спілкування з протилежними сторонами;
- припинення представництва;
- вручення документів після припинення дії доручення;
- обов'язок інформувати про наявність правової допомоги [129, с. 16-21].

У правилах адвокатської етики України відносини адвоката за клієнтом детально регулюються у третьому розділі (статті 14-41). Базуючись на етичних принципах Кодексу, Правила розкривають різні аспекти взаємодії адвоката за клієнтом. Вони визначають підстави для надання правової допомоги, кола осіб, від яких адвокат може прийняти доручення, наголошують на необхідності компетентності та добросовісності при прийнятті доручення, також на обов'язку інформувати клієнта про хід справи. Правила, як і кодекс, забороняють адвокату приймати доручення, якщо бажаний клієнтом результат чи запропоновані ним засоби є незаконними або виходять за межі професійних повноважень адвоката. Вже на етапі прийняття доручення адвокат зобов'язаний уникати конфлікту інтересів. Порівняно з Кодексом, Правила охоплюють ширше коло ситуації, зокрема етичні норми взаємодії з недієздатними чи обмежено дієздатними клієнтами, а також обов'язки адвоката при припиненні договору з клієнтом.

Значне місце в Кодексі поведінки європейських адвокатів ССВЕ займає *проблема гонорару адвоката*. Вона розглядається в п'ятому розділі Кодексу (Model Article on Fees). Європейська модель визначення гонорару адвокатів ґрунтується перш за все на принципі свободи адвоката домовлятися про оплату з клієнтом. Також, висувається вимога щодо визначення розміру гонорару або принаймні окреслення факторів, які будуть використовуватися при розрахунку гонорару, до початку надання юридичних послуг. Йде мова в Кодексі і про вимогу про те, що гонорар адвоката має бути розумним. Останнє можна трактувати як врахування адвокатом фінансових можливостей та ресурсів клієнта. Адвокат повинен укладати з клієнтом лише ті угоди про гонорар, які є законними та які адвокат вважає відповідними потребам та інтересам клієнта. При цьому треба визначати фактори, які можуть бути враховані при встановленні розміру оплати за адвокатську роботу. Акцентується в Кодексі увага на тому, що судові витрати та збори має нести клієнт, а відсутність оплати адвокату за його працю є підставою для розірвання доручення. Висувається також заборона на розподіл гонорарів з особами, які не є юристами [129, с. 23]. В українських Правилах детально визначається обставини визначення гонорару і проглядається вплив європейського Кодексу.

Зокрема, в українських Правилах адвокатської етики стаття 18 (Гонорар) наголошується, що адвокат має право в розумних межах самостійно визначати розмір гонорару, де остаточна його величина встановлюється за згодою з клієнтом. Форма оплати, фіксована сума, погодинна ставка, підстави для її зміни, порядок сплати та умови повернення фіксуються в договорі про надання правової допомоги. У разі безоплатної правової допомоги адвокат отримує винагороду виключно від держави в порядку та розмірах, які передбачені чинним законодавством. Це підкреслює підтримку державою адвокатської праці та можливість кожній людині мати правий захист своїх прав, свобод та інтересів незалежно від фінансового становища [90].

В останньому розділі Кодексу поведінки європейських адвокатів ССВЕ – (Model Article on Relations between Lawyers) – розглядається проблема

взаємин між адвокатами. Зазначається, що адвокати повинні поводитися так, щоб інші адвокати, і зокрема їхні опоненти, та керівництво їхньої адвокатської колегії, могли завжди їм довіряти. Адвокати повинні ставитися один до одного з повагою. Якщо адвокат доручає колезі діяти від імені клієнта в певній справі, то він не має жодних етичних зобов'язань щодо сплати гонорару такого колеги понад те, що може вимагатися законом [129, с. 25].

Розділ VI Правил адвокатської етики України присвячено відносинам між адвокатами. Він охоплює загальні етичні принципи взаємодії адвокатів, конкретні етичні аспекти їхніх відносин та дозволені форми реакції адвоката на протиправні чи неетичні дії колеги. Відносини між адвокатами мають ґрунтуватись на взаємоповазі, дотриманні професійних прав і гарантії адвокатської діяльності, принципах адвокатури, визначених законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правилами, рішеннями З'їзду адвокатів, актами РАУ та НААУ. Адвокати в Україні зобов'язані визнавати професійний статус іноземних адвокатів, які працюють в Україні відповідно до цього закону, та ставитись до них з повагою як до колег [88].

У Правилах адвокатської етики детально описано численні ситуації взаємодії між адвокатами з акцентом на те, що адвокат в Україні не повинен допускати по відношенню до колег: висловлювання, які принижують його чесність і гідність, шкодять діловій репутації, є нетактовними чи принизливими; поширення свідомо неправдивих відомостей про нього, спроб переконати клієнта іншого адвоката розірвати договір про надання професійної правової допомоги; спілкування з клієнтом колеги без його згоди щодо доручення, яке виконується; намагання укласти договір про правову допомогу з особою, яка звернулась до іншого адвоката, адвокатського бюро чи об'єднання; умисного ведення іншого адвоката оману щодо справи, в якій вони обидва беруть участь. Правила також значно ширше за кодекс висвітлюють норми відносин адвоката з іншими органами та особами під час професійної діяльності (Розділ V) і правила адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності (Розділ VII) [90].

У Правилах адвокатської етики України, на відміну від європейського Кодексу, детально прописані рекомендації щодо дотримання норм адвокатської етики під час використання Інтернету (Розділ VIII). Допускається участь адвоката в соціальних мережах, інтернет-форумах та інших онлайн-формах спілкування, але він може публікувати чи коментувати лише ту інформацію, яка не шкодить авторитету адвокатури загалом. Водночас використання адвокатом соціальних мереж, форумів чи інших інтернет-платформ має відповідати принципам незалежності, професійності, відповідальності, чесності, стриманості й коректності, гідності, уникнення дискримінації, толерантності і терпимості, корпоративності, збереження суспільної довіри та конфіденційності [90].

Отже, можемо зробити висновок про європейську спрямованість ідейних настанов Правил адвокатської етики України, їх послідовність європейським цінностям облаштування сучасного суспільства та організації адвокатури як необхідної складової організації суспільного життя [61]. Зазначимо, що українські Правила мають ширшу структуру, присутня докладна деталізація можливих обставин адвокатської діяльності, європейський Кодекс – більш лаконічний і спрямований на вирішення загальних випадків адвокатської практики. *Спільними рисами* є використання загальних принципів адвокатської етики (незалежність, конфіденційність, добросовісність, лояльність); спрямованість на захист прав людини, сприяння верховенству права; конфіденційність розглядається як обов'язок адвоката, порушення якого веде до дисциплінарної відповідальності. Правила адвокатської етики України розглядають Кодекс ССВЕ як додаткове джерело норм. *Відмінності* між Кодексом поведінки адвоката ССВЕ та Правилами адвокатської етики торкаються взаємодії з іноземними адвокатами. Кодекс ССВЕ регулює поведінку при транскордонній діяльності, а Правила адвокатської етики України визнає ССВЕ як орієнтир у міжнародній практиці, але не регулює її безпосередньо. Норми Кодексу ССВЕ носять рекомендаційний характер, але визнаються в багатьох країнах, норми Правил

адвокатської етики України обов'язкові для всіх адвокатів України. Втілення в тканину Правил адвокатської етики України європейських етичних норм адвокатської діяльності сприяє подальшому просуванню країни в лоно Європейського Союзу та соціально-конструктивним відносинам українських адвокатів з адвокатами європейського політико-економічного простору, що не заперечує подальше вдосконалення відповідно до європейського зразка категоріального кола Правил адвокатської етики України.

Компаративному аналізу адвокатської етики в українському та чеському суспільствах буде присвячений наступний розділ дисертаційної роботи.

3.2. Компаративний аналіз адвокатської етики в українському та чеському суспільствах: спільне та відмінне

Розглянемо спочатку основні засади здійснення адвокатської діяльності та особливості адвокатської етики у *Чеській Республіці*. Відповідно до ст. 37 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки [148] кожен має право на кваліфіковану юридичну допомогу. Відповідно до статті 24 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) Чеської Республіки [160] особа у цивільному процесі може представляти свої інтереси самостійно або за допомогою представника на підставі довіреності. Як представник позивача або відповідача можуть виступати різні особи, серед яких є і *адвокат*. В даний час основним документом, що регулює діяльність адвокатів та адвокатських об'єднань, є Закон Чеської Республіки «Про адвокатуру» № 85/1996 від 13 березня 1996 (Закон про адвокатуру) [161]. Адвокат зобов'язаний сплачувати щорічні членські внески на діяльність ЧАК (Чеська адвокатська палата) у розмірі 10 600 чеських крон (актуальна сума внеску на 2026 рік, приблизний еквівалент в доларах США складає 510 доларів) та обов'язкові внески до соціального фонду ЧАК у розмірі 500 чеських крон (актуальна сума внеску на 2026 рік, це приблизно 24 долари США). Окрім чеських адвокатів, юридичні послуги в Чеській Республіці мають право надавати також «європейські адвокати» та адвокати з третіх держав. З моменту вступу Чеської Республіки

до Європейського Союзу (1 травня 2004 року) особливий статус мають так звані «європейські адвокати» [63]. Відповідно до ст. 2 Закону про адвокатуру ними можуть бути громадяни, які:

1) є громадянами однієї з держав-членів Європейського Союзу, держав-членів Угоди про Європейський Економічний Простір або Швейцарської Конфедерації (далі за текстом – держава походження) або громадянами іншої держави та постійно проживають в одній з держав походження;

2) отримали у державі походження право надавати юридичні послуги під професійним позначенням, що використовується в державі походження, оголошеним у повідомленні Міністерства юстиції № 121/2007 від 10 травня 2007 року [150].

Частина третя Закону про адвокатуру Чеської Республіки виділяє два види «європейських адвокатів»: а) європейський адвокат-візитер; б) осілий європейський адвокат. Існує низка обмежень, пов'язаних із діяльністю такого адвоката. *Європейський адвокат-візитер* не може бути членом адвокатського товариства чи компаньйоном адвокатської компанії. Він не має права брати участь у асамблеї і може обиратися до органів ЧАК. Крім того, адвокат-візитер не має права укладати договори купівлі-продажу нерухомості, заставні договори, предметом яких є нерухоме майно, та договори про переведення власності або оренди підприємства або його частини, якщо такі стосуються нерухомого майна. На додаток до цього адвокат не має права робити заяву про справжність підпису. Відповідно до статті 25а Закону про адвокатуру Чеської Республіки адвокат має право замінити офіційне засвідчення підпису, що вимагається спеціальними нормами, своєю заявою, що має таку ж правову силу, якщо він сам склав документ або якщо особа у присутності адвоката власноручно підписало його.

Осілим європейським адвокатом вважається європейський адвокат, якого внесено до списку європейських адвокатів, що ведеться у ЧАК. До осілого європейського адвоката практично у всіх випадках адекватно застосовуються положення Закону про адвокатуру Чеської Республіки та

станових норм про права та обов'язки адвокатів, а також положення спеціальних правових норм, якщо вони визначають права та обов'язки адвокатів згідно з роботою в адвокатурі. Осілий адвокат має право надавати юридичні послуги на території Чеської Республіки на постійній основі. Невелике обмеження його діяльності полягає в тому, що осілий європейський адвокат, маючи право брати участь в асамблеї, не може обиратися до органів ЧАК.

В Чехії адвокат має право на винагороду. Він може також отримати відповідний аванс [152]. Регулювання оплати праці адвокатів у Чехії здійснюється наказом Міністерства юстиції Чеської Республіки № 177/1996 «Про винагороди та компенсації адвокатів за надання юридичних послуг (адвокатський тариф)» [158].

Процеси глобалізації та європейської інтеграції впливають на ринок юридичних, зокрема адвокатських, послуг в багатьох країнах, і Чеська Республіка була серед них. З цієї причини в Законі про адвокатуру Чеської Республіки є норма, що дозволяє займатися юридичною професією не лише вітчизняним адвокатам, а й іноземним адвокатам. Основою національного законодавства вважаються правові настанови Європейського Парламенту та Ради ЄС про забезпечення постійної практики адвоката в державі-члені ЄС, відмінній від тієї, в якій він отримав свою кваліфікацію. В чеському правовому світі професія адвоката розуміється транснаціональною професією з міждержавним охопленням, і тому вважається, що необхідно поступово усувати перешкоди в правових системах незалежних держав, які б перешкоджали природному пересуванню представників юридичної професії та їхніх юридичних послуг. На основі вищезгаданих директив у Європейському Союзі поступово почав відбуватися процес взаємного визнання вищої освіти в галузі права та юридичних наук, а завершився цей процес гарантованою законодавством свободою ведення діяльності іноземних та європейських юристів в окремих країнах. Відповідно до вищезазначеного автор цієї дисертаційної роботи, магістр Вадим Лаврівський, склав

відповідний іспит на визнання і отримав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Чеській Республіці, його прізвище внесене в Реєстр Чеської адвокатської палати (обліковий номер 90389, статус - незалежний адвокат, іноземний; спеціалізація - міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, українське право) [84]. Адвокатська практика автора дисертації в Чеській республіці обумовила дослідницький інтерес до компаративного аналізу адвокатської етики в українському та чеському суспільствах, до з'ясування їх спільного та відмінного.

Чехія – це коротка назва країни, яка була офіційно затверджена урядом у 2016 році для використання в міжнародному контексті, зокрема в ООН, на спортивних змаганнях, картах, брендингу. Розглянувши в попередніх розділах генезу становлення адвокатської етики в Україні та її зміст, сконцентруємо нашу увагу, перш за все, на історичному підґрунті становлення Кодексу адвокатської етики в Чехії. Це довготривалий процес еволюції правничої професії, зокрема адвокатської, в контексті демократизації, європейської інтеграції та правової культури в Чехії. Можна виділити такі ключові етапи становлення адвокатської етики в Чехії:

1. *Історичне коріння* (до XX століття). Чехія, як частина Австро-Угорщини, успадкувала правову традицію, згідно з якою адвокатура була повністю регламентована імперськими законами. В цей період етичні норми адвокатів існували у вигляді професійних звичаїв, присяги адвоката, вимог до поведінки в суді.

2. *Період міжвоєнної Чехословаччини (1918–1938)*. Створення незалежної Чехословаччини сприяло формуванню національній професійній спільноті адвокатів. Були здійснені перші спроби кодифікувати етичні принципи адвокатської діяльності, хоча вони залишались фрагментарними, не систематизованими, розпорошеними по різних нормативно-правовим актам.

3. *Комуністичний період (1948–1989)*. Адвокатура була централізована, підконтрольна державі. Етика адвоката підпорядковувалась ідеологічним вимогам, а не принципам незалежності чи захисту прав людини. Кодекси

етики мали формальний характер і не гарантували автономії професії, самоврядування адвокатури.

4. *Оксамитовий розподіл (1989-1992).* Чехословаччина мирно розділилася на дві незалежні держави – Чехію та Словаччину. Ця подія відбулася 1 січня 1993 року і відома як Оксамитовий розподіл (Sametový rozvod), за аналогією з Оксамитовою революцією 1989 року, яка поклала край комуністичному режиму. У 1990-х роках Чехія приймає нові закони про адвокатуру, що закладають підґрунтя процесу відбудови демократичних інститутів, правової держави і незалежності адвокатської професії. У 1996 році було створено Чеську адвокатську палату (Česká advokátní komora) – самоврядний орган, який отримав право регулювати адвокатську етику.

5. *Прийняття сучасного Кодексу адвокатської етики* 31 жовтня 1996 року і набуття ним чинності 01.01.1997 року. Цей Кодекс діє й сьогодні. Кодекс адвокатської етики Чехії базується на: принципах незалежності, конфіденційності, добросовісності; європейських стандартах, зокрема Кодексі поведінки для адвокатів ЄС (CCBE Code of Conduct). Кодекс має силу внутрішнього нормативного акту, він обов'язковий для всіх адвокатів, і є основою їх дисциплінарної відповідальності.

6. *Актуалізація та гармонізація з європейським правом.* Після вступу Чехії до ЄС у 2004 році Кодекс був адаптований до норм Європейського Союзу. Регулярно оновлюється з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та рекомендацій ССВЕ.

Отже, Кодекс адвокатської етики Чеської адвокатської палати (Etický kodex České advokátní komory) був прийнятий 31 жовтня 1996 року. Він набрав чинності 1 січня 1997 року. Цей кодекс був затверджений Президією Чеської адвокатської палати відповідно до § 17 Закону Чеської Республіки «Про адвокатуру» і є обов'язковим для всіх адвокатів, зареєстрованих у Чеській адвокатській палаті [145]. Якщо Кодекс етики Чеської адвокатської палати був прийнятий Президією Чеської адвокатської палати (ČAK), то Правила адвокатської етики в 2012 році були затверджені Радою адвокатів України, а

зараз діють в Україні Правила адвокатської етики, що затверджені З'їздом адвокатів України (зі змінами від 15.02.2019 року) [90]. Що стосується правової сили цих документів, то Кодекс адвокатської етики в Чехії – це внутрішній нормативний акт Чеської адвокатської палати (ЇАК), обов'язковий для всіх адвокатів країни, в Україні – Правила адвокатської етики - обов'язкові для всіх адвокатів, згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [90].

Серед *відмінностей* між чеським Кодексом і українськими Правилами можна виокремити наступне. У них *різний історичний контекст*: Чеський кодекс був прийнятий одразу після ухвалення в Чехії Закону про адвокатуру (1996), тоді як українські Правила адвокатської етики – через 10 років після реформи адвокатури, а нині чинні Правила адвокатської етики, які були затверджені в 2019 році. Далі. *Модель регулювання*: У Чехії – саморегулювання через Чеську адвокатську палату (ЇАК); в Україні – через Національну асоціацію адвокатів України (НААУ), з окремими дисциплінарними палатами. *Міжнародна інтеграція*: Обидва документа, Кодекс і Правила, враховують стандарти Ради адвокатських асоціацій Європи (ССВЕ), але чеський – більш формалізований у цьому аспекті.

Етичний кодекс Чеської Республіки в поясненні під заголовком в офіційному документі (тексті) уточнює, що цей Кодекс встановлює правила професійної етики і *правила конкуренції адвокатів* Чеської Республіки. Зазначимо, що загальна структура Кодексу адвокатської етики Чехії складається з 4 частин, 5 розділів, 34 статей [145]. Якщо порівняти Кодекс етики адвокатів Чеської Республіки з українським аналогом, то викладення норм адвокатської етики в українських Правилах носить більше великий обсяг (70 статей), детальний характер висвітлення дається більш широкому колу можливих відносин адвоката з клієнтом, відносинам адвоката з органами досудового розслідування та адміністративної юрисдикції, відносинам адвокату з судом та іншими учасниками судового провадження.

Важливим є розглянути питання дисциплінарної відповідальності адвоката. І в українській, і в чеській адвокатурі існує дисциплінарна відповідальність адвоката. В Чехії дисциплінарна відповідальність адвоката (*kárná odpovědnost advokáta*) [147], викладена в нормативних джерелах, а саме в Законі № 85/1996 Sb. Чеської Республіки «Про адвокатуру», Етичному кодексі Чеської адвокатської палати (*České advokátní komory – ČAK*). Її суть полягає в тому, що це особлива форма адміністративної відповідальності, яка застосовується до адвокатів та адвокатських стажерів (*koncipientů*). Вона настає за завідоме або повторне порушення обов'язків, встановлених законом про адвокатуру, етичним кодексом або іншими професійними нормами. Серед типових порушень, що ведуть до кари адвоката в Чехії можна виділити: образливі висловлювання адвоката на адресу судді (порушення етичної поваги); невиконання адвокатом обов'язку інформувати клієнта про рішення суду та можливість апеляції; неправомірне використання коштів з адвокатської депозитної угоди; відповідальність адвоката за дії працівників його офісу. Каральне провадження ініціюється на підставі скарги або перевірки.

Вирішується Каральною комісією ČAK (Чеської адвокатської палати), яка складається з трьох членів. Можливе двоступеневе оскарження: через апеляційну комісію, потім - через адміністративний суд. Строки притягнення до відповідальності адвокатів: суб'єктивний строк – 1 рік з моменту, коли контролюючий орган дізнався про порушення; об'єктивний строк – 3 роки з моменту вчинення порушення. Після закінчення строків відповідальність припиняється автоматично (*prekluze*), навіть без заяви адвоката. Покарання виступає в таких формах як попередження, штраф, тимчасове призупинення права на адвокатську практику, повне виключення з адвокатської палати Чеської Республіки. Принципами дисциплінарної відповідальності адвоката в Чехії є пропорційність, презумпція невинуватості, право на захист, незалежність дисциплінарного органу [147].

В адвокатській спільноті і в інтелектуальних колах чеського суспільства відбувається постійне обговорення актуальних проблем адвокатської етики. Серед чеських авторів робіт з адвокатської етики слід відзначити праці таких фахівців як Їржі Пршибань (Jiří Přibáň) (ним дається аналіз етики юридичних професій) [153], Томаш Сокол (Tomáš Sokol) (аналізує дисциплінарну відповідальність адвоката) [154], Іво Телець (Ivo Telec) (розглядає етичні аспекти юридичної практики в Чеській Республіці) [156], Ян Вінтр (Jan Wintr) (етика юриста: між правом і мораллю) [159], Міхал Урбан (Michal Urban) (предмет його дослідження – етична дилема юриста) [157].

В процесі проведення в Чехії великої кількості круглих столів, науково-практичних конференцій, публічних обговорень в засобах масової інформації та спеціалізованих правових виданнях розглядаються актуальні проблеми адвокатської етики, відбуваються активні дискусії правників, громадськості, пропонуються соціально-конструктивні рішення щодо вдосконалення норм адвокатської етики Чеської Республіки. Так, Круглий стіл експертів з чеського права, що відбувався в 2019 року в Празі в рамках «Празької правової весни», засновником та модератором якої є доктор права Карел Гавлічек, був присвячений етиці правових професій взагалі, та адвокатській етиці зокрема. У дискусійному столі взяли участь особистості, які щодня займаються питаннями етики через характер своєї професії. Обговорювалися такі питання: яку вагу має думка більшості при моральній оцінці правових випадків; яку планку слід встановити для вступу до певної юридичної професії; чи захист прав людини все ще є наріжним каменем нашої цивілізації; чи може суд діяти активістські та прискорювати певні явища, до яких свідомість суспільства не готова або не зріла, і як можна підтримувати природний порядок. Чеський правовий світ є частиною європейського права, але правники Чехії вважають, що прислухатися до того, що почне просуватися в інших частинах європейського континенту, треба з урахуванням настроїв в суспільстві та готовності населення до інновацій. Так, у правових питаннях гендеру Чехія пішла проти практики ЄСПЛ (Європейський суд з прав людини), бо ЄСПЛ в

деяких напрямках випереджає чеське суспільство і порушує параметри його соціального ладу. І питання в тому, чи повинна Чехія мати єдиний стандарт для цих питань у Європі. Це важливо з точки зору збереження основних параметрів чеського соціуму, його ціннісних принципів, тому право і правова етика відображає настанови суспільної свідомості. Уникати в нормативно-правовій діяльності суспільних настроїв в чеському суспільстві – це порушення цілісності соціуму, втрата його самобутності, оригінальності [144].

В правовому чеському світі зазначається, що кожна юридична професія розробила певні етичні кодекси і спілка правників в Чехії постійно працює над внесенням до них змін та коригувань. Усі правничі професії займаються питаннями дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм в процесі діяльності юриста. Правників Чехії хвилюють питання про те, які критерії мають застосовуватися до етичної оцінки дій, подій. І та оцінка, яку дає більшість і яка організовується в соціальних мережах та зберігає анонімність, створюючи таким чином іноді незаконність. Прикладами незаконних дій відповідно до уставлених норм і підходів чеські правники називають *уберизацію в бізнесі* (коли послуги надаються через мобільні додатки або сайти, наприклад, Uber, Airbnb, Glovo, що дозволяє суб'єктам господарської діяльності зменшити чи навіть ухилятися від податків), *спільне використання нерухомості у формі «airbnb»* або спонтанні акти солідарності з біженцями, або, навпаки, поширення страху та ненависті. Чеські юристи вважають, що відбувається важливий поворотний момент у сучасному суспільстві, який змінює підходи до правової та етичної оцінки певних дій. Відносини між виробництвом та розподілом, або послугами та їх використанням, радикально змінилися та набули практично нової форми. Так, Uber, найбільша у світі служба таксі, не володіє жодними автомобілями, а Facebook не володіє жодними медіа, Amazon не володіє жодними магазинами, а Airbnb не володіє жодними готелями. Це нові форми економіки спільного використання, які потребують нових етико-правових підходів до їх оцінки [144].

Важливою проблемою чеські правники вважають зіткнення двох основних принципів сприйняття права в чеському суспільстві. Це зіткнення між встановленим правом та справедливістю. В «Антигоні» Софокла та «Венеціанському купці» Шекспіра можна знайти принцип наполягання на виконанні права всупереч справедливості. Але на сучасному етапі, на думку чеських юристів, важливо завжди прагнути балансу і не абсолютизувати одне чи інше. Чеські правники щодо популярного висловлення австрійського теоретика права та позитивіста Георга Еллінка: «Закон – це мінімум моралі» вважають, що існують періоди напливу «хвиль моралі» в правовій творчості. Право та етика постійно переплітаються та впливають одне на одного. Але треба не плутати демократію та верховенство права, які є двома різними, хоча й пов'язаними, питаннями [144].

Відомий адвокат/партнер юридичної фірми ARROWS, член наглядової ради Чеської торгової палати доктор права Лукаш Сланіна слушно зв'язує слідування правилам адвокатської етики з успіхом бізнесу адвоката. «Окрім благородних цілей для загального блага, саморегулювання юридичної професії також має значні бізнес-переваги. Зобов'язання адвокатів дотримуватися правил професійної поведінки та дисциплінарної відповідальності є найважливішим колективним аргументом на користь юридичної професії в цілому» [149]. На думку цього автора, кожен окремий адвокат продає свої послуги клієнту, перш за все, завдяки своїй ерудиції та репутації, яка з нею пов'язана. Для того, щоб бути успішним у своїх ділових починаннях, адвокати повинні пам'ятати про те, що знання та дотримання правил професійної поведінки дають їм унікальний інструмент для розвитку довіри їх клієнтів до них, що зобразиться на їх успішному бізнесі. Доктор права Лукаш Сланіна також вважає, що кодекс етики юриста набагато ближчий до правил корпоративної культури юридичної професії, ніж до етичних роздумів про моральність дій юриста. Так, як у США для позначення кодексу етики зазвичай використовується термін «Правила професійної поведінки», то, на думку цього адвоката, краще щоб і чеські правила

професійної етики називалися правилами професійної поведінки [149]. Адвокатська спільнота Чехії проголошує необхідність дотримуватися традиційної шанобливої форми спілкування між адвокатами.

В спільноті чеських юристів обговорюється питання про те, як вирішити конфлікти між вимогами, що виникають із загальної моралі, та тими, що впливають з конкретної професійної ролі (наприклад, ролі адвоката), яка є однією з традиційних проблем професійної етики. Загальну мораль можна визначити як сукупність норм, які суспільство приймає як стандарт поведінки своїх членів, друга вже прив'язана до певної конкретної професійної групи. Особливо ця проблема стосується діяльності адвокатів. Доцент кафедри теорії права юридичного факультету Університету Масарика в Брно доктор права Мартін Гапла запропонував відповідь на поставлене питання, яку може надати консеквенціалістська етика (це напрям у моральній філософії, який оцінює правильність дій за їхніми наслідками, а не за намірами, правилами чи внутрішніми якостями). Наголошується на максимізації корисності в довгостроковій та загальній перспективі (тобто відмові від локальної оптимізації, тобто, правил професійної діяльності) при прийнятті адвокатом рішень. На думку цього автора, це дозволяє адвокатам зберігати раціональність у процедурах прийняття рішень, за допомогою яких вони вирішують конкретні ситуації, пов'язані з розглянутим конфліктом. Дотримання норм консеквенціалістської етики (а точніше її специфічного варіанту, який базується на утилітаризмі та його функціюванні на практиці, близького до прагматичного мислення). Зазначається, що такий підхід може добре справлятися з плюралізмом моральних установок у сучасних західних суспільствах. І, нарешті, воно також може забезпечити адвокатам міцнішу основу для деяких традиційних та інтуїтивно добре прийнятих аргументів, які часто наводяться на користь пріоритету вимог, пов'язаних з виконанням певної професійної ролі [146, с. 61].

Певне уявлення про розвиток чеської адвокатської етики наводять матеріали з'їзду правників Чеської Республіки, який відбувся 5 травня 2022

року в Празі. З'їзд об'єднав представників усіх юридичних професій – адвокатів, суддів, прокурорів, нотаріусів, виконавців, корпоративних юристів. На ньому розглядалися, зокрема, такі ключові теми адвокатської етики як: – історичне становлення обов'язку адвоката збереження професійної таємниці; – роль адвоката як морального суб'єкта, що діє не лише за законом, а й з огляду на суспільні наслідки; – межі політичної нейтральності адвокатури та її самоврядності як гарантії незалежності; – позиція Чеської адвокатської палати (České advokátní komory) щодо незалежності та адвокатської етики [151]. У звітах з'їзду наголошувалось на підтвердження етичного стандарту конфіденційності, на захист незалежності адвокатів від політичного впливу, на переосмислення ролі адвоката як морального суб'єкта; на орієнтир для професійної поведінки та саморегуляції. Питання адвокатської етики в цих доповідях формують етичний та інституційний фундамент сучасної чеської адвокатури, підкреслюючи важливість таємниці як морального та юридичного обов'язку, незалежність як умови ефективного захисту прав, соціальну відповідальність як частину професійної ідентичності. Ці теми охоплювали як історичні, так і сучасні виклики адвокатської професії, виключно з: – балансом між незалежністю та публічною відповідальністю; – етичними дилемами в адвокатській практиці; – роллю самоврядних органів адвокатури у захисті професійних стандартів.

На XIV З'їзді правників Чеської Республіки (20–21 жовтня 2023, Брно) головною темою вже була цифровізація права та виклики, пов'язані з технологіями, штучним інтелектом і кіберпростором. У доповідях обговорювалися зміни в юридичній практиці, пов'язані з електронним документообігом, онлайн-судочинством, цифровими доказами. Учасники з'їзду аналізували правові аспекти використання ШІ, зокрема ризику глибоких фейків, автоматизованих рішень, етичні межі застосування алгоритмів. Прискіпливо розглядалися питання захисту персональних даних, цифрової ідентифікації громадян, правових гарантій в умовах кібербезпеки.

Підкреслювалася потреба в діалозі між суддями, адвокатами, прокурорами, нотаріусами – для спільного реагування на виклики цифрової епохи.

На нашу думку, використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності вже активно формується і в майбутньому матиме багатовимірний характер. Основний напрям використання ШІ - це автоматизація рутинних процесів, а саме аналіз документів, швидкий пошук прецедентів (аналогічної судової практики), складання шаблонів договорів, переклад юридичних текстів, аналіз багатомовних джерел, прогнозування результатів справ, виставлення рахунків, прогнозування витрат. Це обумовить економію часу, зменшення затрат, але створить такі виклики як ризик формалізму, помилки, потреба у перевірці результатів. В подальшому використання ШІ в адвокатській діяльності буде ще більш поширюватись, але ШІ повинен залишатися лише помічником адвоката, остаточні рішення повинні прийматися лише адвокатом з урахуванням чинного законодавства і розумінням справедливості та суспільної оцінки провини заподіяного клієнтом.

Обговорювалися етичні засади, незалежність правничих професій, вплив права на стабільність і передбачуваність суспільного розвитку. Аналізували зміни в чеському законодавстві під впливом норм ЄС, зокрема в контексті цифрового ринку та транснаціонального правозастосування. Цей з'їзд став ключовою платформою для обговорення трансформації юридичної професії в умовах цифрової революції, з участю представників Верховного суду, адвокатської та нотаріальної палати, академічної спільноти та урядових структур [155].

Концентровано порівняльну характеристику адвокатської етики Чеської Республіки та України викладено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1. (створено автором)

Порівняння адвокатської етики: Чехія і Україна

Критерій	Чехія	Україна
Назва документа	Кодекс адвокатської етики (Etický kodex)	Правила адвокатської етики
Орган, що ухвалює	Чеська адвокатська палата (Česká advokátní komora)	З'їзд адвокатів України, НААУ
Рік ухвалення	31 жовтня 1996 року. Набув чинності 01.01.1997 року	перший варіант, 2017 - чинний варіант, прийнятий З'їздом адвокатів України (зі змінами від 15.02.2019)
Регулюючий орган	Чеська адвокатська Палата (Česká advokátní komora)	Національна асоціація адвокатів України
Європейська інтеграція	Базується на Кодексі поведінки адвокатів ЄС (ССВЕ)	Враховує основні ідеї ССВЕ та Хартії європейської юридичної професії
Основні принципи	Незалежність, конфіденційність, добросовісність, гідність, лояльність	Законність, незалежність, конфіденційність, чесність, добросовісність
Структура документа	Розділи про взаємини з клієнтом, судом, колегами, реклама, дисципліна	11 розділів, 70 статей: преамбула, принципи, поведінка, реклама, дисципліна
Реклама адвокатської діяльності	Обмежена, має бути гідною, не вводити в оману	Дозволена, але з обмеженнями щодо змісту, стилю, обіцянок результату
Конфлікт інтересів	Строго заборонено представляти клієнта при родинних чи дружніх зв'язках	Теоретично заборонено, але часто порушується на практиці
Адвокатська таємниця	Довічна, охоплює всі форми комунікації (SMS, e-mail, нотатки)	Не обмежена в часі, захищена законом, але не завжди чітко регламентована в цифровому контексті, пропонується адвокату бути обережним в мережі Інтернет

Дисциплінарна відповідальність	Палата має право накладати санкції, включно з виключенням	НААУ має дисциплінарні органи, санкції – від зауваження до позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю
Міжнародна практика	Адвокат з Чехії повинен дотримуватись етики країни, де працює	Український адвокат не може самостійно представляти інтереси клієнта в суді за кордоном, якщо він не має офіційного статусу адвоката у відповідній країні

Отже, зазначимо, при ідейній спільності систем адвокатської етики в Чехії та Україні, існують і *ключові відмінності* адвокатської етики в Чехії та Україні і вони торкаються таких моментів як: *європейські стандарти*: Чехія як член ЄС зобов’язана дотримуватись ССВЕ, що робить її етичні норми більш уніфікованими; *конфлікт інтересів*: В Чехії – сувора заборона, в Україні – декларативна норма, яка часто ігнорується; *рівень деталізації*: Українські Правила мають ширшу структуру, присутня докладна деталізація можливих обставин адвокатської діяльності, чеський Кодекс в цьому аспекті більш лаконічний і практичний; *дисципліна*: У Чехії – централізована система з високим рівнем автономії палати; в Україні – складна система з політичними ризиками щодо самоврядності української адвокатури.

Виокремимо *соціокультурні чинники*, що обумовили відмінності між адвокатською етикою Чеської Республіки та України. Це:

- *Історичний контекст*. Так, в Україні адвокатура відновлювалася після радянської системи, де незалежність правничої професії була обмежена. А в Чеській Республіці адвокатура розвивалася в рамках європейської правової традиції, з ранньою інтеграцією до загальноєвропейських стандартів.

- *Різні політичні та правові умови*. В Україні акцент ставився на утвердженні незалежності адвокатури як гаранта прав, свобод і законних інтересів людини в умовах демократизації та суспільних реформ. А Чехії

адвокатська етика тісно пов'язана з європейським правовим простором і принципами Кодексу поведінки європейських адвокатів.

- *Культурні традиції правової професії.* Українська модель більше орієнтована на поєднання правових норм і моральних принципів, щоб підвищити довіру до адвокатури. Чеська модель адвокатської етики більше спрямована на формалізацію та уніфікацію правил відповідно до європейських стандартів, що забезпечує єдине поле для адвокатів у межах ЄС.

- *Соціальні сподівання та очікування.* В Україні суспільство, громадські спільноти очікують від адвокатури і діяльності адвокатів результативної боротьби з корупцією, прозорості та захисту від державного свавілля. У Чехії проблема корупції не стоїть в центрі державної та громадської уваги, тому акцент більш ставиться на професійній компетентності адвоката, на стабільності та інтеграції у правову культуру ЄС.

Висновки до третього розділу

1. Стверджується європейська спрямованість ідейних настанов та основних принципів Правил адвокатської етики України, їх послідовність європейським цінностям облаштування сучасного соціуму та організації адвокатури як невід’ємної складової організації суспільного життя, важливого соціального інституту сучасного громадянського суспільства. Зазначається, що українські Правила адвокатської етики мають ширшу структуру, присутня докладна деталізація можливих обставин адвокатської діяльності, європейський Кодекс – більш лаконічний і спрямований на вирішення загальних випадків адвокатської практики. Спільними рисами є використання загальних принципів адвокатської етики (незалежність, конфіденційність, добросовісність, лояльність); спрямованість на захист прав, свобод та законних інтересів людини, сприяння верховенству права; розгляд конфіденційності як обов’язок адвоката, порушення якого веде до дисциплінарної відповідальності.

2. Порівняння систем адвокатської етики Чеської Республіки та України свідчить про їх ідейну спільність. Існують також ключові відмінності адвокатської етики в Чехії та Україні. Вони торкаються таких моментів як: дотримання європейських стандартів; проблеми конфлікту інтересів; рівня деталізації; здійснення деталізації. Чехія як член ЄС зобов’язана дотримуватись норм ССВЕ, що робить її етичні норми більш уніфікованими. Конфлікт інтересів суворо заборонений Чехії, в Україні – це декларативна норма, яка часто ігнорується. Українські Правила адвокатської етики мають ширшу структуру, присутня докладна деталізація можливих обставин адвокатської діяльності, чеський Кодекс в цьому аспекті більш лаконічний і практичний. Щодо дисципліни, у Чехії – централізована система з високим рівнем автономії адвокатської палати; в Україні – складна система з політичними ризиками щодо самоврядності української адвокатури.

3. Чеський правовий світ обговорює наступні зміни в правила адвокатської етики, обумовленими цифровізацією права, технологіями

використання штучного інтелекту, електронного документообігу, онлайн-судочинства, цифрових доказів. Звертається увага на ризики deepfakes, автоматизованих рішень, етичних меж застосування алгоритмів в адвокатській практиці. Актуалізується увага чеських правників до питання захисту персональних даних, цифрової ідентифікації громадян, правових гарантій в умовах кібербезпеки. Ці питання вдосконалення адвокатської діяльності та оновлення адвокатської етики торкаються і українського правового простору.

ВИСНОВКИ

Висновки дисертаційного дослідження можуть бути сформульовані таким чином:

1. Визначено, що проблема соціально-філософських вимірів адвокатської етики є маловивченою та фрагментарною в гуманітарних галузях науки. Домінуючим було правове осмислення феномена адвокатської етики, для якого характерна галузева однобічність, локальна зосередженість, бачення проблеми через вузько професійну парадигму. В філософській традиції більше уваги зверталось на аналіз сутності моралі, етики як науки та системи норм, а контекст соціально-філософського буття адвокатської етики залишався на периферії наукових розвідок вчених. Наукова новизна дослідження обумовлена тим, що адвокатська етика має значення чинника, який певною мірою характеризує розвиток соціуму; разом із тим, дана тема не була достатньо висвітленою в аспекті осмислення генези, соціальних вимірів адвокатської етики, її принципів та особливостей, так і в аналізі сучасних процесів в адвокатській етиці в аспекті соціально-філософського дискурсу.

2. Методологічний комплекс соціально-філософського дослідження адвокатської етики складається з таких методів як: системний; діалектичний; соціокультурний, компаративний; герменевтичний; – екзистенціальний; антропологічний. Виділено також такі аспекти дослідження як: онтологічні засади адвокатської етики; гносеологічні засади її філософського осмислення; людиновимірний та аксіологічний ракурс адвокатської етики; організаційно-політичне підґрунтя функціонування адвокатури та адвокатської етики; Відокремлено систему регуляторів адвокатської діяльності та екзистенції адвокатів в певному соціокультурному просторі, засновану на моральних та правових принципах. Філософське осмислення досліджуваної проблеми обумовлює залучення концепту «адвокатська етика» в систему сучасного соціально-філософського знання.

3. З'ясовано, що як різновид професійної етики адвокатська етика має такі риси: – зв'язок з певним видом активності людини – адвокатською діяльністю; – моральне регулювання взаємовідносин в професійному колі; – ситуативний характер, зумовлений різноманітністю професійних комунікацій, випадків та необхідністю здійснювати моральний вибір; – аксіологічна та нормативна обумовленість, що знаходить свій вираз у вигляді оформлених та затверджених адвокатськими спільнотами етичних Правил.

4. З'ясовано, що адвокатська етика пройшла в своєму розвитку ряд етапів, а саме: античний, середньовічний: ренесансний, етап Нового часу, просвітницький, модерновий, сучасний етапи розвитку. З'ясовано, що генеза адвокатської етики обумовлена соціальними змінами, перетворенням держави, соціуму та адвокатури як соціального інституту. Релігійна, світська мораль виступають факторами впливу на адвокатську етику. Протягом історичного розвитку соціуму відбувалась поступова кристалізація адвокатської деонтології – системи обов'язків адвоката – та вимог до неї з боку соціального оточення. З'ясовано, що ідейно-теоретичним підґрунтям адвокатської етики виступають наукові концепції: теорія утилітаризму, етика обов'язку, етика справедливості, концепції соціальної відповідальності діяльності, а також такий чинник як розповсюджені на той час в суспільстві ідеології (релігійні та світські).

5. З'ясовано, що адвокатська етика похідна від адвокатської діяльності, структуру якої складають наступні елементи: суб'єкт (адвокат), об'єкт (клієнт); мета (консультація, захист прав і свобод), мотив (прагнення досягти справедливості, отримання гонорару як спосіб заробітку); засоби діяльності (знання чинного законодавства та адвокатської етики), які використовуються адвокатом для впливу на клієнта та судову систему; результат діяльності (захист прав і свобод клієнта, мінімальний судовий вирок чи виправдання клієнта). Відокремлено основні категорії адвокатської етики, якими виступають честь, гідність, свобода, незалежність, професійна

компетентність, справедливість, моральні зобов'язання, конфіденційність, збереження адвокатської таємниці, отримання розумного гонорару.

6. Визначено, що адвокатська етика – це соціально-філософська категорія, яка відображає одну із складових процесу врегулювання суспільних відносин за допомогою сукупності професійних моральних норм і принципів. Адвокатська етика регулює поведінку адвоката у відносинах із клієнтами, судами, колегами та суспільством у цілому. Як соціально-філософська категорія, адвокатська етика поєднує нормативний рівень (правові та професійні стандарти) та ціннісний рівень (моральні принципи, гуманістичні ідеали). Вона є мостом між правом і мораллю, що забезпечує легітимність і довіру до правової системи. Адвокатська етика – це форма практичної етики, яка конкретизує загальні моральні принципи у сфері правозахисту та демократичного буття людини.

7. З'ясовано, що захист прав та свобод людини виступає як соціально-конструктивна, людино-вимірна спрямованість адвокатської діяльності та як принцип адвокатської етики. Доведено, що становлення процедури захисту прав і свобод людини зазнало тривалої еволюції: від морального обґрунтування до правового і етичного супроводу захисту прав людини. Людство дійшло висновку про те, що єдиним соціальним інститутом, здатним здійснити функцію необхідного обмеження абсолютної свободи, є право як загальна, необхідна та єдино можлива форма свободи людей. А адвокатура здійснює захист прав і свобод людини згідно з чинним законодавством, його розумінням та переліком прав та свобод індивіда. Адвокатська етика визначає правила поведінки адвоката, які не визначається правом. В умовах воєнного стану захист адвокатом прав і свобод людини ускладнюється і звужується використання адвокатської етики через правове обмеження конституційних прав і свобод особи. З'ясовано, що на фоні усталеної європейської системи прав і свобод порушення прав і свобод людини в Україні торкаються таких аспектів як: державна монополізація телебачення, необхідність відновлення «плюралістичного медіаландшафту»; позасудове звинувачення людини та

застосуванні до неї різноманітних санкцій; порушення прав і свобод працівників; тривале затримання без пред'явлення звинувачень; порушення релігійної свободи. Адвокатську діяльність ускладнює дія ворожих кібератак та об'єктивні, важкі обставини життєдіяльності українців.

8. Визначено ідейний вплив європейської (ЄС) моделі адвокатської етики на її український формат; відокремлено спільні риси та відмінності в формулюванні основних принципів адвокатської етики; доведено, що вдосконалення адвокатської етики є результатом врахування діалектики об'єктивного та суб'єктивного у процесі формування норм адвокатської етики, соціально-конструктивної кристалізації адвокатської деонтології з боку соціального оточення.

9. В результаті порівняння систем адвокатської етики Чеської Республіки та України доведена їх ідейна спільність та ключові відмінності, які торкаються таких моментів як: дотримання європейських стандартів; проблеми конфлікту інтересів; рівня деталізації; здійснення деталізації. З'ясовано наступні зміни в правилах адвокатської етики, що обговорюються чеською правничою спільнотою, зокрема і адвокатською. Ці зміни обумовлені цифровізацією права, технологіями використання штучного інтелекту, електронного документообігу, онлайн-судочинства, цифрових доказів. Звертається увага на ризики *deepfakes*, автоматизованих рішень, етичних меж застосування алгоритмів. Актуалізується увага чеських правників до питання захисту персональних даних, цифрової ідентифікації громадян, правових гарантій в умовах кібербезпеки. Ці питання вдосконалення адвокатської діяльності та оновлення адвокатської етики торкаються і українського правового простору.

10. Стверджується, що адвокат певною мірою грає свою роль як актор, сховавши за професійною маскою справжнє ставлення до, можливо, негативних етичних сторін клієнта і будує комунікацію з ним відповідно до вимог адвокатської етики. Діяльність адвоката постійно супроводжують внутрішні моральні колізії між його укоріненими світоглядними та етичними

настановами і ціннісними уподобаннями клієнтів. Підкреслено, що зовнішньо в рамках адвокатської етики адвокат демонструє доброзичливе прагнення й здібність допомогти клієнту захистити його права, надавши оптимальний варіант вирішення конкретної проблеми клієнта. Вольовий та інтелектуальний компоненти, ораторське мистецтво в діяльності адвоката, його стресостійкість відіграють важливу роль в адвокатській діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна Т.Г. Моральнісна культура в контексті соціокультурної динаміки (філософсько-етичний аналіз): автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.07 / Київський ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 1999. 36 с.
2. Аболіна Т.Г. Моральнісна культура як феномен людського життя. Науковий вісник Волинського державного університету. 1998. № 10. С. 145-149.
3. Аболіна Т.Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О.Д. та ін. Прикладна етика. Навч. посіб. [за наук. ред. В. І. Панченко]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 392 с.
4. Аболіна Т.Г. Проблеми соціальної етики в сучасному суспільстві. Київ: ТОВ «Знання», Київський державний університет ім. Т. Шевченка, 1999. 29 с.
5. Аболіна Т.Г. Професійна і прикладна етика : навчальний посібник / [Аболіна Т. Г., Рогожа М. М., Василькевич Я. З., Заболотна В. О., Коцур В. П., Рик С. М.] ; за заг ред. Коцура В. П. Препринт. Переяслав-Хмельницький, 2016. 314 с.
6. Бакаянова Н.М., Кісліцина І.О. Адвокатська етика : навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса : Фенікс, 2020. 127 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14725> (дата звернення: 01.02.2025).
7. Бакаянова Н.М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти : монографія. Одеса: Юридична література, 2017. 356 с.
8. Бакаянова Н.М. Про новації щодо допустимості розголошення адвокатської таємниці. Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 5-6 червня 2015 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 176-178.

9. Бакаянова Н. Новели Правил адвокатської етики: зміст, значення та тлумачення. URL: <https://unba.org.ua/publications/4275-noveli-pravil-advokats-koi-etiki-zmist-znachennya-ta-tlumachennya.html> (дата звернення: 01.02.2025).

10. Бакаянова Н.М. Предмет, об'єкт та методологія науки про адвокатуру. Актуальні проблеми держави та права. 2016. № 76. С. 3–9.

11. Бакаянова Н.М. Принцип законності в організації та діяльності адвокатської спільноти України. Часопис Київського університету права. 2015. № 1. С. 136–139.

12. Бакаянова Н.М. Принципи адвокатури. Часопис Київського університету права. 2016. № 4. С. 298–302.

13. Бакаянова Н.М. Про сутність та межі адвокатської незалежності. Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 трав. 2020 р.): у 3 т. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 361–364.

14. Бакаянова Н.М. Чесність та добропорядна репутація адвоката. Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск: Адвокатська етика. Одеса, 2019. С. 5-10.

15. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.

16. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2017. 42 с.

17. Балагура Т.В. Правові засоби забезпечення соціальної справедливості : дис. ... д-ра філософії: 081. Івано-Франківськ, 2025. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0825U000694> (дата звернення: 03.04.2025).

18. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності / пер. з англ. О. Буценка. Київ: Дух і літера, 2014. 280 с.

19. Бауман З., Донскіс Л. Плинне зло. Життя без альтернатив / пер. з англ. О. Буценка. Київ: Дух і літера, 2017. 216 с.

20.Бентам Дж. Вступ до принципів моралі та законодавства. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org> (дата звернення: 03.04.2025).

21.Березенко В.В. Суспільна свідомість як предмет дослідження юридичної психології. Public Consciousness as a Subject of Research of Legal Psychology. *Юридична психологія*. 2019, № 1(24). С.7-14.

22.Білоус К. Сутність адвокатської етики як необхідної умови здійснення адвокатом своєї діяльності. *Юридичний журнал*. №7. 2010. С. 121-122.

23.Варфоломеева Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. Вип. 1(14). 2009. С.7-20.

24.Василевська Т.Е. Довіра як основоположний принцип побудови відносин між владою та громадянами. *Соціальна етика: Теоретичні і прикладні проблеми*. Збірник наукових статей. Київ.: Університет «Україна», 2012. С. 55-63.

25.Василевська Т.Е. Професійна етика в підтримці цінностей моралі. *Університетська кафедра*. 2017. № 6. Київ: КНЕУ, 2017. С. 55-64.

26.Від початку великої війни з'явилося понад 4 тисячі нових адвокатів. URL: <https://skilky-skilky.info/vid-pochatku-velykoi-viyny-z-iavylosia-ponad-4-tysiachi-novykh-advokativ> (дата звернення: 05.03.2025).

27.Вілков С.В. Орієнтир на добropорядність: правила адвокатської етики доповнені новим принципом. *Вісник Одеської адвокатури*. Спеціальний випуск: Адвокатська етика. Одеса, 2019. С. 25.

28.Висоцький О.Ю. Професійна етика: конспект лекцій. Частина I. Дніпро: СПД «Охотнік», 2025. 50 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/4349473/>(дата звернення: 01.09.2025).

29.Вовнюк В. Правила адвокатської етики: дисциплінарні процедури і практика. 2024. URL: <https://radako.com.ua/pravyla-advokatskoyi-etyky-dyscyplinarni-proczedury-i-praktyka/> (дата звернення: 01.09.2025).

30.Гальонкіна Ю.С. Інкультурація та професійна етика юриста. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016, № 1. С. 184-192.

31.Горбань Н.С. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, генеза, значення. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 284–289.

32.Горбунова К. М., Короленко В. Л. Педагогічна етика. Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2025. 96 с. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/12345678> (дата звернення: 01.09.2025).

33.Горецька Х.В., Горецький М.А. Адвокатська етика: правові засади формування. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя: матеріали VIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Львів, 21 грудня 2018 року) : тези доповідей / відп. ред. П. О. Куцик*. Львів : Растр-7, 2018. 204 с.

34.Грисюк В.В. Система принципів здійснення адвокатської діяльності. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 24–30.

35.Грисюк В.В. Теоретичні засади юридичних технологій здійснення адвокатської діяльності: дис. ... д-ра філософії: 081. Одеса, 2021. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16075> (дата звернення: 06.03.2025).

36.Джабурія О.О. Адвокатське бюро та адвокатське об'єднання як суб'єкти відносин щодо забезпечення дотримання Правил адвокатської етики. *Вісник Одеської адвокатури*. Спеціальний випуск. Адвокатська етика. 2019. С. 34-36.

37.Джабурія О.О. Організаційні форми адвокатської діяльності: дис. д-ра філософії. Одеса, 2020. 223 с.

38.Документи про стандарти юридичної професії. Професіограми юристів. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/deontologiya/dokumenty-standarti-yuridichnoyi-profesiyi-profesioqrami-yuristiv.html/> (дата звернення: 06.03.2025).

39. Дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення. *Національна асоціація адвокатів України*. 01 05 2025. URL: <https://unba.org.ua/publications/10234-dotrimannya-garantij-advokats-koi-diyal-nosti-v-> (дата звернення: 12.07.2025).

40. Заборовський В.В. Моральні засади здійснення адвокатської діяльності: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Том 3, № 81. С. 191-196. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.28>.

41. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 140–145.

42. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства: міжнар. док. від 01.10.1988. База даних Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text (дата звернення: 10.03.2024).

43. Заяць О.С. Інтенціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 «Філософія права». Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницька обласна рада. Хмельницький, 2022. 42 с.

44. Заяць О.С. Права як аксіологічна константа адвокатської діяльності. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 6. С. 3–7.

45. Заяць О.С. Феномен професійної адвокатської діяльності: сучасний дискурс гуманізму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52. С. 4–7.

46. Єрмоленко А.М. Відповідальність як соціально-етична проблема. *Соціальна відповідальність як основна цінність інституціалізації*

сучасного суспільства / відп. ред. А. Єрмоленко. Київ: Наукова думка, 2016. С. 7-68.

47.Єрмоленко А. Дискурс. Комунікація. Моральність: монографія. Київ: Наукова думка, 2021. 438 с.

48.Єфіменко В.В. Етика юриста. *Прикладна етика.* / за наук. ред. Панченко В.І. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. С. 239-290.

49.Камю А. Міф про Сізіфа. Бунтівна людина. Переклад з фр.: О. Жупанський. Харків: Фоліо, 2022. 448 с.

50.Кант І. Критика практичного розуму / Переклад з німецької, примітки та післямова Ігоря Бурковського; науковий редактор Анатолій Єрмоленко. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.

51.Кацавець Р.С. Професійна етика юристів. Навч. посібник. Київ: «Алерта», 2017. 246 с.

52.Кельзен Г. Чиста теорія права. Київ. Видавництво Дух і Літера. 2021. 416 с.

53.Коваadlo Г.П. Духовність і моральність: антропокультурні виміри філософії моралі. Київ: Наук. думка, 2014. 192 с.

54.Козляковський П.А. Етика. Етика права. Етика юридичної діяльності : навч. посіб. Миколаїв : Дизайн і поліграфія, 2012. 398 с.

55.Колесник Г. Чому не буває військових-адвокатів? Сайт «Національна Асоціація Адвокатів України», 2024. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/692-chomu-ne-buvae-vijs-kovih-advokativ.htm> (дата звернення: 06.04.2025).

56.Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради.* 1996. № 30. Ст. 141. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.04.2025).

57.Корнієнко Г.П. Обґрунтування прав людини: Від класичного до сучасного лібералізму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2019. № 37. С.18-21.

58.Лаврівський В.В., Ель Гуессаб К., Білокопитова Н.І. Адвокатська етика під час воєнного стану: реалізація захисту прав і свобод людини. Академічні візії, 2024, № 37. С. 45-52. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14212073> (дата звернення: 05.12.2024).

59.Лаврівський В. Аспекти феномена адвокатської етики у історико-філософській традиції. «Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії». 2024, № 52. С. 147–152. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.17>.

60.Лаврівський В. Діалектичний підхід у дослідженні проблематики «між правом та мораллю». Молода наука-2024: Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених. У 5 т. (Запорізький національний університет, 17-21 квітня 2024 року). Запоріжжя: ЗНУ, 2024. Т.2. С. 65-67. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2009/tom_2_2024.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

61.Лаврівський В.В. Європейський простір адвокатської етики та його вплив на адвокатуру України. Вісник гуманітарних наук. 2025, № 11. С. 7-15. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4365-2025-11-7-15>.

62.Лаврівський В.В. Методологічні засади соціально-філософського аналізу адвокатської етики. Молода наука-2025: збірник тез доповідей XVIII університетської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих учених 14-18 квітня 2025 року. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2025. Том 2. С. 146-148.

63.Лаврівський В.В. Інститут адвокатури в системі регуляторів сучасного європейського суспільства. Moderní aspekty vědy: XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Česká republika Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. P. 483-493 <https://doi.org/10.52058/43-2024> (дата звернення: 06.04.2025).

64.Лаврівський В.В. Наукові розвідки етичної проблематики в сучасній світовій філософській думці. Humanities Studies. 2025, № 23 (100).

С. 53-58. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-06> (дата звернення: 05.07.2025).

65.Лаврівський В.В., Ель Гуессаб К. Філософія адвокатського захисту прав та свобод людини. «Current problems of modern inventions and theories»: матеріали тез доповідей VII Міжнародна науково-практичної конференції, 13-15 жовтня 2025 р., Софія, Болгарія. С. 107-108. URL: <https://eu-conf.com/events/current-problems-of-modern-inventions-and-theories/> (дата звернення: 07.11.2025).

66.Лаврівський В.В. Генеза адвокатської етики: етапи та особливості. Вісник гуманітарних наук. 2025, № 7. С. 436-454. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15503309> (дата звернення: 05.12.2024).

67.Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: Фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023.№ 4. С. 95-99. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>.

68.Майже 4,4 тисячі нових адвокатів в Україні від початку повномасштабної війни. *Опендатабот*. – 2024. – 23 вересня. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/advocates-2024> (дата звернення: 07.11.2024).

69.Макінтайр Е. Після чесноти: дослідження з теорії моралі / пер. з англ. за наук. ред. В. Малахова. Київ: Дух і літера, 2002. 436 с.

70.Маслікова І.І. Етика прав в обґрунтуванні негативних обов'язків. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Дніпро, 2017. Вип. 2 (17). С. 115 – 123.

71.Маслікова І.І. Спільне благо в контексті інституціалізації соціальних практик: етико-філософський аналіз: автореф. дис. доктор.філос.наук : спец. 09.00.07 – етика. Київ, 2019. 29 с.

72.Маслікова І.І. У пошуках спільного блага: етичні колізії соціальних практик. Монографія. Київ: Вид. «Міленіум», 2018. 338 с.

73.Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Переклад з італійської: Анатоль Перепадя. Харків: Будинок друку, 2013. 470 с.

74.Мединська Т. Корпоративна соціальна відповідальність: актуальність у світі та особливості впровадження в Україні. URL: <https://www.academia.edu/116448882> (дата звернення: 07.11.2025).

75.Морозов Є. Визначення форми гонорару адвоката у твердій (фіксованій) сумі. *Поради юриста. Інформаційно-правовий портал*. URL: <https://porady.org.ua/node/562> (дата звернення: 10.10.2025).

76.Надурак В. Емоції та міркування у прийнятті моральних рішень. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2016. Випуск 10. С. 24-32.

77.Надурак В.В. Перфекціонізм та практичний мінімалізм у системі суспільної моралі. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2016. Випуск 20. С. 22-27.

78. Надурак В.В. Система суспільної моралі в контексті основних принципів синергетики (етико-філософський аналіз): автореферат дис. ... докт. філос. наук: спец. 09.00.07 – етика. Київ, 2015. 34 с.

79.Надурак В.В. Щодо питання впливу глобалізації на феномен моралі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2006. №1. С. 147-151.

80.Ніцше Ф. Так мовив Заратустра: книжка для всіх і ні для кого. Переклад Анни Савченко. Харків:Фоліо, 2024. 448 с.

81.Обловацька Н.О. Вступ до юридичної професії: Юридична етика. Київ: Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка, 2023. URI:<https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46801> (дата звернення: 07.10.2024).

82.Оржель О., Петроє О., Шофолова, Н., Литовченко О. Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України: результати соціологічного опитування. Аналітична доповідь / за наук. ред. О. Петроє. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 70 с.

83.Остапенко Л., Шандрук А. Особливості діяльності адвокатури в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 2 (38), 2023. С. 176-182. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2023.38.176>.

84.Офіційний реєстр адвокатів Чеської адвокатської палати (Česká advokátní komora, ČAK). URL: <https://www.cak.cz/scripts/detail.php?id=1803> (дата звернення: 05.08.2025).

85.Петруня Ю.Є. Соціальна відповідальність бізнесу: українські виміри. *Економічний вісник НГУ*, 2012 .№ 1. С. 6-12.

86.Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.

87.Про адвокатуру : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1993, №9, Ст. 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-12#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

88.Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

89.Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII: станом на 30 квітня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.07.2025).

90.Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 р. URL: <https://vkdkka.org/wp-content/uploads/2017/07/PAE-2019.pdf> (дата звернення: 04.04.2024).

91.Правила адвокатської етики в історичній ретроспективі. URL: <https://radako.com.ua> (дата звернення: 04.04.2024).

92.Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року (№ 3551-XII). URL: <https://ae.fea.kpi.ua/ae-files/doc/enter/law-veterans.pdf> (дата звернення: 23.07.2025).

93.Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 23.07.2025).

94. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / уклад. : Онуфрієва Л.А., Чайковська О.М. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. 172 с.

95. Рікер П. Концепт відповідальності: Есе семантичного аналізу. *Право і справедливість*. Київ : Дух і літера, 2002. С. 42–71.

96. Рогожа М.М. Соціальна мораль: колізії мінімалізму. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2009. 216 с.

97. Рикачевський О.В. Медична етика як наукова категорія. *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life» (February 16-18, 2022) Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2022. P.322-327. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchnoprakticheskaya-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-1618-fevralya-2022-goda-manchester-velikobritaniya-arhiv/> (дата звернення: 23.07.2024).*

98. Рогожа М.М. Специфіка моральної регуляції у соціокультурному просторі модерну: автореф. дис. докт. філос. н.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка : спеціальність: 09.00.07 – етика. Київ, 2010. 32 с.

99. Романова А. Етичні норми у адвокатській діяльності: особливості дотримання та відповідальність за їх порушення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 2 (34), 2022. С. 51-55.

100. Роулз Дж. Теорія справедливості. Київ. Дух і Літера. 2021. 476 с.

101. Самолюк Ю.М. Співвідношення права і моралі, Судова апеляція. 2009. № 2(15). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13977/02Samolyuk.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 23.08.2025).

102. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. Пер. з французької Віталій Лях, Петро Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 854 с.
103. Сафроньєва Г.М. Журналістська етика в Україні: оцінно-модальний аспект *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. №. 53. С. 332-334.
104. Святоцька В. Адвокатська професія в античних країнах (V ст. до н.е. V ст. н.е.). *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 49. С. 54-59.
105. Сисак М.М. Етичний вимір світського гуманізму: автореф. дис.канд.філос. н.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України: спеціальність: 09.00.07 – етика. Київ, 2015. 21 с.
106. Сисак М.М. Концептуальна аналітика феномену гуманізму. *Гілея: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич*. Київ : 2013. Вип. 69 (2). С. 435-441.
107. Теліженко Л.В. Етика юриста : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2020. 163 с.
108. Ткаченко К.О. Філософські засади адвокатської етики в соціокультурному контексті: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 – Соціальна філософія та філософія історії. Державний заклад «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського». Одеса, 2021. 22 с.
109. Трубніков В.М., Скакун О.Є. Принцип справедливості з позиції філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*. Сер.: Право. 2015. Вип. 20. С. 13–20.
110. Удодова Я.В. Професійна етика бухгалтера та аудитора : методичні рекомендації до самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Облік і оподаткування» освітньо-професійної програми «Облік і аудит». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 45 с.

URI: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/24390> (дата звернення: 23.07.2025).

111. Чекмарьова Л.Ю. Професійна відповідальність адвоката: поняття та основні ознаки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2, т. 2. С. 150–153.

112. Філософія : навч. посібник / Ю. М. Вільчинський, Л. В. Северин-Мрачковська, О. Б. Гаєвська та ін. Київ : КНЕУ, 2019. 368 с.

113. Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар, М.А. Козловець, Л.В. Горохова та ін. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.

114. Bell D. The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Glencoe: The Free Press of Glencoe, 1960. 416 p.

115. Bowen P.G. Social Responsibilities of the Businessman. University of Iowa Faculty Connections, 2013. 266 p.

116. Carroll A. The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*, Volume 34, Issue 4, July-August 1991. P.39-48.

117. CCBE proposals. European Parliament Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs Draft Report with recommendations to the Commission on the establishment of an EU mechanism on democracy, the rule of law and fundamental rights. 20/05/2016. Council of Bars and Law Societies of Europe.
URL:http://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_Postion_Papers/EN_DEON_20160520_CCBE. URL: <https://www.ccbe.eu/> (access mode: 23.07.2025).

118. Drucker P. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. Publisher Harper Business, 1993. 864 p.

119. Elkington J. Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. New Society Publishers, 1998. 416 p.

120. Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. Cambridge University Press, 2015. 276 p.

121. Frischhut M. *The Ethical Spirit of EU Law*. Springer Cham, 2019. 157 p. DOI <https://doi.org/10.1007/978-3-030-10582-2>.
122. Kant I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. USA, Harvard Universit, 2009. 600 p. URL: <http://books.google.com/books?id=M3MRAAAAYAAJ&oe=UTF-8> (access mode: 20.07.2025).
123. Lavrivsky V. Axiological and praxeological basis of studying the phenomenon of lawyer ethics. *Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies*. 2024. Issue 53. P. 96–104. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.11>
124. Lavrivsky V. Philosophical representation of the phenomenon lawyer ethics, 9. Uluslararası Ankara bilimsel araştırmalar kongresi 26-28 Aralık 2023, Ankara, 2023. P.1829. URL: https://753d5f54-1e4f-437a-9e75-f5baa8a89b3f.filesusr.com/ugd/d0a9b7_137eb35ad05c4da7bfb08ec077322082.pdf (access mode: 06.07.2024).
125. Lavrivsky V. and El Guessab K. Public administration in the age of digitalization: experience of MENA region, 2. International Scientific Research Congress SILK ROAD September 26-27, 2023 Iğdir University, Iğdir, Türkiye. URL: https://www.silkroadcongress.co.uk/_files/ugd/614b1f_ae11c9d01dbe4d08bb8d5ec17e2837dc.pdf P.514-515 (access mode: 06.07.2024).
126. Lavrivsky V. The value system in the field of law, 4. Uluslararası etik kongresi 9 Ekim. Ankara, 2023. URL: https://www.izdas.org/_files/ugd/d0a9b7_cf848dd4e2834611aded959af9253f5.pdf P. 336-337 (access mode: 23.07.2025).
127. *Leading Works in Legal Ethics*. Edited by Julian Webb. London, Routledge. 2023. 294 p. DOI <https://doi.org/10.4324/9781003015093>.
128. MacIntyre, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. University of Notre Dame Press, 2007. 286 p.
129. *Model Code of Conduct for European Lawyers 2021. Council of Bars and Law Societies of Europe*. URL:

- https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/deontology/deon_coc/en_deonto_2021_model_code.pdf (access mode: 06.07.2023).
130. Mollot F. E. Règles sur la profession d'avocat. BoD – Books on Demand, 29 06 2024 p. 656 p.
  131. Nussbaum M. Creating Capabilities: The Human Development Approach. USA, Harvard University Press, 2011. 256 p.
  132. Parfit D. Reasons and Persons. Oxford University Press, USA, 2005. 543 p.
  133. Sandel M. Justice: What's the Right Thing to Do? NY: Farrar, Straus and Giroux, 2009. 308 p.
  134. Sandel M. What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets. NY: Farrar, Straus and Giroux, 2012. 244 p.
  135. Singer P. Animal Liberation. Random House, USA, 1975. 400 p.
  136. Singer P. The Life You Can Save. Random House, USA, 2019. 291 p.
  137. Taylor C. A Secular Age. Belknap Press of Harvard University, Press, 2007. 874 c.
  138. Taylor C. Sources of the Self. Harvard University Press, 1989. 624 p.
  139. Veliz C. The internet and privacy. *Ethics and the Contemporary World*. Edmonds D.(Ed.). London: Routledge, 2019. 280 p.
  140. Ukraine 2024 Human Rights Report. World Report 2024/ URL : <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/ukraine/> (access mode: 06.02.2025).
  141. What Is the Point of Moral Philosophy? Edited By Roger Crisp, Ingmar Persson, Julian Savulescu (Routledge). 1st Edition. London: Routledge, 2025. 196 p.
  142. United Nations Organization. Highlights of the 43rd report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

(A/HRC/43/34). 2020. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/regular-sessions/session43/list-reports> (access mode: 06.02.2025).

143. United Nations Organization. Report of the United Nations on the human rights situation in Ukraine, 1 June – 30 November 2025/ URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/reports/periodic-reports-on-the-human-rights-situation-in-ukraine> (access mode: 12.20.2025).

Література чеською мовою:

144. Advokátní deník. 10 06 2019. URL:<http://https://advokatnidenik.cz/> 2019/06/10/etika-a-odpovednost-v-pravnickem-stavu-kulaty-stul-ve-vlasteneckem-sale-v-karolinu/ (datum podání žádosti: 02.02.2025).

145. Etický kodex České advokátní komory. URL: <https://www.unieadvokatu.cz/eticky-kodex-advokata> (datum podání žádosti: 03.04.2025).

146. Hapla M. Morální dilema v profesní etice advokátů: jak řešit rozpor mezi obecnou a profesní morálkou? *Právník*. 2023. № 7. P. 610-627. URL:<http://www.ilaw.cas.cz/casopisy-a-knihy/casopisy/casopis-pravnik/archiv/2023/2023-7.html?a=3781> (datum podání žádosti: 03.04.2025).

147. Kárná odpovědnost advokáta. URL: <https://www.cak.cz/> (datum podání žádosti: 05.06.2025).

148. Listina základních práv a svobod. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., úplné znění č. 746/2009 Sb. podle stavu k 1. září 2009. Praha : Ústavní soud ČR, 2009. 20 s.

149. Slanina L. Advokátní etika je mrtvá, ať žijí pravidla profesionálního chování! URL: <http://advokatnidenik.cz/2021/02/15/advokatni-etika-je-mrtva-at-ziji-pravidla-profesionalniho-chovani/> (datum podání žádosti: 05.06.2025).

150. Sdělení Ministerstva spravedlnosti č. 121/2007 Sb. ze dne 10. Května 2007, kterým se oznamují profesní označení podle § 2 odst. 1 písm. b) zákona o advokacii.
151. Sjezd českých právníků. 2022. Praha: Univerzita Karlova Nakladatelství Karolinum, 2023. 335 p. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0> (datum podání žádosti: 10.06.2025).
152. Svejkský J., Vychopeň M., Krym L., Pejchal A. a kol. Zákon o advokacii. Komentář. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2012. S. 404.
153. Příbáň J. Etika právnických profesí. Praha: Univerzita Karlova, 2001. 249 s.
154. Sokol T. Disciplinární odpovědnost advokáta. 2015. Praha: Česká advokátní komora. URL: <https://www.cak.cz/> (datum podání žádosti: 10.06.2025).
155. XIV Sjezd českých právníků. URL: <https://sjezdceskychpravniku.cz/> (datum podání žádosti: 10.06.2025).
156. Telec I. Etické aspekty výkonu advokacie v ČR. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2010, № 18 (3), S. 215–223.
157. Urban M. Etické dilema advokáta při. *Bulletin advokacie*, 2019 № 10, S. 34-39.
158. Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 177/1996 Sb. ze dne 4. Června 1996, o odměnách advokátů a náhradách advokátů za poskytování právních služeb (advokátní tarif). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-177> (datum podání žádosti: 10.07.2025).
159. Wintr J. Etika právníka: mezi právem a morálkou. *Masarykova univerzita právnická fakulta*, 2012. № 10(2), S. 33–40.
160. Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-99> (datum podání žádosti: 10.07.2025).
161. Zákon č. 85/1996 Sb. ze dne 13. března 1996, o advokacii. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-85> (datum podání žádosti: 10.07.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України з філософських наук:

1. **Лаврівський В.В.** Генеза адвокатської етики: етапи та особливості. *Вісник гуманітарних наук.* 2025, № 7. С. 436-454. DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15503309> URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/71/69>.
2. **Лаврівський В.В.** Наукові розвідки етичної проблематики в сучасній світовій філософській думці. *Humanities Studies.* 2025, № 23 (100). С.53-58. DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-06> URL: <https://humstudies.com.ua/article/view/335587/324479>.
3. **Лаврівський В.В.** Європейський простір адвокатської етики та його вплив на адвокатуру України. *Вісник гуманітарних наук.* 2025, № 11. С. 7-15. DOI <https://doi.org/10.32689/2523-4365-2025-11-7-15> URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/230/223>.
4. **Lavrivsky V.** Axiological and praxeological basis of studying the phenomenon of lawyer ethics, *Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies.* 2024. Issue 53. P. 96–104. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.11> URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/53_2024/13.pdf.
5. **Лаврівський В.** Аспекти феномена адвокатської етики у історико-філософській традиції. «Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії». 2024, № 52. С. 147–152. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.17> URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/52_2024/19.pdf.

11. **Лаврівський В.** Діалектичний підхід у дослідженні проблематики «між правом та мораллю». *Молода наука-2024*: Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених. У 5 т. (Запорізький національний університет, 15 квітня 2024 року). Запоріжжя: ЗНУ, 2024. Т.2. С. 65-67. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2009/tom_2_2024.pdf.

12. **Лаврівський В. В.** Методологічні засади соціально-філософського аналізу адвокатської етики. *Молода наука-2025*: збірник тез доповідей XVIII університетської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих учених 15 квітня 2025 року. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2025. Том 2 . С. 146-148. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2025/tom_2.pdf.

13. **Лаврівський В. В.,** Ель Гуессаб К. Філософія адвокатського захисту прав та свобод людини. «Current problems of modern inventions and theories»: матеріали тез доповідей VII Міжнародна науково-практичної конференції, 13-15 жовтня 2025 р., Софія, Болгарія. С. 107-108. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2025/08/CURRENT-PROBLEMS-OF-MODERN-INVENTIONS-AND-THEORIES.pdf>.

Дисертаційне дослідження обговорювалось на кафедрі філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету, на проблемних семінарах аспірантів та докторантів кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету. Принципові ідеї, теоретичні положення було викладено на таких конференціях: 2-му Міжнародному конгресі наукових досліджень «Шовковий шлях» (Ігдир, Туреччина, 26–27 вересня 2023 року); 4-ій Міжнародній конференції з етики (Анкара, Туреччина, 9 жовтня 2023 року); 9-ій Міжнародній конференції наукових досліджень (Анкара, Туреччина, 26–28 грудня 2023 року); на круглому столі «Запорізька адвокатура: історія та сучасність» (Запоріжжя, 6 лютого 2024 р.); XVII університетській науково-практичній конференції «Молода наука – 2024» (Запоріжжя, 17–22 квітня

2024 р.); XVIII університетській науково-практичній конференції «Молода наука – 2025» (Запоріжжя, 14–18 квітня 2025 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Current problems of modern inventions and theories» (Софія, Болгарія, 13–15 жовтня 2025 р.).